

EUGENIJUS IVANAUSKAS
ROBERT J. DOUCHIS

LIETUVOS MONETŲ KALYBOS ISTORIJA

1495-1769

UDK 737(474.5)(091)
lv-12

Redaktorius *Alfonsas Lagunavičius*
Maketuotoja *Liubovė Petrauskienė*
Tekstą rinko *Birutė Užkurėlytė*

ISBN 9986-420-43-1

© Eugenijus Ivanauskas
© Robert J. Douchis 2002

TURINYS

- I. ĮVADAS / 11
- II. ISTORIOGRAFIJA IR ŠALTINIAI / 11
- III. 1495 M. PINIGŲ REFORMA / 12
 - 3:1 Monetų kalyba / 12
 - 3:2 Sidabro monopolis / 13
 - 3:3 Kalyklos personalas / 14
 - 3:4 Pinigų reformos esmė / 16
 - 3:5 Monetų apipavidalinimas / 18
 - 3:6 Bandydas sudaryti Lietuvos ir Lenkijos pinigų sąjungą / 19
- IV. LIETUVIŠKŲ PINIGŲ ĮSITVIRTINIMAS RINKOJE / 19
 - 4:1 Kalyklos valdytojai ir vadovai / 19
 - 4:2 Monetų kalyba / 21
 - 4:3 Žemės išdininkas Abraomas Jozofovičius / 22
 - 4:4 Sidabro monopolis / 23
 - 4:5 Lietuviškos monetos kaimyninėse valstybėse / 23
 - 4:6 1535–1536 m. grašių emisija / 24
 - 4:7 Kalyklos aprūpinimas žaliava / 26
 - 4:8 Kalybos reikšmė / 26
- V. VILNIAUS KALYKLA 1545–1546 05 29 / 26
 - 5:1 Apyskaitos / 26
 - 5:2 Personalas / 27
 - 5:3 Algos / 28
 - 5:4 Kelionės / 29
 - 5:5 Žaliavų, priemonių ir įrankių įsigijimas / 29
 - 5:6 Monetų kalyba / 30
- VI. VILNIAUS KALYKLA 1546 03 19/06 05–1548 05 26 / 33
 - 6:1 Jokūbo Josto Decijaus apyskaita / 33
 - 6:2 Personalas ir algos / 33

6:3 Žaliavų, priemonių ir įrankių įsigijimas / 35

6:3:1 Sidabras / 35

6:3:2 Varis / 36

6:3:3 Plienas ir geležis / 36

6:3:4 Vyno akmuo / 37

6:3:5 Vario vanduo / 37

6:3:6 Barchanas / 37

6:3:7 Salietra / 37

6:3:8 Barila (soda) / 38

6:3:9 Anglis / 38

6:3:10 Statinės ir maišai / 38

6:3:11 Vežimai, arkliai / 38

6:3:12 Rogės / 38

6:3:13 Druska balinimui / 38

6:3:14 Lašiniai / 38

6:3:15 Tigliai / 38

6:3:16 Druskos kūjis / 38

6:3:17 Paprasti kūjai / 38

6:3:18 Statybinė geležis / 39

6:3:19 Metalinės statinės / 39

6:3:20 Apdangalai / 39

6:3:21 Raižytojo įrankiai / 39

6:3:22 Balinimo katilas, vamzdis / 39

6:3:23 Medis, žievė ir šluotos / 39

6:3:24 Prabavimo adatos / 39

6:4 Monetų kalyba / 39

6:5 Finansiniai ištekliai / 43

6:6 Monetų išdavimas / 43

6:7 Paskola valdovui / 43

6:8 Pelnas / 44

6:9 Auksas ir dukatai / 44

6:10 Monetų autorystė / 45

6:11 Monetų kalybos politika / 46

6:12 L. Jelitovskio apyskaita / 47

6:13 Jokūbo Josto Decijaus apyskaitos tikrintojų pastabos / 49

6:14 Lauryno Jelitovskio likimas / 50

6:15 Jokūbo Josto Decijaus ir Lauryno Jelitovskio apyskaitose minimi asmenys / 50

VII. SVIDNICOS PUSGRAŠIŲ IŠĖMIMAS IŠ APYVARTOS / 53

VIII. VILNIAUS KALYKLA 1548 05 26–1550 12 31 / 55

IX. VILNIAUS KALYKLA 1551–1555 M. / 56

9:1 1551–1555 metų kalyklos apyskaitų knygų apžvalga / 56

9:2 Monetų kalyba / 57

9:3 Kalyklos išlaidos, pajamos, pelnas / 59

9:4 Pinigų kalybos politika / 60

9:5 Monetų paskirstymas / 60

9:6 Personalas / 60

9:7 Personalo kilmė / 61

9:8 Algos / 63

9:9 Samdomi darbuotojai / 66

9:9:1 Anglininko darbai / 66

9:9:2 Kalvio darbai / 67

9:9:3 Katilius / 69

9:9:4 Račius / 69

9:9:5 Mūrininkai / 69

9:9:6 Puodininkas / 70

9:9:7 Stiklininkas / 70

9:9:8 Siuvėjas / 70

9:9:9 Kaminkrėčiai / 70

9:9:10 Vamzdininkas / 70

9:9:11 Įrišėjas / 70

9:9:12 Stalius / 70

9:10 Žaliavos / 70

9:10:1 Sidabras / 70
9:10:2 Varis / 71
9:10:3 Alavas / 71
9:10:4 Vyno akmuo / 71
9:10:5 Druska / 71
9:10:6 Lajus / 71
9:10:7 Popierius / 71
9:10:8 Žvakės / 72
9:10:9 Malkos ir malksnos / 72
9:10:10 Gyvulių kaulai / 72
9:10:11 Juoda žemė ir molis / 72
9:10:12 Audeklai / 72
9:10:13 Kalkės / 72
9:10:14 Lašiniai / 72
9:10:15 Šluotos / 72
9:10:16 Vėduoklės / 73
9:10:17 Galastuvai / 73
9:10:18 Sijoklės ir sietai / 73
9:10:19 Kibirai ir kastuvai / 73
9:10:20 Statinės / 73
9:10:21 Rogės / 73
9:10:22 Vežimėliai / 73
9:10:23 Spynos ir raktai / 73
9:10:24 Ažuoliniai rėmai / 73
9:10:25 Krosnelių dalys / 73
9:10:26 Indai / 74
9:10:27 Anglis / 74
9:11 Kalyklos patalpos / 74
9:12 Teritorijos priežiūra / 75
9:13 Valdovo reikmės / 76
9:14 Jokūbo Josto Decijaus likučiai / 76

9:15 Žydams palikti likučiai / 76
9:16 Kalyklos apyskaitų revizija / 76

X. VILNIAUS KALYKLA IR ŽYDAI (1555–1562 M.) / 77

XI. PINIGŲ SAJUNGA SU LIVONIJA / 79

XII. VILNIAUS KALYKLA 1562–1565 M. / 81

XIII. ISPANIJOS MONETŲ KONTRASIGNAVIMAS (1564 M.) / 83

XIV. TIKOCINO KALYKLA 1564–1568 M. / 85

XV. SATYRINIAI TREČIOKAI (1565–1566 M.) / 87

XVI. VILNIAUS KALYKLA 1565–1571 M. / 90

16:1 Kontraktai / 90

16:2 Talerių kursas / 93

16:3 1545–1571 m. monetų išvaizda / 93

16:4 Monetų kalybos politika / 94

XVII. PINIGŲ KALYBOS KLAUSIMAI LIETUVOS SEIMUOSE / 94

XVIII. LENKIJOS POLITIKA LIETUVIŠKŲ PINIGŲ ATŽVILGIU / 96

XIX. 1569 M. LIUBLINO SEIMAS: PINIGŲ SAJUNGA SU LENKIJA / 99

XX. 1571 M. PROJEKTAS / 100

XXI. DOLĖS KALYKLA / 101

XXII. MONETŲ KALYBOS TEISINIAI ASPEKTAI / 103

XXIII. MONETŲ KALYKLOS VALDYMAS 1545–1555 IR 1562–1572 M. / 104

23:1 Valdymas / 104

23:2 Kalyklų nuoma / 106

XXIV. MONETŲ GAMYBOS TECHNOLOGIJA / 106

24:1 Sidabro įsigijimas – lydymas / 106

24:2 Lydinių plakimas į skardas, ruošinių gamyba / 107

24:3 Monetų kalimas / 108

- 24:4 Prabavimas / 108
- 24:5 Balinimas / 109
- 24:6 Spausdinimo staklės / 109
- 24:7 Žymeklių ir spaudų gamyba / 111
- 24:8 Kontroliniai ženklai monetose / 112

XXV. PINIGŲ SAJUNGA SU LENKIJA / 112

- 25:1 Kalyklos nuomos sutartys / 112
- 25:2 Projektas atimti kalyklą iš valdovo / 114
- 25:3 Išdininkai / 115
- 25:4 Kalyklos personalas / 116
- 25:5 Broliai Vilkovičiai / 117
- 25:6 Žinios apie kalybą / 118
- 25:7 Monetų standartai / 118
- 25:8 Pinigų politika / 118

XXVI. MONETŲ KALYBA KAINŲ REVOLIUCIJOS METAIS / 119

- 26:1 Pastangos atnaujinti kalybą / 119
- 26:2 Kalyklos nuoma / 120
- 26:3 1604 m. monetų kalybos komisija / 123
- 26:4 Monetų klastojimas / 125
- 26:5 Antroji emisija / 125
- 26:6 Monetų kalybos klausimas 1611 ir 1616 m. seimuose / 131
- 26:7 1623 m. seimas / 131
- 26:8 1621 m. Vilniaus pirklių skundas / 132
- 26:9 1626 m. Varšuvos seimas / 133
- 26:10 1627 m. seimas / 133
- 26:11 1629 m. seimas / 135
- 26:12 Jokūbo Jakobsono ataskaitos / 136
- 26:13 1631 m. seimas / 136
- 26:14 1632 m. nutarimas / 137
- 26:15 Monetų kalybos politika / 137
- 26:16 1589–1627 m. monetų išvaizda / 138

- 26:17 Kalyklos darbuotojų teisės ir pareigos / 138
- 26:18 Johano Trilnerio bylos / 140
- 26:19 Auksinių monetų kalyba 1590–1639 m. / 141

XXVII. SAŠTINGIS / 143

- 27:1 1633 m. Krokuvos seimas / 143
- 27:2 Johano Trilnerio memorandumai / 143
- 27:3 Pastangos išsaugoti kalyklos personalą / 146
- 27:4 Seimeliai / 147

XXVIII. BANDYMAS KONKURUOTI SU RYGA / 147

- 28:1 Seimų nutarimai / 147
- 28:2 Motiejus Letovas Vorbekas / 148
- 28:3 Švedų žinios apie Vilniaus kalyklą / 149
- 28:4 Johano Trilnerio likimas / 150
- 28:5 M. Letovo Vorbeko skola / 150
- 28:6 Pinigų politika / 151
- 28:7 Jonušo Radvilos ambicijos / 152

XXIX. NEPAPRASTŲJŲ APLINKYBIŲ MONETOS / 152

- 29:1 Sutartis su T. L. Buratiniu / 152
- 29:2 A. G. fon Hornas / 156
- 29:3 Naujos sutartys su T. L. Buratiniu ir A. G. fon Hornu / 160
- 29:4 „Kvotos“ komisija / 161
- 29:5 Marienburgo kalykla / 165
- 29:6 Kauno kalykla / 166
- 29:7 Lietuvos Brastos kalykla / 169
- 29:8 Pakutinės sidabrinės ir auksinės monetos / 169

XXX. BANDYMAS GRAŽINTI SKOLĄ T. L. BURATINIUI / 171

XXXI. PASKUTINIŲ LIETUVIŠKŲ MONETŲ KALYBA / 173

XXXII. PASTANGOS ATNAUJINTI KALYBĄ PO ŠIAURĖS KARO / 175

XXXIII. PINIGŲ KLAUSIMAS XVIII A. LIETUVOS SEIMELIUOSE / 176

XXXIV. VILNIAUS KALYKLOS PASTATO LIKIMAS / 177

XXXV. GARDINO KALYKLA / 177

35:1 Nutarimai atnaujinti kalybą / 177

35:2 Petro Mikalojaus Sadogurskio barono de Gartenbergo pasiūlymai / 178

35:3 Gardino kalyklos uždarymas / 180

35:4 Užuominos apie Kauno kalyklą / 181

35:5 Gardine numatytų kaldinti monetų pobūdžio klausimas / 182

XXXVI. LENTELĖS / 184

XXXVII. NUORODOS / 232

XXXVIII. ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ / 264

XXXIX. SANTRUMPOS / 310

I. ĮVADAS

1994 m. skaitytojų dėmesiui buvo pateikta vieno iš šių eilučių autoriaus ir jo kolegos M. Balčiaus studija „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų“, nušvietusi pradinį lietuviškų monetų kalybos etapą. Dabar pateikiamas darbas, kuriame analizuojama tolesnė lietuviškų monetų kalybos raida iki paskutinio bandymo kaldinti tokias monetas. Tai laikotarpis nuo 1495 m. pinigų reformos iki Gardino kalyklos uždarymo 1769 m.

II. ISTORIOGRAFIJA IR ŠALTINIAI

Monetų kalyba – tai plati tema, apimanti įstatymų monetų kalybos reikalais leidybą, pinigų sistemų projektų ruošimą, kalybos organizavimą, valdymą ir kontrolę, tos kalybos technologiją ir iš dalies monetų vartojimą. Tokio plataus klausimų rato ikišiolinė istoriografija, išskyrus kompiliacinį M. Gumovskio darbą „Vilniaus kalykla XVI ir XVII a.“, nebuvo aprėpusi (1). Šis autorius surinko ir apibendrino dalį XIX–XX a. pradžios istoriografijoje surinktų ir įvertintų žinių. Nors nieko naujo į aptariamą temą tas darbas neįnešė, vis dėlto davė sintetiškesnę lietuviškų monetų kalybos XVI–XVII a. vaizdą nei atskiri straipsniai, studijos ir žinutės.

Iš XVIII–XX a. pradžios istorikų, nagrinėjusių įvairias lietuviškų monetų kalybos problemas, skelbusių žinias apie pačias monetas, paminėtini D. Braunas, T. Čackis, K. V. Stenžynskis-Bandkis, I. Zagurskis, M. Balinskis, J. Lelevelis, A. H. Kirkoras, K. Strončynskis, J. Tiškevičius, H. Grotė, K. Beieris, F. A. Vozbergas, V. Jelovickis, V. Šaniavskis, V. Ulanickis, V. Bartynovskis, S. Tymienieckis, M. Gražynskis, M. Kirmis, E. Hutten-Čapskis, J. Zielinskis, A. Volanskis, M. Dovnaras-Zapolskis, B. Demelis, L. Kolankovskis, K. Plagė, K. Kanteckis, M. Liubavskis, V. Kostžembskis, A. Šelongovskis, V. Švinkovskis (2).

Po M. Gumovskio knygos atsiradimo ilgą laiką lietuviškų monetų kalyba XVI–XVII a. beveik nesidomėta. Paminėtinos tik to paties M. Gumovskio ir S. Ingłoto studijos (3).

XX a. 7 ir 8 dešimtmečiuose aptariama tema susidomėjo lietuvių istorikai E. Laucevičius ir S. Janušonis. E. Laucevičius rengė Lietuvos auksakalystės istoriją, o S. Janušonis kaupė medžiagą, apimančią visą lietuviškų monetų kalybos ir vartojimo istoriją. E. Laucevičius paskelbė tik straipsnį apie 1665–1666 m. veikusią Kauno kalyklą (4). Tuo tarpu S. Janušonis parengė daktarinę disertaciją apie 1660–1661 m. veikusią Ujazdovo ir 1663 m. Olivos kalyklas, rašė kitais varinių šilingų kalybos klausimais, supažindino su 1535–1536 m. grašių atsiradimo aplinkybėmis, su lietuvių pastangomis išsaugoti palankų lietuviškų monetų

kursą po Liublino unijos (5). Rašant ir šį darbą pasinaudota S. Janušonio sukaupta dokumentine medžiaga. Už malonų leidimą tai padaryti, autoriai reiškia dėkingumą S. Janušonio artimiesiems.

Šiek tiek lietuviška tematika paskutiniu metu rašė M. Gumovskis, M. Menclevska, N. Soboleva, K. Pietkievičius, M. Dygo, A. Platbarzdis, K. Filipovas, I. Sinčiukas, L. Kvizikevičius, I. Leimusas, D. Grimalauskaitė, kartu su vienu šių eilučių autoriumi M. Balčius (6).

Šaltiniai nepasižymi gausa. Tai valdovų ir pareigūnų korespondencija, seimų dienoraščiai ir nutarimai, komisijų medžiaga, memuarai, valstybės aplinkraščiai, įvairūs monetų kalybos projektai, pačios monetos ir žetonai, saugomi įvairiose Rusijos, Lenkijos, Lietuvos, Vokietijos, Latvijos bibliotekose, archyvuose ir muziejuose. Pats reikšmingiausias šaltinis yra 1545–1555 m. Vilniaus pinigų kalyklos apyskaitos, saugomos Čartoryskių bibliotekoje, priklausančioje Krokuvos Nacionaliniam muziejui, ir Lenkijos Senujų aktų vyriausiam archyve bei dokumentai, aptikti Lietuvos ir Lenkijos metrikų aktuose. Apyskaitose pateikiamos ypač išsamios žinios apie to meto monetų kalybą. Tuo tarpu daugumoje kitų dokumentų pateikta informacija yra fragmentiška, epizodiška, neatskleidžianti tikrųjų monetų kalybos istorijos gelmių.

Ši skaudi aplinkybė iš esmės ir lėmė darbo pobūdį – tai tik iš daugybės faktų sukonstruotas monetų kalybos atspindys senosios Lietuvos gyvavimo pabaigoje.

III. 1495 M. PINIGŲ REFORMA

3:1 Monetų kalyba

Tiesioginių žinių apie monetų kalybą yra keletas. Dvaro maršalkos Jono Liutaurio Chreptavičiaus valdovui surašytoje apyskaitoje pateikti duomenys apie monetų kalybą nuo 1495 06 09 iki 1499 06 09 (7). Sidabro sukaudota 24657 markės ir 2 skotai. Už sidabrą, varį, darbą ir kitką, kas reikalinga kalybai, sumokėta 56041 kapa ir 26 grašiai. Pelno gauta 61920 auksinų po 22 grašius. Taigi turėta išlaidų 3362486 grašiai, gauta pelno 1362240 grašių. Iš viso nukaldinta monetų už 4724726 grašius. Manant, kad tuo metu kaldinti tik pusgrašiai, tai jų būtų nukaldinta apie 9000000. Per metus galėjo būti nukaldinama daugiau nei 2 milijonai pusgrašių. Gamybos mastai buvo dideli. Pelno gauta 40,51% nuo investuoto į kalybą kapitalo. Tai labai aukštas pelningumo rodiklis. Todėl reikia spėti, kad kalybai galėjo būti panaudota valdovo nuosavo sidabro, kurio vertė neįtraukta į išlaidas. Dar gali būti neįtrauktos kai kurios su monetų kalyba susijusios išlaidos. Apie tokią praktiką žinoma iš Žygimanto III Augusto valdymo laikų.

1500 07 14 per Vedrošos mūšį Jonas Liutauras Chreptavičius pateko į maskviečių nelaisvę. Panašu, kad kalykla tada buvo pavesta Mikalojui Glinskiui. Yra du kvitai, rodantys jo veiklą kalykloje. 1507 12 08 Žygimantas II Senasis išdavė Mikalojui Glinskiui kvitą, patvirtinantį, kad jis atsiskaitė už kalyklos ir vaškinės veiklą 1506 07 15–1506 12 08 (8). Iš jo aiškėja, kad 1506 07 15 jis atsiskaitė valdovui už beveik penkerius kalyklos valdymo metus. Taigi jis valdė kalyklą nuo 1501 12 06. Beje, kvite pažymėta, kad nuo 1506 07 15 Mikalojus Glinskis valdė kalyklos vaškinę – „(...) въ мынцы воски заведаль (...)“. Taip pat jame rašoma, kad mažiau nei per pusmetį iš kalyklos ir jos vaškinės gauta 2350 kapų grašių, 18 markių sveriančių kaušų, 3 paauskuotos lėkštės, 13 rietimų medžiagos. Kadangi tai bendros kalyklos ir jos vaškinės pajamos, tai sunku ką nors iš jų pasakyti apie monetų kalybą. Valdovas mirė 1506 08 19. Jos veikla turėjo būti sustabdyta. Į kvite nurodytas pajamas įtrauktos tik kalyklos vieno mėnesio pajamos. Taigi didžioji pajamų dalis buvo gauta iš kalyklos vaškinės.

Kitas kvitas datuotas 1506 05 07. Valdovas liepė Mikalojui Glinskiui sumokėti pirkliais, davusiems audeklų karo samdiniams, 11000 kapų grašių iš kalyklos kasos (9).

Pateiktos žinios rodo, kad už kalyklos veiklą atsiskaitydavo dvaro maršalkos. Jie gaudavo atsiskaitymo kvitus. Juose maršalkos nevadinami kalyklos valdytojais. Matyt, ši pareigybė tuo metu tik formavosi. Antai Livonijoje jau nuo 1422/1424 m. buvo įvesta nauja tvarka, miesto tarybos galėjo skirti du kalyklos valdytojus, vieną iš jų būtinai burmistrą (10). Lietuvoje miestiečiai turėjo mažai teisių, todėl į kalyklos valdymą nebuvo įtraukti. Kadangi aptariamo laiko lietuviškos monetos nedatuotos, beveik nėra galimybės nustatyti jų kalybos eigos. Šiek tiek informacijos teikia pačios monetos (11). Denarų su pirmuoju Ereliu ir Vytimi nėra. Taigi pradžioje kaldinti tik pusgrašiai ir, matyt, ilgai. Po to kaldinta daug pusgrašių ir labai mažai denarų. Tokia situacija turėjo būti pradiniame kalybos etape, veikiausiai 1495–1499 m. Vėliau kaldinta daug abiejų nominalų monetų. Apie 1502–1503 m. pusgrašių kalyba buvo mažinta. Nuo to laiko iki pat valdovo mirties labai dideliais kiekiais buvo kaldinami denarai. Matyt, nenutraukta ir pusgrašių kalyba. Monetų metrologija pateikta 1 lentelėje.

3:2 Sidabro monopolis

Su monetų kalyba vienaip ar kitaip yra glaudžiai susijęs sidabro išvežimo į užsienį uždraudimas. Dėl šio netikėto draudimo įsitempė santykiai su Maskva. Matyt, 1495 m. Maskvos pavaldinys možaiskietis Jakušas Andrejevičius Malyškinas važiuojęs iš Vilniaus buvo sulaikytas Smolenske, valdovo dvariškis Petras Deržkovičius iš jo atėmė 22 markes sidabro

pareikšdamas, kad uždrausta išvežti sidabrą iš Lietuvos į Maskvą (12). Maskvos valdovas Ivanas Vasiljevičius dėl šio reikalo 1495 05 15 ir 1495 08 27 kreipėsi į Lietuvos valdovą per savo pasiuntinybes. Jis prašė sidabrą gražinti, panaikinti draudimą jį išvežti. Priminė, kad pirklys važiavo su Lietuvos valdovo leidimu. Aleksandras II Jogailaitis atsakė tik 1496 03 per savo pasiuntinybę. Pasirodo, sidabrą Jakušui Andrejevičiui Malyškinui pardavė Vilniaus miestietis. Žadėta, išaiškinus jo asmenybę, išreikauti atlyginimą Jakušui Andrejevičiui Malyškinui už prarastą sidabrą. Buvo patvirtinta, kad sidabrą uždrausta išvežti į visas šalis.

Tačiau nėra abejonų, kad draudimas buvo orientuotas į Maskvą, nes ji vienintelė iš kaimyninių valstybių stokojo šio metalo. Šią mintį patvirtina 1497 m. Lietuvos ir Lenkijos sutartis nepraleisti į Maskvą brangiųjų metalų (13).

Vis dėlto neaišku, kodėl imtasi tokių priemonių prieš Maskvą būtent šiuo metu, nes santykiai buvo blogi jau anksčiau. Matyt, paskatino Lietuvoje numatoma pinigų reforma.

Taigi vienas pirmųjų žingsnių ruošiantis pinigų reformai buvo sidabro eksporto draudimas. Beje, sidabro monopolis įvestas XIII a. Austrijoje, 1300 m. Čekijoje.

Yra pagrindo spėti, kad su pinigų reforma susijęs ir žydų iškeldinimas 1495 m. (14). Nors žydų iškeldinimas buvo pridengtas religine skraiste, pagrindinis motyvas buvo ekonominis. Apie tai byloja turto konfiskavimas, skolų negražinimas. Be to, žydai buvo siedinami su spekuliacija pinigais, jų klastojimu. Juos iškeldinant galėjo būti tikimasi išvengti spekuliacijos naujais ir senais pinigais, sukaupti lėšų pinigų reformos vykdymui. Matyt, sienos su Prūsija uždarymas 1495 m. motyvuojant maru taip pat buvo viena iš priemonių, užkertančių finansines operacijas, galinčias pakenkti reformos eigai (15).

Dar vienas žingsnis reformos eigoje buvo auksakalių cecho Vilniuje įsteigimas 1495 m. (16). Taip buvo apribotas žmonių, naudojančių brangiuosius metalus, ratas, jiems suteiktos profesinės garantijos.

3:3 Kalyklos personalas

Apie pačią kalyklą stokojama žinių. Galima tik spėlioti ją buvus Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje. Nedaug žinoma ir apie jos personalą. Dar 1489 m. minimas Vilniaus pinigų meistras Henrikas Šliogeris (17). Į jį 1495 m. sausio ar vasario mėnesį kreipėsi Revelio miestiečiai dėl Hanzos pirklių namų Naugarde uždarymo ir po to sekusių nemalonių įvykių (18). Konfliktas įsižiebė dėl lietuvio Andreikos, kuris apie 1492 m. pagamino Polocke neva 1/2 lašto (vok. Last) klastotų Rygos monetų ir ėmė jas platinti Revelyje per du rusus iš Jamos – Vasilijų Zaharjevičių ir Ortusą (19). Andreika 1494 m. rugsėjo ar spalio mėnesį buvo išvirtas Revelyje.

Dėl Maskvos pavaldinių kalnimo uždaryti Hanzos namai Naugarde, sulaikyti 49 pirkliai ir Revelio pasiuntinys. Reveliečiai kreipėsi į Henriką Šliogerį kaip į tautietį (vokietį), artimą Lietuvos valdovui, galintį prikaltinti jį padėti jų reikale. Iš tiesų Aleksandras II Jogailaitis, paskatintas dar ir jam pačiam adresuotų Livonijos miestų laiškų, kreipėsi į Maskvos valdovą.

Henrikas Šliogeris iš Reutlingeno (Henrich Slackil de Rutlyn), esančio Viurtembergo (Württemberg) kunigaikštystėje, 1479 m. tapo Krokuvos miestiečiu (20). 1488 m. miestiečiais tapo ir jo brolis Erhardas Šliogeris bei partneris Henrikas Karlovičius (21). Erhardo Šliogerio našlė Ona 1500 m. ištekėjo už Ulricho Hozės (22). Pastarasis buvo kilęs iš Pfortchaimo (Pfortzheim), esančio Badeno (Baden) markgrafystėje, visai šalia Viurtembergo. Krokuvos miestiečiu jis tapo tik 1503 m. (23). Po Erhardo Šliogerio mirties liko trys mažamečiai vaikai: Henrikas, Ulrichas ir Barbora. Barbora Šliogeraitė ištekėjo už Henriko Karlovičiaus. 1503 m. Ulrichas Hozė pirko du namus Mikalojaus gatvėje Krokuvoje. Kai apie 1520 m. mirė Ona, Ulrichas Hozė vedė Krokuvos tarėjo Jeronimo Kruglio dukrą Brigitą.

Henrikas Šliogeris 1500 12 28 iš valdovo gavo dovanų Kauno paviete miesto ribose esančias dirvas ir pievas prie Jiesios ir piliakalni, jis buvo paimtas į valdovo jurisdikciją (24). 1501 metais jam buvo padovanotas dvaras Birštono girioje (25). Tą dvarą mirus Henriku Šliogeriu valdovas padovanojo žmonai Elenai, o pastaroji – 1507 12 25 Motiejui Mikitiničiui Golovčinskiui kartu su Jiezo dvaru (26). Valdovas 1507 12 28 patvirtino dovanojimą. Prie Jiesios buvusią valdą, joje, matyt, ir Fredoje statytą dvarelį, iš Henriko Šliogerio nupirko Mikalojus Glinkis, o iš pastarojo Kauno miestiečiai. Kaune turėtą namą ir dvarą nupirko Jonas Sapiega, tačiau 1505 m. tas turtas perduotas U. Hozei ir H. Karlovičiui (27).

Nuo 1496 03 01 Henrikas Šliogeris nuomojo Kauno muitus už 450 kapų grašių per metus (28). Nuo 1504 m. kovo mėnesio mokėjo jau 600 kapų grašių (29). Buvo išsinuomojęs 1504 03 10 (17)–1507 03 07 (14) laikotarpiui. Jau po jo mirties 1504 12 31 testamentu vykdytojai Ulrichas Hozė ir Henrikas Karlovičius perėmė nuomą. Jie laikė du metus, atsiskaitė 1506 m. Už trečius metus nesumokėjo 186 kapų grašių. Perleido nuomą už tą sumą Gregliui Krebliui. Valdovas šį sandėrį patvirtino 1506 12 05 (30).

Aleksandrui II Jogailaičiui išvykus į Lenkiją ir 1501 10 04 tapus jos valdovu, Henrikas Šliogeris išvyko pavymui. 1502 05 02 jis gavo valdovo privilegiją ieškoti metalų Tatrų kalnuose (31). Jis iš Krokuvos dvaro valdytojo 1502 06 03 gavo kviečių, valdovas jam leido malti grūdus jo malūne (32). Valdovas 1502 04 29 garantavo jam sumokėsiąs 754 grivinas (33). Netrukus 1502 12 01 Henrikas Šliogeris gavo 60 auksinų sidabro paieškoms Tatrų kalnuose organizuoti (34). Tokie leidimai buvo duodami tik įtakingiems asmenims. Štai 1503 02 11 tokį leidimą gavo

iždininkas Jokūbas Šydlovieckis. Henrikas Šliogeris figūruoja ir kitais metais. 1503 04 20 buvo skolingas 1227 auksinus Jonui Tretkopui (35). Valdovas 1503 08 laiške Johanui Jarandui pavedė pasirūpinti jo grįžimui iš Vilniaus į Krokuvą, pasitarti su Henriku Šliogeriu dėl monetų kalybos, surinkti pinigų rezidavimui Krokuvoje (36). Henrikas Šliogeris 1503 09 01 iš pono Ratoldo už 400 auksinų nupirko leidimą kasti sidabrą (37). Kartu su Henriku Karlovičiumi 1503 09 20 jis apsiėmė pristatyti sidabro Krokuvos pinigų kalyklai (38). Aktyviai reikėsi dar ir vėliau. 1504 01 26 monetų kalybai iš valdovo išteklių gavo 4 vazas druskos (39), o 1504 03 13 – jo garantinį raštą 225 vengriškų dukatų skolai (40). Pasirodo, Henrikas Šliogeris buvo aprūpinęs totorių pasiuntinius medžiagomis ir kituoju iš kalyklos pajamų. 1504 04 12–1504 06 14 laikotarpyje Henrikas Šliogeris surašė savo testamentą (41). Jame išvardytas nemenkas turtas. Testamento vykdytojais vardijami Ulrichas Hozė ir Henrikas Karlovičius, Johanas Boneris ir Kasparas Bernas.

Henriko Šliogerio vardas įrašytas Krokuvos Šv. Marijos bažnyčios brolijos mirusiųjų knygoje (42). Taigi jis mirė ir buvo palaidotas Krokuvoje. Našlė Elžbieta Šliogerienė ištekėjo už Jono Višogrodzkiego (43). Ta proga Ulrichas Hozė 1512 10 11 atidavė jai 800 auksinų pasogos.

Manoma, kad 1502 06 02 Korčyno seime nutarta nevykdyti pinigų reformos, kalykla pavesta Henriku Šliogeriui (44). Ji atidaryta tik 1502 10 04. Iki Henriko Šliogerio ir po jo mirties Krokuvos kalyklai vadovavo Kasparas Bernas.

Nėra abejonių, kad Henrikas Šliogeris buvo Krokuvos pinigų kalyklos meistras, tačiau daugumoje dokumentų jis vadinamas tik Krokuvos miestiečiu, pirkliu. 1504 01 26 rašte vadinamas dar ir Lietuvos pinigų kalyklos meistru. Jei tai tiesa, tai Henrikas Šliogeris vienu metu buvo dviejų pinigų kalyklų meistras. Tačiau daugiausia gyveno Krokuvoje.

3:4 Pinigų reformos esmė

Sprendžiant iš visko, Henrikas Šliogeris ir buvo 1495 m. pinigų reformos autorius bei vykdytojas. Kilęs iš žymiai pažangesnės valstybės nei Lenkija ir Lietuva, jis galėjo aštriau jausti pinigų ūkio atsilikimą regione. Kaip pirklys jis gerai orientavosi finansų rinkoje ir veiklos organizavime. Tuo tarpu situacija Lietuvoje buvo sudėtinga. Pagrindinę apyvartoje esančių pinigų masę sudarė užsienio monetos, ypač Čekijos grašiai. Vietiniai denarai sudarė nežymią pinigų masės dalį. Dar kursavo lydiniai. Nors Čekijos grašiai buvo tapę tarptautiniais pinigais Vidurio Europoje, dėl nudilimo per 100 metų apyvartą, klastojimo, artimiausioje ateityje reikėjo laukti jų apyvartos sunkumų. Per 1492–1494 m. pasienio karą ėmė strigti valstybės finansai, apyvartoje trūko smulkių pinigų. Nesėkminga karo baigtis paskatino valdovą neatidėliojant imtis reformos.

1468 m. Prūsijos pirkliai Kaune už savo kiemus mokėjo po 4 kapas Prahos grašių, kai tuo tarpu miestiečiai mokėjo po 12 Prahos grašių (45). Tie patys pirkliai 1487 m. už kiemą mokėjo po 4 kapas Prahos grašių arba 6 kapas lietuviškų grašių (46). Miestiečiai mokėjo 18 lietuviškų grašių. 1498 m. prūsai tebemokėjo po 4 kapas Prahos grašių, o miestiečiai – 30 lietuviškų grašių (47). Nėra abejonių, kad 1468–1487 m. Prahos ir lietuviško grašio vertės santykis buvo 1:1,5, o Kazimiero Jogailaičio ir Aleksandro II Jogailaičio laikų lietuviškų grašių santykis – 1:1,66. Nelabai aišku, koks 1498 m. buvo Prahos ir lietuviško grašio vertės santykis. Pagal apskaičiavimus, jis turėjo būti 1:2,499. Bet iš šaltinių žinoma, kad Prahos grašis Aleksandro II Jogailaičio ir Žygimanto II Senojo laikais buvo vertas 13–15 denarų. Tada išeitų, kad per 1495 m. reformą Prahos grašio kursas vietine valiuta buvo pažemintas. 1468–1487 m. lietuviško grašio vertė, išreikšta sidabro kiekiu, buvo lygi 1,52 g, o Prahos grašio – 2,28 g. Per 1495 m. reformą lietuviško grašio vertė sumažinta iki 0,915 g, o Prahos grašio – iki 1,189–1,372 g. Čia, matyt, ir slypi reformos esmė. Realiai Lietuvoje kursavo Prahos grašiai, kurių vertė buvo nuo 1,62 iki 2,3 g sidabro. Tačiau visi šie grašiai kursavo vienu kursu. Kazimiero Jogailaičio valdymo metu buvo kalami tik denarai. Matyt, jiems kaldinti pakako sidabro žaliavos. Prahos grašiai kalybai nenaudoti. 1495 m. reformos tikslas buvo pakeisti Prahos grašius vietiniais pinigais. Vietiniai pinigai turėjo būti kaldinami iš surinktų Prahos grašių. Logiškai mąstant, dėl Prahos grašių kurso sumažinimo jie turėjo būti išvežti į užsienį ir iškeisti į kitus pinigus. Tačiau išvežimui ir spekuliacijai sustabdyti imtasi administracinių priemonių.

Matyt, panašiai pasielgta ir su Kazimiero Jogailaičio denarais. Tik jų apyvarta uždrausta, nustatytas privalomas pažemintas išpirkimo kursas. Nepaklusnių laukė griežtos bausmės. Valstiečių kapuose rasti monetų komplektai rodo, kad minėtieji denarai buvo išimti iš apyvartos, jie nesu-simaišė su naujaisiais pinigais (48). Prahos grašiai taip pat ėmė nykti iš apyvartos. 1498 m. privilegijoje Smolenskiui dar užsimenama apie galimybę mokėti mokesčius Prahos grašiais, jeigu jie nesuklastoti (49). Tad jų apyvarta nebuvo uždrausta. Veikiausiai 1495 m. dviejų metų terminui įvestas 6 grašių muftas už vaško akmenį, skirtas lietuviškų pinigų sustiprinimui (50). Šis muftas išliko ilgai. Tokia priemonė turėjo išplėsti lietuviškų pinigų vartojimo sferą tuo metu, kai užsienyje, o ir vidaus rinkoje nebūta pasitikėjimo šiais pinigais. Aleksandras II Jogailaitis ėmėsi priemonių sutvarkyti Lenkijos pinigų ūkį. 1502 m. sausio mėnesį Lenkijoje buvo numatoma įvesti plačiuosius grašius, kurių dvidešimt prilygtų Vengrijos dukatui (51). Iš 26 lotų sidabro ir 20 lotų vario markės turėjo būti kaldinama 140 grašių, lygių 7 dukatams. Taigi šie platieji grašiai privalėjo turėti 9 lotus sidabro, būti 2,2945 g gryno ir 4,0595 g bendro svorio, verti trijų pusgrašių. Tuo metu 1000 markių sidabro prilygo 1000 dukatų. 1503 m. buvo nukaldinti lenkiški dukatai (52).

Šie įvykiai rodo iš esmės pavėluotą reakciją į Europoje vyravusius piniginius santykius. Daugelis valstybių seniai turėjo solidėnes sidabrinės grašio vertės monetas, netgi ėmė kaldinti talerius. Tuo tarpu lenkai tik ruošėsi kaldinti grašius. Bet taip ir nenukaldino. Tas pats su auksinėmis monetomis. Jų reikšmė atsiradus taleriams ėmė mažėti. Lenkai tuo metu dar tik susirūpino jų svarba pinigų apyvartoje. Gal lenkai ir suvokė naujas Europos ekonomines tendencijas, gal nebuvo ūkiškai labai atsilikę nuo Vakarų Europos, tačiau jų sąmonę veikė ta aplinkybė, kad į Prūsijos uostus atplaukę pirkliai operavo daugiausia auksu. Antra vertus, mintį apie nuosavus plačiuosius grašius taip pat lėmė klaidingas įspūdis. Apie 1502 m. 3 mylios nuo Novy Targo rasta sidabro ir vario (53). Valdovas investavo daug pinigų į kasybą, vildamasis pasiekti tokių pat rezultatų kaip Vengrija ir Čekija. Tačiau jau 1503 m. iliuzijos žlugo. Sidabro išgauta nedaug.

Beje, Vokiečių ordinas 1508 m. nusikaldino plačiųjų grašių, kurių sidabro praba buvo 15 lotų, grynas svoris 3,416 g, o bendras svoris 3,643 g (54). Sprendžiant iš visko, lenkai, o ypač prūsai, ruošdamiesi kaldinti šio pobūdžio monetas, orientavosi į labai aukštus Prahos grašio standartus, siekiančius vos ne jų pasirodymo laikus.

Įvertinus visas aplinkybes, galima daryti išvadą, kad užsitęsęs Prahos grašių kursavimas Vidurio Europoje tapo kliuviniu nacionalinių valiutų raidai. Prahos grašių įvaizdis ir prestižas trukdė atsirasti vietiniams grašiams, be kurių negalėjo sustiprėti nuosavos pinigų sistemos.

Pinigų reformos Lietuvoje numatyta jų sistemos struktūra buvo paprasta. Sistema susidėjo iš dviejų piniginių vienetų – denaro ir pusgrašio. Grašis, susidedantis iš 10 denarų, paliktas skaičiuotiniu vienetu. Tokia sistema yra dešimtainė, labai pažangi ir tuo metu Europoje vienintelė.

3:5 Monetų apipavidalinimas

Denarai buvo apipavidalinti labai paprastai. Averse yra Vytis ir raidė A, reiškianti valdovo vardo inicialą, o reverse – Erelis. Pusgrašių averse yra Vytis, o reverse – Erelis. Juos juosia lotyniškas įrašas, skelbiantis, kad moneta yra Aleksandro, Lietuvos didžiojo kunigaikščio, Erelis monetose figūruoja kaip dinastinė emblema, jis be karūnos. Vyčio lietuviškose monetose komentuoti nereikia. Erelis tose monetose atsirado pirmą kartą. Juo norėta išreikšti Aleksandro II Jogailaičio pretenzijas į Lenkijos sostą bei pademonstruoti savo aukštą kilmę. Pusgrašiuose viduramžiams būdingu įrašu skelbiama, kad jie esą valdovo. Denarai ir pusgrašiai savo išvaizda panašūs į lenkiškas monetas.

3:6 Bandymas sudaryti Lietuvos ir Lenkijos pinigų sąjungą

Aptariamam laikui pirmą kartą Lietuvos ir Lenkijos santykių istorijoje buvo bandoma sudaryti pinigų sąjungą. 1501 10 23 sudarytoje Piotrkavo-Melniko sutartyje (t. y. netrukus po Aleksandro Jogailaičio karūnavimo Lenkijos karaliumi 1501 10 04) numatyta kaldinti vienodo svorio ir išvaizdos monetas (55). Neaišku, kurios valstybės monetos ir metrologija turėjo tapti pavyzdžiu bendriems pinigams. Neaišku, ar Lietuvai išvis planuota leisti kaldinti monetas. Taip manyti verčia vėlesnių Lenkijos monetų kalybos planų žinojimas. Dar prieš sutarties pasirašymą vykusiose derybose lietuvių unijos projekte buvo įrašyta, kad lietuviškos monetos kaip ir seniau bus su jos herbais: „[...] nisi quod sit in MDL sub armis ducalibus ex antiquo consuetis [...]“ (56).

Sutartis pasirašyta Lietuvai nepalankiomis aplinkybėmis, vykstant karui su Maskva. Tad vėliau buvo nepripažįstama. Kaip ten bebūtų, monetų suvienodinimo ir sulyginimo siekė lenkai. Matyt, ir naujas monetas planuota kurti lenkiškųjų pagrindu. Visa tai rodo ne ką kitą kaip Lenkijos susirūpinimą besiplečiančia lietuviškų monetų realizacijos ir vartojimo rinka, konkurencija su lenkiškomis monetomis kai kuriose Lenkijos pasienio srityse ir siekį suvaržyti lietuvių ūkinį savarankiškumą.

Kaip reformos rezultatas buvo suformuota vienaalytė pinigų rinka, lietuviški pinigai paversti tarptautiniais pinigais.

Nuosavos stiprios europietiškos pinigų sistemos sukūrimas aptariamam laikui buvo vienas iš svarbiausių veiksnių, sudariusių prielaidas tolesnei Lietuvos integracijai į Europos kultūrą, ūkį ir sąmonę.

IV. LIETUVIŠKŲ PINIGŲ ĮSITVIRTINIMAS RINKOJE

4:1 Kalyklos valdytojai ir vadovai

Žygimanto II Senojo valdymo pradžioje netikėtai susikomplicavo vidaus padėtis. Į nemalonę dėl savo didelės įtakos Aleksandro II Jogailaičio aplinkoje patekęs Mikalojus Glinskis sukėlė maištą. Jį parėmė Maskva. Įsiliepsnojo 1507–1508 m. karas. Lenkija atsuntė į pagalbą savo kariuomenę. Lenkų kareiviai Lietuvoje ėmė naudotis lenkiškomis monetomis, tad iškilo jų kurso klausimas. 1508 02 18 Lenkijos seimas priėmė nutarimą įleisti lietuviškas monetas į Lenkiją, o Lietuvos 1508 06 05 Naugarduko seime priimtas įsakas dėl lenkiškų monetų apyvartos ir maisto kainų (57). Tuo įsaku lenkiškas pusgrašis prilygintas keturiems lietuviškiems denarams. Lenkiškų monetų vartojimas paskelbtas privalomu, nesutikus

jas imti prekės galėjo būti veltui atiduotos pirkėjui, t. y. konfiskuotos įskundėjo naudai. Įsake konstatuota, kad lietuviškos monetos dar nepradėtos kaldinti. Iš šios žinios dar negalima spręsti, ar kalyba nuo Aleksandro II Jogailaičio mirties iki aptariamo laiko neveikė. Taip spėti verčia Aleksandro II Jogailaičio denarai, kuriuose užkalta raidė A. Jie veikiausiai kaldinti po jo mirties, po trumpo kalyklos darbo sustabdymo prieš valdovų tampant Žygimantui II Senajam. Tik neaišku, kiek kalykla veikė. Nepanašu, kad labai ilgai. Norint tuo įsitikinti, reikia apžvelgti faktus apie monetų kalybą. Belsko pilies ir kelių kitų miestų 1507 01 05 dovanojimo rašte Aleksandro II Jogailaičio našlei Elenai perspėjama gaudant valdą su visomis įplaukomis ir pajamų šaltiniais, išskyrus Belsko vaškinę, iš kurios pirkliai pardavinėjo vašką kalyklai (58). Iš šios žinios sunku spręsti, ar kalykla dokumento surašymo metu veikė ar neveikė. Kita informacija apie kalyklininką Andrių Tihij.

1503 09 01 jis išsinuomojo Smolensko muitinę ir karčemas 3 metams už 2500 kapų grašių (59). Tačiau netrukus 1503 11 17 už 2400 kapų tuos objektus perleido Abraomui Jozofovičiui (60). Nuoma turėjo prasidėti nuo 1503 11 20. Tuos pačius muitus 1506 m. nuomojo Abraomas Jozofovičius, mokėdamas 600 kapų grašių per metus (61). Pirmą kartą kaip kalyklininkas Andrius Tihij minimas 1506 11 04 (62). Tą dieną jis Gardine paėmė kvitus vaškui išvežti ar išduoti ir parsivežė į Vilnių. 1507 01 04 Vilniaus miestietis Andrius Tihij išsinuomojo Smolensko muitus ir karčemas 3 metams nuo 1507 02 02 iki 1510 02 02 už 2400 auksinų (63). Valdovas 1507 02 22 informavo aukščiausius Smolensko pareigūnus, kad Abraomo tarnai pagavo Andriaus tarną prie Vitebsko esančių Drečių Lukų (ar Drisos?) ir rado laišką, kurį Andrius rašęs Beloje gyvenančiam djakui apie sidabro, švino ir šarvų praleidimą į užsienį, tai daryti uždraudęs ankstesnis valdovas (64). Žygimantas II Senasis buvo priverstas Smolensko muitinę išnuomoti Abraomui ir Jonui Hermanui Ditrikovičiui nuo 1507 02 02 iki 1510 02 02 už 1200 kapų grašių grynais pinigais, liepė sumokėti Andriui jau įmokėtus pinigus (65). Tačiau stebina tai, kad 1507 07 22 valdovas leido Smolensko muitinę ir karčemas nuomoti Abraomui ir pirkliui Andriui Tihij 3 metams už 2400 kapų grašių nuo 1507 08 15 iki 1510 08 15 (66). Vasko Kostiuškovičius 1508 09 08 Smolensko vaškinės ataskaitoje, pateiktoje Teodorui Liutaurui Chreptavičiui ir raštininkui Bogušui Bohovitinovičiui, nurodė, kad kalyklininkui Andriui Tihij į Vilnių pasiūsta 493 vaško akmenys (67). Bogušas Bohovitinovičius 1508 10 20 pagal kvitą sumokėjo 10 kapų grašių iš vaškinės įplaukų Gardino žirgininkui Bogdanui Grinkevičiui, paskolinusiam tuos pinigus kalyklininkui Andriui (68). Vilniaus pilininkas Zanka Ivanovičius ir kalyklininkas Andrius 1509 01 15 atsiskaitė už Vilniaus vaško kamara, kurią nuomojo nuo 1508 m. Trijų karalių iki 1509 m. Trijų karalių (69). Surinko 2387 kapas ir 24 grašius. Panašu, kad pilininkas Zanka buvo Andriaus Tihij partneris. Jau 1507 06 23–07 30 Zan-

kai ir Andriui, Vilniaus vaškininkams, nuomojusiems ją nuo 1507 01 06, priskaičiuota berods po penkias kapas nuo šimto įplaukusių kapų grašių iš 3000 kapų grašių sumos (70).

1509 06 29 valdovas Abraomui įsipareigojo gražinti 5000 auksinų skolą iš įvairių šaltinių, tarp jų 1000 auksinų paimti iš Vilniaus pilininko Zankos ir „mūsų tarno“ Andriaus nuomojamos Vilniaus vaškinės (71). Vilniaus pilininkui Zankai ir Andriui Stankovičiui Tihij 1510 01 30 pasiūsti 104 kvitai (72). Andriui 1510 m. sumokėtos 5 kapos grašių iš muitinių pinigų (73). Išdininkui Abraomui Jozofovičiui 1511 10 03 išduotas kvitas, kad jis paėmė 1000 kapų grašių iš Vilniaus vaškininkų Zankos ir Andriaus, nuomojančių vaškinę 1510 08 24–1511 04 20 laikotarpiui (74). Zanka ir Andrius Stankovičius 1511 m. atsiskaitė Bresto seime už Vilniaus vaškinę (75). Rinko muitus nuo 1509 01 06 iki 1511 06 01. Surinko 6176 kapas grašių. Tai vėliausia žinia apie Andrių.

Pirmiausia neaišku, ką reiškia žodis kalyklininkas – „myncarj“ visuose tuose išvardytuose dokumentuose. Tai gali būti žodis, reiškiantis kalyklos nuomotoją, valdytoją, pinigų meistrą ar kalyklos darbuotoją. Tas pat pasakytina apie žodį laikyti – „deržatj“. Tai gali reikšti kalyklos valdymą, nuomojimą ir vadovavimą jai. Pavyzdžiui, Ulrichas Hozė „laiko“ kalyklą 1509 02 09–1510 08 24 (76). Tuo tarpu 1509 06 29 tvirtinama, kad kalyklą laiko Abraomas Jozofovičius (77). Vaškininkais taip pat vadinami ir vaškinų nuomotojai bei valdytojai.

Sprendžiant iš vėlesnės medžiagos, Ulrichas Hozė buvo kalyklos valdytojas, o Abraomas Jozofovičius – nuomotojas, ir kai kuriais atvejais ar laiku – aukščiausiasis jos valdytojas. Andrius Tihij galėjo būti pinigų meistras, valdytojas arba nuomotojas. Kadangi kalykla tuo metu, kai jis minimas kaip kalyklininkas, neveikė arba veikė labai trumpai, tai peršasi išvada jį nebuvus nuomotoju. Nepanašu, kad jis galėjo būti kalyklos valdytoju. Tam jis buvo per menka figūra. Jo minėjimas kaip valdovo tarno leistų spėti jį buvus pinigų meistru kaip ir Henrikas Šliogeris.

4:2 Monetų kalyba

Nors žinomi pusgrašiai su 1508 m. data, galima drąsiai tvirtinti, kad kalykla pradėjo veikti 1509 02 09. Spaudai pusgrašiams pagaminti tikrai 1508 m., bet panaudoti tik 1509 m. Monetų metrologija buvo tokia pat kaip ir kaldintų anksčiau (2 lentelė). Valdovas 1511 12 išdavė atsiskaitymo kvitą kroviečiui Ulrichui Hozei už pusantrų metų kalyklos valdymą. Valdė 1509 02 09–1510 08 24, matyt, su pertraukomis (78). Išdininkas Abraomas Jozofovičius jam davė 13619 ilgujų, 12 lotų, 1 kvintą ir 1 asą sidabro. Taigi buvo sunaudota 2692355,6 g sidabro. Pelno gauta 12000 auksinų, arba 360000 grašių. Nukalta 5668117 pusgrašių už 2834058,5 grašio sumą. Išleista 2474058,5 grašio. Taigi ilgasis kainavo ne daugiau

kaip 181,6 grašio. Pelnas nuo įdėto į gamybą kapitalo buvo 12,70%. Kad kalyklą nuomojo Abraomas Jozofovičius, rodo jo dovana valdovui. Dovanos buvo sudėtinė nuomos dalis. 1509 06 29 Krokuvėje rašytu aktu jis valdovui dovanojo 1000 ilgujų sidabro, verto 5000 auksinų (79). Iš to sidabro turėjo būti kalamos monetos, kol jis nuomos kalyklą. Žmona po jo mirties neturėjo teisės to sidabro atgauti. Įdomu, kad tą pačią dieną valdovas leido Abraomui Jozofovičiui atsiimti 5000 auksinų skolą iš įvairių įmonių įplaukų, iš jų 1000 auksinų iš kalyklos (80). Koks šios skolos ryšys su 1000 ilgujų sidabro dovana, neaišku, nes skola atsirado karaliui jau išvažiavus iš Vilniaus, t. y. anksčiau nei dovana. Išliko dar keletas kvitų, liudijančių apie kalyklos veiklą. 1509 02 11 Dancigo pirkliai Gotčalkui valdovas atidavė vilniečio Michailo Matvejevičiaus skolą, 120 kapų grašių pinigais iš kalyklos, sumokant 1509 m. per Šv. Joną (81). 1509 06 02 valdovas leido Abraomui Jozofovičiui 350 raudonųjų auksinų skolą atsiimti iš kalyklos įplaukų, priklausančių jo išdui (82). Lietuvos Brastos seime 1511 10 03 išdininkas Abraomas Jozofovičius atsiskaitė už išdą (83). Iš kalyklos nuo 1510 08 24 iki 1511 04 20 įplaukė 1000 auksinų. Nėra abejonių, kad čia turimas galvoje tik įplaukų likutis, likęs po visų išmokų pagal kvitus.

1514 03 06 išdininkas atsiskaitė už 2,5 metų išdą valdymą 1511 10 03-1514 03 06 (84). Per tą laiką iš kalyklos, vaškinių, druskinių, karčemų, Padneprio valsčių, iš sidabro ir plačiųjų grašių, kurie Elenai mirus liko valdovui ir buvo atiduoti kalyklai, bei iš sidabro, kurį davė Trakų vaivada Jurgis Astikas, ir kitko įplaukė 46436 kapos ir 25 grašiai.

Daugiau atsiskaitymo atvejų nežinoma. Žinoma tik tiek, kad Ulrichas Hozė paskutinį kartą atsiskaitė už kalyklą 1529 12 31 (85).

4:3 Žemės išdininkas Abraomas Jozofovičius

Keletas žodžių apie Abraomą Jozofovičių. Dar Kazimiero Jogailaičio laikais tapęs krikščioniu (stačiatikiu), išvengė savo gentainių žydų likimo 1495 m. (86). Jis minimas 1495 05 07 kaip Kauno pilininkas, 1506 m. – kaip Smolensko seniūnas ir Minsko vaitas. Jau 1507 m. karalius jam buvo skolingas 2000 kapų grašių.

Išdininku tapo 1510 m. pradžioje po to, kai 1509 m. sausio mėnesį dėl įtarimo dalyvavus Mikalojaus Glinskio maište buvo įkalintas Teodoras Liutauras Chreptavičius. Žinoma, kad tvarkė išdą nuo 1509 m. birželio mėnesio. 1509 m. spalio ir lapkričio mėnesiais išdą tvarkė Bogušas Bohovitinovičius. Abraomas Jozofovičius mirė 1519 m. pabaigoje. Testamentu savo sūnui Vasilijui paliko grynais pinigais 10000 dukatų, kuriuos nuo 1514 m. jam buvo skolingas valdovas, davęs užstatu Kauno miestą ir pilį, Rumšiškių dvarą, Konstantinui – 7000 kapų grašių, žmonai Hanai

Vasiljevnai – 1000 kapų grašių. 1520 05 24 žemės išdininkas jau Bogušas Bohovitinovičius, anksčiau buvęs maršalka ir raštininkas.

4:4 Sidabro monopolis

1506 m. pabaigoje pakartotas draudimas išvežti į užsienį sidabrą, alavą ir vašką. Kaip jau minėta, 1507 02 22 atiduodant Smolensko muitinę nuomoti Abraomui Jozofovičiui primintas ankstesnio valdovo įsakas, draudžiantis išvežti į priešų žemę sidabrą, šviną ir šarvus. 1507 07 16 rašte teigiama, kad Polocko vietininkas Stanislovas Glebavičius sulaikė Steponą Vokietį, bandžiusį iš Polocko išvežti sidabrą (87).

1507 m. dėl aptariamų prekių išvežimo uždraudimo pasirašyta Lietuvos ir Livonijos miestų sutartis (88). 1509 m. prie jos prisijungė Livonijos ordino magistras. Livoniečiai draudimą buvo priversti atšaukti 1514 m. Kaip pasielgė Lietuva, neaišku.

4:5 Lietuviškos monetos kaimyninėse valstybėse

Lietuvos prekybos su rytų ir pietų kaimynėmis balansas buvo pasyvus. Todėl lietuviški pinigai skverbėsi į Lenkiją, Moldaviją ir Vengriją. Dėl geros kokybės jie plito ir šiaurės bei vakarų kryptimis – abiejų Vokiečių ordino šakų valstybėse. Vietinių ir lietuviškų monetų konkurencija buvo nemalonus reiškinys visoms šioms valstybėms, turėjusioms savų monetų kalybos interesų. Livonijoje XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais buvo svarstoma galimybė uždrausti lietuviškus denarus arba sumažinti jų kursą už vieną šilingą reikalaujant 4 lietuviškų denarų (89). Lietuviškų monetų apyvarta 1517 m. buvo uždrausta (90). Draudimas paskelbtas ant bažnyčių durų ir miestų vartų.

1532 m. lietuviškų monetų vartojimas uždraustas Prūsijoje (91). Moldavijoje sulaukta savotiškos reakcijos: lietuviškos monetos imtos kontrastuoti moldaviškais spaudais. Sučavos pilyje rastas Žygimanto II Senojo lietuviškas pusgrašis, kontrastuotas Stepono Jaunojo (1517–1527) moldaviško grašio spaudais (92). Lenkijos valdovas 1526 m. uždraudė moldaviškų monetų, kaldintų „(...) sub signis nostris seu ad exemplum moneta nostrae (...)“, įvežimą į Lenkiją (93). Ar buvo sureaguota į tokias monetas Lietuvoje, nežinoma. Nieko nežinoma apie požiūrį į lietuviškas monetas Vengrijoje, kurių, matyt, neskyrė nuo lenkiškų. Tuo tarpu Lenkijoje prieš jas pasisakyta 1513 m. Mažosios Lenkijos ir 1515 m. Lenkijos seimuose (94). 1515 m. seime priimtas įsakas, reikalaujant vertinti lietuviškus pusgrašius tokia pat verte kaip ir lenkiškus pusgrašius. Lenkijoje, o ypač jos rusiškoje dalyje, lietuviškų monetų vartojimas buvo plačiai paplitęs. 1514 05 30 valdovas įsakė Vieličkos druskos kasyklos valdytojui parduoti Lietuvos pinigų meistriui monetų balinimui reikalingos baltosios

druskos du vežimus už lietuviškus pinigus, vertinant keturis lietuviškus grašius kaip penkis lenkiškus (95). Valdovas 1514 04 10 išdavė mandatą išdininkui Andriui Koščelieckiui (96). Į Podolę siunčiamos kuopos turėjo gauti atlyginimą lenkiškomis arba lietuviškomis monetomis, vertinant jas minėtu santykiu. 1514 11 21 tas pat liepta rusų žemių mokesčių rinkėjui Dobieslavui Chmieleckiui (97). Pažymėta, kad mokesčių rinkimas rusų žemėse lietuviškomis monetomis yra išdui nuostolingas.

Podolėje nesilaikyta 1515 m. patvirtinto kurso. 1518 03 06 tai priminta Podolės valdininkams (98). Matyt, nekreipta dėmesio, nes 1519 03 05 vėl kreiptasi į Kameneco kapitoną Stanislovą Lanckoronskį, liepta lietuvišką monetą vertinti kaip ir likusioje Lenkijos dalyje (99).

Lenkijoje nebuvo užmiršta ir pinigų sąjungos idėja. 1510 02 22 Piotrkavo seime priimtas vienašalis nutarimas siekti lenkiškų, lietuviškų ir prūsiškų monetų sulyginimo (100). Bet praktiškai nieko nebuvo padaryta.

Prie vienodų pinigų idėjos sugrįžta apie 1528 m., kai imtasi realizuoti Lenkijos ir Karališkosios Prūsijos pinigų sąjungą. Netrukus prie šios sąjungos prisijungė Prūsija ir Karališkosios Prūsijos miestai. Naujos kalybos ordinacijos pateiktos 3 ir 4 lentelėse. Matyt, tą patį padaryti buvo verčiama ir Lietuva, nes 1529 m. nutraukta lietuviškų monetų gamyba. 1531 02 15 Dancigo pasiuntinys Jokūbas Fiurstenbergas(?), atvykęs pas karalių į Krokuvą tartis dėl pinigų reformos, kalbėjosi su Lietuvos vyskupu Jonu, iš jo sužinojo, kad lietuviai taip pat nori įgyvendinti pinigų reformą (101). Sprendžiant iš visko, valdovui nepavyko palenkti lietuvių prisijungti prie Lenkijos ir Prūsijos pinigų sąjungos. Tada jis nebeatnaujino lietuviškų monetų kalybos. Netrukus prasidėjo Lietuvos karas su Maskva, kuris atitolino pinigų sąjungos klausimo sprendimą tolimesniems laikams.

4:6 1535–1536 m. grašių emisija

1534 02 15 Lietuvos ponų taryba nutarė pradėti grašių gamybą, 1534 10 30 pakartojo 1508 m. Naugarduko seime priimtą įsaką, leidžiantį Lietuvoje kursuoti lenkiškoms monetoms tuo pat kursu, rūpinosi teisingu lietuviškų monetų kursu Lenkijoje. Dėl pastarojo reikalo karalius kreipėsi į lenkų pasiuntinius 1534 m. Piotrkavo seime (102). Taip buvo ruošiamasi Lenkijos ir samdytos kariuomenės atvykimui į Lietuvą. Lenkai nutarė atsiųsti 1000 raitelių ir 500 pėstininkų, dar 5000 kareivių pasamdyta už Lietuvos pinigus. 1535 03 05 Žygimantas II Senasis pranešė Jonui Spytekui Tarnovskiui, kad lenkų samdiniai prašo lenkiškų ir lietuviškų monetų sulyginimo Lietuvoje (103). Kitame tos pat dienos laiške pranešė, kad samdiniai atsisakė imti lietuviškus pinigus pagal Lietuvos kursą, tad jiems sumokėta lenkiškais (104). Tuo metu Ulrichas Hozė netikėtai prarado kalyklos valdytojo pareigas. Jau 1534 09 18 Stanislovo Hozės globėjas Lenkijos vicekancleris Petras Tomickis kreipėsi į Pšemislio vyskupą Joną Chojenskį, buvusį Vilniuje pas

valdovą, kad padėtų atvykusiam pas tėvą jo sekretoriui sutvarkyti jų abiejų reikalus (105). Stanislovas Hozė 1534 10 27 pranešė Petruui Tomickiui, kad tėvas nori perleisti pilnininko pareigas broliui Johanui Hozei, tačiau valdovas jam gyvam esant to daryti nenori (106). Anot Stanislovo Hozės, Jonas Chojenskis laikėsi nuomonės, kad tik pačio Petro Tomickio pokalbis su valdovu gali būti veiksmingas.

1535 01 02 Petras Tomickis prašė Joną Chojenskį toliau rūpintis Ulrichu Hoze (107). Iš 1535 03 01 P. Tomickio laiško Pšemislio vyskupui sužinota, kad Ulrichas Hozė neteisėtai prarado kalyklos valdytojo pareigas ir prašė padėti jas atgauti (108). Vėliau 1535 05 31 P. Tomickis kreipėsi net į Lietuvos kanclerį Albertą Goštautą (109). Išreiškęs nuostabą, kad Ulrichas Hozė buvo nušalintas nuo pareigų, o kalykla patikėta nekompetentingam asmeniui, prašė padėti jam. Vis dėlto atstatyti U. Hozės pareigas nepavyko. Taip atsitiko dėl pačio kaltės. Matyt, sirgdamas norėjo perleisti pareigas sūnui. Ulricho Hozės negalia buvo geras motyvas atimti kurią nors iš jo pareigybių. Jis mirė 1535 05 31–1535 06 16 laikotarpyje. 1536 08 06 Vilniaus pilininku paskirtas Johanas Hozė. Tačiau netrukus pareigos buvo atimtos. Vis dėlto vėliau jis tas pareigas atgavo.

1535 06 22 pinigų kalyklos valdytoju paskirtas vyskupas Jonas, o pinigų meistru – Kasparas Moleris (110). Raižytoju galėjo dirbti 1546–1571 m. Vilniaus pinigų meistru dirbęs Jorgenas Bemas. Mat jis buvo auksakalys, išliko 1539 m. pacifikalas su švento kryžiaus medžio partikula, žymėtas ženklų **J B**. Tik neaišku, ar šis Jorgenas Bemas signavo, nes 1540–1567 m. minimas Krokuvos auksakalys Jonas Bemas, kartais vadinamas Jonu Čeku. Bemų pavardė labai paplitusi Čekijoje ir Lenkijoje.

Apie naujas monetas 1535 08 17 valdovo raštu buvo informuotas Vilniaus vyskupas, Lucko vyskupas, Vilniaus ir Trakų vaivados (111). Kalykla, pasibaigus karo veiksams, uždaryta. Veikiausiai tai atsitiko birželio mėnesį, t. y. lygiai po metų veiklos. Daugiau Žygimanto II Senojo valdymo metu kalykla nebeatidaryta.

1535 m. žemaičiai, neseniai sukilę dėl jų ūkius alinusių piniginių mokesčių, pakeitusių natūrinės duoklės, pareiškė nepasitenkinimą naujaisiais grašiais (112). Motyvai neaiškūs.

Lenkijos kariuomenei pabuvojus Lietuvoje ir, matyt, tėvynėn parsigabenus lietuviškų monetų, be to, ir dėl didelio nepatogumo Lenkija buvo priversta 1538 m. atstatyti lietuviškų monetų kursą, galiojusį iki 1515 m. (113). Įdomu, kad kursas atstatytas tuo metu, kai Lenkijos valdymo aparate įsitvirtino karalienės Bonos Sforcos, turėjusios ūkinių interesų abiejose valstybėse, statytiniai (114). Pateikti faktai leidžia teigti, kad Žygimanto II Senojo valdymo pradžioje iš inercijos buvo kaldinami denarai, bet labai trumpai. Vėliau apsisotota vien ties pusgrašių kalyba. Atsižvelgta į tai, kad rinka prisotinta denarais, išplėsti jų realizacijos rinką už valstybės ribų

nėra didelių galimybių. Tuo tarpu pusgrašiai plačiai sklido Vidurio Europos platybėse. Jie kaldinti iki 1529 m. Didžiausi kiekiai nukaldinti nuo 1514 m. Tai sąlygojo su Maskva vykusio karo poreikiai. Vėliau reglamentavus mokesčių mokėjimo tvarką Vilniaus ir Trakų vaivadijose, įvedus Žemaitijoje piniginių mokesčių, pusgrašių kaldinta daug mažiau. Įtakos tam turėjo dar ir leidimas iš Livonijos išvežti sidabrą į Maskvą. Padidėjus jo paklausai regione, Lietuvai tapo sunkiau juo apsirūpinti. Be to, sumažinus lietuviškų pusgrašių kursą Lenkijoje, susiaurėjo jų realizavimo galimybės.

1535–1536 m. dėl skubių išdo poreikių vykstant karui su Maskva buvo kalami grašiai. Išnykus priežasčiai, paskatinusiai jų kalybą, gamyba nutraukta.

4:7 Kalyklos aprūpinimas žaliava

Apie kalyklą nežinoma nieko. Šiek tiek žinių yra apie apsirūpinimą žaliavomis. Kaip jau minėta, vaškas buvo pristatomas iš Belsko vaškinės. Pagal 1524 08 24 valdovo patvirtintą Trakų tijūno Mackaus Kuncovičiaus sprendimą Valkininkų valsčiaus žmonės – miško sargas Jonas Martinitis, Jankus Janavičius ir kiti turėjo vežti geležies rūdą Trakų tijūnui ir medžio anglis kaip ir seniau – pinigų kalėjui, o ne Lieponių (dabar Trakų r.) kalviams (115).

4:8 Kalybos reikšmė

Kaip matyti, monetų kalyba aptariamam laikui tapo stipri valstybės institucija, svarus pajamų šaltinis. Jos veiklos stabdymas vardan planuojamos pinigų sąjungos su Lenkija buvo žalingas Lietuvai. Tuo tarpu Lenkija, pasinaudodama aplinkybėmis, sutvarkė savo ir Prūsijos pinigų kalybą ir pinigų rinką. Tas pat pasakytina apie lenkiškų monetų apyvartos ir nekontroliuojamo įvežimo legalizavimą. Tuo buvo paruošta dirva monetų pagal lenkišką kalimo pėdą gamybai kitame etape.

Dar keletas žodžių apie kalyklos personalo moralę. Žinomas kalykloje klastotas 1512 m. pusgrašis, pagamintas iš žalvario, sidabruotas (116). Tai precedento neturintis atvejis Lietuvos monetų kalybos istorijoje. Jis liudija apie suokalbį kalykloje, menką jos kontrolę.

V. VILNIAUS KALYKLA 1545–1546 05 29

5:1 Apyskaitos

Vilniaus kalykla imta organizuoti 1545 m. pirmoje pusėje. Žemės išdininikas Ivanas Hornostajus už 500 kapų nupirko kalyklai namą Vokiečių gatvė-

je (117). Sprendžiant iš visko, kalyklos organizavimas buvo pavestas karaliaus išdinininkui Jonui Lutomirskui. 1545 07 14 Jonas Lutomirskis iš Josto Liudviko Decijaus gavo Vilniaus kalyklos reikmėms 1000 talerių, kainuojančių po 32 lenkiškus grašius (118). 1545 07 25 gavo dar 1000 joachimstalerių, 1545 08 24 – 10400 talerių, vertų 2069340 auksinų (119). Senųjų aktų vyriausiajame archyve Varšuvoje saugoma jo lotyniškai surašyta apyskaita, perteikianti Severino Bonerio ir Jokūbo Josto Decijaus 1545 09 25–1546 05 29 apyskaitas (120). Severino Bonerio apyskaita, aprobuota 1546 06 08, apibūdinama taip:

„RACIO SUMARIA MAGNIFICI DOMINI SEWERINI BONAR CASTELLANI BIECENŲ RE DE MANDATO AD THESAURUM QŲ M. R. PER ME JOANNEM LUTOMIRSKI M SUE REGIE CURIE THESAURARIŲ SUSCEPTA PRIIUT EX REGESTRIS ORIGINALIBUS EIUDEM D CASTELLANI DE PECCUNIIS EX THEZAURO LITHUANICO PRO COEMPCIONE ARGENTI ET ALIARUM RERUM IN USUM OFFICINE MONETARIAE VILNENŲ PERCEPT ET EXPOSITIS”.

Šioje apyskaitos dalyje pateikiami duomenys apie Severino Bonerio iš Lietuvos išdo gautas pinigų sumas ir apie nupirktas už jas žaliavas, apmokėtas keliones.

Jokūbo Josto Decijaus apyskaita apibūdinama taip:

„RACIO DOMINI JACOBI JOSTI LUDOVICI DECII CIVIS THORUNENSIS DE OFFICINA MONETARIA VILNEN FACTA DE MANDATO MTIS REGIE PRIVATIM IN PRAESENTIA MEI JOANNIS LUTHOMIRSKI THESAURARII CURIA MTIS LUC BURGRABII CRACOVIIEN’ SUCCAMERARII SCHIRADIEN DE OMNIBUS PER CUM PERCEPTIS TAM PECUNIARU QŲ ARGENTI ET ALIARUM RERUM SUMMIS PRO USU OFFICINE’ NECESSARIIS. AC ECIAM DE EXPOSITIS ARGENTI IN USUM FUSIONIS MONETE ALIARUM QŲ RERU’ AD ID PERTINERENTUM T PECCUNIARUM A DE 14 OCTOBRIS ANNI 1545 USQZ AD 29 MAIJ ANNI 1546 PER SEPTIMANAS 32/3 QUCQUI DEM RACIO POSTHAC VILNAE DIE 12 JULII ANNO 1546 CORAM MTE REGIA AC DOMINIS CONSILIARIIS SPIRITUALIBUS ET SECULARIBUS TUNE MTE REGIA ASSIDENTIBUS PER FAMATUM DOMI JACOBUM JOSTUM DECIIUM CIVEM THORUNENSIS AC NOTARIUM OFFICINA MONETARIAE VILNEN FACTA”.

Čia pateikiami duomenys apie Jokūbo Josto Decijaus gautas pinigų sumas, žaliavas, apie jų panaudą, iškaltas monetas, žaliavų nuostolius ir likučius, personalo algas, kelionių išlaidas.

5:2 Personalas

Kaip jau minėta, kalyklai vadovavo Jonas Lutomirskis. Jam talkino valdovo bankininkas Severinas Boneris, o pastarajam – Jostas Liudvikas

Decijus, dirbęs tiekėju. Jokūbas Jostas Decijus buvo kalyklos raštininkas. Pinigų meistras buvo Enochas, vėliau minimas Olfirerio pavarde. Nurodant algas, prabuotojo ir pagalbininko vardai nenurodyti. Tačiau Severino Bonerio ataskaitoje minimas Volfas. Jis pradėjo dirbti nuo 1545 10 11. Vėliau minimas Valtinas Frankas. Tam Volfui buvo nupirktos prabavimo svarstyklės ir kitkas. Matyt, tas pats Volfas, pavadintas kaitintoju (cremator), gavo už kelionę viatiką. Nors raižytojo vardas minėtose ataskaitose neminimas, žinoma, kad tai buvo Melchioras Šlesingeris. Kaitintoju dar dirbo Lorenčas, iš vėlesnio laiko žinomas Čeko pavarde. Georgijus Jona buvo kalvis. Pameistrių vardai, išskyrus minėtąjį Lorenčą Čeką, nežinomi. Be pastarojo, jų buvo dešimt.

Nors anksčiausia darbo kalykloje diena nurodyta 1545 10 11, kitos žinios verčia kalbėti apie ankstesnę datą. Šeši darbuotojai 1545 09 01 atvežti iš Karaliaučiaus. Taigi darbai turėjo prasidėti jau rugsėjo mėnesį. Jonas Lutomirskis ir Jokūbas Jostas Decijus turėjo pradėti dirbti kalyklos labui jau 1545 m. liepos mėnesį ar net anksčiau.

Enochą Olfirerį ir Valtiną Franką pasamdė Severinas Boneris. Enochas Olfireris 1545 10 15 minimas kaip esantis Krokuvėje (121). Visa tai kalbėtu, kad abu jie atkeliavo į Vilnių iš Krokuvos. Kas buvo tie, kurie atkeliavo iš Karaliaučiaus ir Dancigo, aišku tik iš dalies. Keli iš jų buvo pameistrai. Kalvis Georgijus Jona galėjo būti vietinis gudas. Lorenčas Čekas, kaip rodo pavardė, buvo kilęs iš Čekijos, tačiau galėjo atkeliuoti iš Karaliaučiaus, nes vėlesnėse žiniose vis minimas kartu su kitais pameistrais. Raižytojas Melchioras Šlesingeris pradėjo dirbti tik 1545 12 01, tad veikiausiai jis atkeliavo ne iš Karaliaučiaus. Išvis keista, kad raižytojas pradėjo dirbti taip vėlai. Prabuotojo pagalbininko vardas nežinomas. Nežinoma apie jį ir nieko kito.

5:3 Algos

Personalo algos pateiktos 19 lentelėje. Jono Lutomirskio alga neminama. Matyt, ji buvo mokama iš kitų šaltinių. Vėliau ėmė gauti iš kalyklos kasos, beje, 300 auksinų per metus. Jostas Liudvikas Decijus iš Severino Bonerio gavo 250 auksinų. J. L. Decijus iki 1548 m. buvo Krokuvos kalyklos valdytojas, 1548 m. tapo Olkušo sidabro kasyklos valdytoju. Karalius turėjo pirmenybę pirkti sidabrą iš kasyklos. Raštininkas Jokūbas Jostas Decijus uždirbdavo 144 lietuviškus grašius per savaitę. Tiek pat gaudavo pinigų meistras Enochas Olfireris. Raižytojas Melchioras Šlesingeris uždirbdavo 96 lietuviškus grašius, o balintojas Lorenčas Čekas – tik 15 lietuviškų grašių per savaitę. Prabuotojas Volfas uždirbdavo 96 lietuviškus grašius, o jo pagalbininkas – tik apie 10 lietuviškų grašių per savaitę. Kalvis Georgijus Jona uždirbdavo vidutiniškai apie 52 lietuviškus grašius

per savaitę. 10 pameistrių esant darbo uždirbdavo vidutiniškai apie 73, o jo nesant – apie 55 lietuviškus grašius per savaitę.

Kalyklos daugumos darbuotojų alga buvo tik perpus mažesnė už kalyklos valdytojo. Mažiausia alga buvo apie 10 kartų mažesnė už jo algą. Taigi socialinė nelygybė nebuvo didelė. Pameistrų uždirbdavo per metus kiek ir kalyklos valdytojas.

Dauguma darbuotojų turėjo fiksuotą savaitinę algą. Balintojas gaudavo algą kai dirbdavo. Kalvis gaudavo užmokestį už kiekvieno daikto pagaminimą ar pataisymą. Pameistrių darbas buvo akordinis. Jiems buvo mokama nuo perkalto į monetas metalo kiekio. Kai nedirbdavo, gaudavo pašalpas. Nuo 1545 10 14 iki 1546 03 20 jie perkaldė į grašius 4860/14 markių, į pusgrašius – 2567/7 markes, į denarus – 679/7 markes ir į mažuosius denarus – 1484/3 markes, iš viso 9592/9 markes. Už 9199 $\frac{1}{2}$ markės mokėta po 2 lenkiškus grašius, o už 393 markes skaičiuojant 9 lenkiškus auksinus už 100 markių, be to, už mažųjų denarų gamybą pridėta 30 auksinų. Iš viso sumokėta 271/28 kapa.

5:4 Kelionės

Skurdūs duomenys neleidžia susiorientuoti, kiek iš viso būta tų kelionių, kokie buvo jų maršrutai (21, 22 lentelės). Bus paminėtos tik kai kurios kelionės. Šeši pasamdyti Karaliaučiuje darbuotojai keliavo į Kauną, o iš jo – į Vilnių, kur atvyko 1545 09 01. Darbuotojų ieškoti į Karaliaučių buvo pasiųstas pasiuntinys. Du darbuotojai keliavo iš Dancigo į Vilnių. Matyt, dėl to paties buvo siunčiamas pasiuntinys į Elbingą.

Veikiausiai Jokūbas Jostas Decijus keliavo iš Kauno į Torną, o iš jo į Dancigą. Galbūt antrosios kelionės į Krokuvą metu užsukta į Torną. Ten buvo Jokūbo Josto Decijaus namai. Dar minimos Jokūbo Josto Decijaus kelionės su 3 arkliais iš Torno į Vilnių ir su 4 arkliais iš Karaliaučiaus į Vilnių. Pasiuntinys į Krokuvą buvo siunčiamas kviesti deryboms dėl monetų kalybos. Tai, matyt, turėjo būti derybos su lenkais dėl Vilniaus kalyklai reikalingo sidabro ar kitų žaliavų įsigijimo Lenkijoje ir galbūt lenkiškų pinigų kalybos Lietuvoje. Bet galėjo būti kviečiamas ir kas nors kitas, susijęs su kalyklos valdymu ar žaliavų tiekimu jos reikmėms. Taigi nelabai aišku, ką ir dėl kokių reikalų sprendimo norėta kviesti Krokuvėje.

5:5 Žaliavų, priemonių ir įrankių įsigijimas

Apie įsigyto sidabro kiekius ir įsigijimo aplinkybes jau kalbėta (24, 27 lentelės). Belieka tik priminti, kad daugiausia jo gauta Severino Bonerio ir Josto Liudviko Decijaus dėka. Dar Krokuvėje buvo įsigyta vario, alavo, plieno, salietros, vyno akmens, druskos, Venecijos stiklo, balto Ulmo barchano, sodos (20, 22, 23, 25 lentelės). Iš įrankių ir priemonių paminėtinos prabavi-

mo svarstyklės, svarsčiai, tigliai, stikliniai indai, žnyplės, prabavimo šaukštas, gintaras. Jokūbas Jostas Decijus pirkė sidabro, vario, druskos, anglies, malkų, žvakių ir žvakelių, popieriaus, juodų miltelių, plieno, barchano, vyno akmens. Dauguma prekių pirktą Krokuvoje ir Karališkosios Prūsijos pajūrio miestuose. Taigi Vilnius kaip prekybos centras tuo metu buvo labai menkas.

15¹/₂ loto švarumo markė sidabro kainavo nuo 7/12 iki 7/19¹/₂ auksinų. Vario markė kainavo apie 11 lenkiškų grašių, centneris – 7 auksinus. Druskos tona kainavo 1 kapą ir 2 lietuviškus grašius, židinyms malkų – 3 kapas ir 2 lietuviškus denarus, rėza (vok. Ries) popieriaus – 1 auksiną, svarsčiai – po 35–37 lietuviškus grašius, uolektis barchano – 2 auksinus ir 22¹/₂ lenkiško grašio, vyno akmens centneris – 2–5 auksinus, plieno akmuo – 40 lenkiškų grašių, stiklo akmuo – 7 auksinus ir 15 lenkiškų grašių.

Įvertinus visas pateiktas žinias, galima teigti, kad Jono Lutomirskio apyskaitoje užsiminta tik apie dalies reikmenų įsigijimą. Veikiausiai kai kuriuos įrankius turėjo atsivežti meistrai ir pameistrai. Dalis reikmenų galėjo būti likę iš senosios kalyklos, veikusios 1535–1536 m., skirta iš kitų valdovo įmonių ar įplaukų.

Žaliavų likučiai, likę po emisijos, išvardyti 30 lentelėje.

5:6 Monetų kalyba

Apyskaitoje yra pateikta monetų kalimo pėda. Ji buvo tokia:

nominalas	praba	kiekis	grynas svoris	bendras svoris
pusdenaris	1/3 lt(3/2)	624 vnt. (1248)	0,0346 g	0,3167 g
denaras	1/3	624*	0,074	0,3167
pusgrašis	6/0	79 (158)	0,469	1,250
grašis	6/0	79	0,938	2,50

*Remediumas 1 denaras

Liejimai vyko tokia tvarka, o sidabro sąnauda buvo šitokia:

Liejimo eiliškumas	Data	Metalo kiekis	Nominalas
6	1545 12 11	115/7/3/	pusdenariai
7	1545 12 29	114/8/2/	pusdenariai
suma	230/0/1 (15 lt)		
4	1545 11 30	242/8/1/2	denarai
2	1545 10 26	415/7/0/2?	pusgrašiai
5	1545 12 02	437/13/3/2	pusgrašiai
8	1546 01 02	71/13/2/3	pusgrašiai
suma	923/4/2/1?		
1	1545 10 04	416/2/2/3	grašiai
3	1545 11 03	542/14/2	grašiai
9	1546 01 29	346/13/3/1	grašiai

10	1546 02 12	431/14/3/3	grašiai
11	1546 02 25	291/5/2/1	grašiai
suma	2029/6/2		

Iš viso to sidabro 1545 10 14–1546 05 29 buvo kaldinami 1546 metais datuoti pusdenariai, denarai, nedatuoti ir 1545–1546 metais datuoti pusgrašiai, 1545–1546 metais datuoti grašiai. Jų nukaldinta šitiek:

pusdenariai	734/20/2 kapos	881204 vnt.
denarai	652/13/9 (nestandartinių už 3/41/7 kp)	391339
pusgrašiai	3276/22 (nestandartinių už 3/41 kp)	393164
grašiai	6254/23+213/24/8 (nestandartinių už 21/37 kp)	375263
suma	10917/19/8* + 213/24/8	

(J. J. Decijaus ataskaitoje praleista suma) = 11130/40

* Kitur 1 denaras

Iš pateiktų duomenų matyti, kad emisija vyko pagal apgalvotą planą. Kiekvieno nominalo monetų, išskyrus pusdenarius, planuota iškalti vienodus kiekius. Pusdenarių planuota iškalti du kartus daugiau nei denarų. Pusdenarių kaldinimas rodo, kad jau 1545 m. pradėta ruošti Svidnicos pusgrašių išėmimui iš apyvartos.

Metalo sąnaudos buvo tokios. Pusdenariams paruošta 1972/3/1/2 markės metalo (31 lentelė). Jį lydant prarasta 21/0/1/2 markės arba 1%, kalant – 56/15 markės arba 2,8%, balinant – 40/2 markių arba 2%. Tad iš viso prarasta 5,8% metalo. Išlydytos 1853/9 markės. Iš jų sunaudota tik 1411/12/11 markių. Dalis likusio metalo sunaudota 3 ir 5 grašių liejimui.

Denarams buvo paruošta 986/10/3/1 markės metalo (32 lentelė). Metalu lydant prarasta 9/14/3 markės arba 0,9%, kalant – 16/3 markių arba 1,6%, balinant – 22/2 markės arba 2,2%. Iš viso prarasta 4,7% metalo. Išlydytos 938/7 markės. Iš jų sunaudotos tik 623/9/2 markės. Dalis metalo likučių sunaudota 3 pusgrašių liejimui.

Pusgrašiams buvo paruošta 2676/0/1/1¹/₃ markės metalo (33 lentelė). Metalu lydant prarasta 32/15/1/1¹/₃ markės arba 1,2%, kalant – 27/4 markės arba 1%, balinant – 77/9 markės arba 2,9%. Iš viso prarasta metalo 5,1%. Išlydytos 2538/4 markės. Iš jų sunaudotos 2483/15/2 markės. Dalis likučių sunaudota 3 ir 4 grašių liejimui.

Grašiams buvo paruošta 5225/1/3/1¹/₃ markės metalo (34 lentelė). Lydant jo prarasta 39/3/2 markės arba 0,75%, kalant – 40/8 markių arba 0,76%, balinant – 105/9 markės arba 2%. Iš viso prarasta 3,51% metalo. Išlydytos 5039/2 markės metalo. Iš to sunaudotos 4759/9/0/0 markės. Dalis metalo likučių sunaudota 3 pusgrašių liejimui.

Iš pateiktų duomenų matyti, kad didžiausi metalo nuostoliai patirti gaminant pusdenarius, paskui pusgrašius, denarus ir mažiausiai grašius. Tačiau sidabro buvo prarandama daugiausia gaminant pusgrašius (1,9%),

grašius (1,3%), denarus (1,1%), mažiausiai – gaminant pusdenarius (0,63%). Daugiausia atliekų likdavo gaminant denarus (37%) ir pusdenarius (28,5%), mažiausia – pusgrašius (0,7%) ir grašius (0,9%). Iš viso aptariamam metu operuota $15\frac{1}{2}$ loto švarumo sidabro 3376/10/3/2 markėmis. 3357/15 $\frac{1}{3}$ markės pristatytos Severino Bonerio ir 18/10/3/3 markių nupirkta raštininko Vilniuje (27 lentelė). Tai buvo grynas ir maišytas sidabras. Kalykloje liko ir sunaudota 3314/13/3/3 markių sidabro. Jostui Liudvikui Decijui duota 306/12/0/3 markės sidabro. Valdovui per Lietuvos dvaro išdininką Stanislovą Vloškę perduota 61/12/1/3 markė. Sidabro turėjo likti 61/12/3/3 markės. Grašiams paruošto sidabro liko 43/5/2/2, pusgrašiams – 4/6/3/1, denarams – 7/8/3/2, pusdenariams – 6/0/2 markės. Tačiau nurodoma, kad iš monetų sidabro liko 61/7/0/1 markė. Trūkumas – 0/0/3/2/ granai. Dar liko pusdenariams paruošto sidabro – 15/9 $\frac{1}{2}$ markių.

Sidabrą pirko Severinas Boneris ir Jostas Liudvikas Decijus iš Lietuvos žemės išdo gautais pinigais (26, 29 lentelės). 1545 06 17 Severinas Boneris iš Teodoro Manovskio, Lietuvos išdo raštininko, gavo (1545 10 25) Krokovoje pinigų 11973 kapas arba 29932/15 auksinus. Už tuos pinigus po 7/12, 7/15 ir 7/16 auksinus už markę buvo nupirktos 3368/14/2/2 markės $15\frac{1}{2}$ loto švarumo sidabro (24 lentelė). Neprabuoto sidabro pirka po 7/16, 7/17 ir 7/19 $\frac{1}{2}$ auksinus už markę. Iš viso nupirkta 3654/4 markės $15\frac{1}{2}$ loto švarumo sidabro. Už šį sidabrą sumokėta 27311/9/9 auksinų. Tame sidabre buvo 1204/8/1/3 markės vario. Nupirkta vario už 460 auksinų, alavo už 12/27 auksinų, plieno už 15/15 auksinų, salietros už 31/20 $\frac{1}{2}$ auksiną, vyno akmens už 58/22/9 auksinus, Jostui Liudvikui Decijui sumokėta 250 auksinų, už prabavimo svarsčius sumokėta 5/14 auksinai, duota Enochui viatiko 58/20 auksinai, Volfui to pat – 8 auksinai, už prabavimo svarstykles, dėžutę, žnyplę, šaukštą, gintarą Volfui sumokėta 5/14 auksinai, už devynis 100, 50, 32, 16, 8, 4, 2, 1 markės svarsčius sumokėta 16/29 auksinų, už mažąjį denarų svarstį – 9 grašiai, už 4 centnerių puodą ir jame esančius mažyčius, mažus, vidutinius ir didelius tiglius – 10 auksinų, už Venecijos stiklą – 5/15 auksinai, už maišą stiklui – 2 grašiai, už stiklą – 13/13 $\frac{1}{2}$ auksinų, už 1546 03 17 Jostui Liudvikui Decijui pristatytą sidabrą (306/12/0/3 markės) – 2217/6 auksinų, už druską – 2/22 $\frac{1}{2}$ auksinai, baltą Ulmo barchaną – 2/22 $\frac{1}{2}$ auksinai, sodą – 1/26 $\frac{1}{2}$ auksinas, už keliones – 80/8 $\frac{1}{2}$ auksinų (23, 25 lentelės). Iš viso išleisti 28348/4/8 auksinai (26 lentelė). Tačiau sudėjus visas išlaidas gautųsi 28351/20 $\frac{1}{2}$ auksinas. Matyt, kažkur nurodant kainą įsivėlė klaida. Liko 1584/10/10 auksinai išdo pinigų.

Jokūbas Jostas Decijus per savo brolių iš Stanislovo Kostkos gavo 200 auksinų (28 lentelė). 1545 09 12–1546 02 06 iš Ivano Hornostajaus gavo 500 kapų. Vėliau – dar 520 kapų. Severinas Boneris davė 50 auksinų. 1546 04 03 iš paiždininkio Stepono Vielkovičiaus gautos 3/58 kapos.

Iš viso Jokūbas Jostas Decijus gavo 2809/27/4 auksinus, išleido 2276/11/3 auksinus. Jo išlaidos pateiktos 19, 20, 21, 22 lentelėse. Liko 533/16/1 auksinai. Kartu su Severinu Boneriu buvo gauti 32742/12/4 auksinai, išleista 30624/15/7 auksinai. Liko 2117/26/5 auksinų. Sidabro likučiai buvo verti 3392/9/1 auksinų. Monetų nukalta už 27293/8/7 auksinų suma. Iš jų panaudota 27232/6/6 auksinai. Kalyklos pelnas buvo 61/2/1 auksinas.

Be to, liko įvairių išteklių (žr. 30 lentelę), $15\frac{1}{2}$ loto švarumo sidabro 296/14/0/3 markės, kainuojančios 2217/6 auksinų (27 lentelė). Valdovui atiduotas sidabras kainavo 463/14/11 auksinus. Kalyklos sidabro likučiai (61/0/3 markė) kainavo 460/14/4 auksinų. Vario liko už 606 auksinus ir t. t.

VI. VILNIAUS KALYKLA 1546 03 19/06 05–1548 05 26

6:1 Jokūbo Josto Decijaus apyskaita

Pagrindinis šaltinis 1546 03 19/06 05–1548 05 26 kalybos laikotarpiui nušviesti yra Jokūbo Josto Decijaus apyskaita, saugoma Senujų aktų archyve Varšuvoje, surašyta vokiečių kalba (122). Titulinis ir turinio lapai neišliko. Apyskaitos pradžioje yra keturi puslapiai su lotyniškai įrašytais pastabomis apie klaidas.

Apyskaitoje pateikiami duomenys apie pusdenarių, denarų, pusgrašių, lenkiškų grašių, trečiokų ir šeštokų kalybą, sidabro siuntas iš Krokuvos, raštininko supirktą sidabrą, iš Ivano Hornostajaus gautus talerius, iš L. Jelitovskio – Svidnicos pusgrašius, personalo algas, kitas žaliavas bei įrankius, keliones, po emisijos likusias žaliavas.

Ši apyskaita tokia pat išsami kaip ir ankstesnė. Tikrintojų pastabos pavadintos „Pro memoriali ad domin. Jacobum Decium Vilnam“. Kad ir kaip keista, čia įrašyta viena pastaba apie 1546 m. L. Jelitovskio apyskaitą, bet, aišku, kad ir apie Jokūbą Jostą Decijų, nes kalbama apie iš jo gautus pinigus.

6:2 Personalas ir algos

Pinigų meistrų nuo 1546 06 05 iki 1548 05 26 dirbo Jorgenas Bemas (35 lentelė). Už 104 darbo savaites gavo 249/36 kapas. Raštininkas Jokūbas Jostas Decijus 1546 06 05–1548 02 26 gaudavo 2/24 kapas per savaitę, o 1548 02 26–1548 05 26 – jau 3 kapas per savaitę. Uždirbo 288/36 kapas. Raižytojas Melchioras Šlesingeris dirbo 1546 06 05–1546 10 30, uždirbdavo 1/36 kapą per savaitę. Jį pakeitęs Valtinas Frankas 1546 11 06–1547 02 26 gaudavo algos 2/24 kapas, 1547 03 05–1547 12 24 – 2/48

kapas, 1547 12 31–1548 05 26 – vėl 2/24 kapas per savaitę. Iš viso uždirbo 249/1? kapas. Dar gavo priedus – 1/53 kapą, 3/12 kapas, 98/45 kapas, tad iš viso uždirbo 254/17 kapas. Balintojas ir kaitintojas Lorenčas Čekas 1547 12 26–1548 05 26 uždirbo 17/8 kapų, 1546 07 31–1548 05 26 – 151/9/3 kapą, 1546 06 05–1548 05 16 – 16/26/2 kapų. Priedus gavo už talkinimą. 1547 12 26 ir 1548 05 26 gavo 60 grašių žaspinigijų. Taigi raštininkas nuo 1546 06 05 iki 1548 02 26 uždirbdavo 144 lietuviškus grašius, paskui iki 1548 05 26 – 180 lietuviškų grašių per savaitę. Jorgenas Bemasis uždirbdavo 144 lietuviškus grašius per savaitę. Raižytojas Melchioras Šlesingeris gaudavo 96 lietuviškus grašius per savaitę. Išdirbo 48 dienas. Jį pakeitęs raižytojas Valtinas Frankas nuo 1546 11 06 iki 1547 02 26 gaudavo 144 lietuviškus grašius, o 1547 03 05–1547 12 24 – 168 lietuviškus grašius per savaitę. Vėliau 1547 12 31–1548 05 26 vėl gaudavo 144 grašius per savaitę. Panašiai uždirbdavo ir Lorenčas Čekas – 108 grašius per savaitę. Gerai uždirbdavo pameistrai.

1546 05 29–1548 06 09 buvo 4 pusdenarių, 2 denarų, 29 pusgrašių, 9 lenkiškų grašių liejimai. Pameistrai perdirbo 4805/12 markių pusdenariams ir denarams skirtų juodųjų plokščių. Už 100 markių perdirbimą buvo mokami 9 auksiniai. Lenkiškiems grašiams buvo paruoštos 14658/9 markės. Už markę mokėta po 2 lenkiškus grašius. Pusgrašiams buvo paruošta 36180/7 markių. Už markę mokėta po 2 lietuviškus grašius. Už metalo perkalmą į monetas pameistrai gavo 1769/54/2 kapas.

Už prastovas 1546 05 29–1546 06 12, 1548 01 30–1548 02 12 jie gavo 64/3 kapas. Apyskaitoje įrašyta 64/30/7 kapų suma. Klaidą surado apyskaitos tikrintojai.

Jei pameistrių buvo šeši, tai per savaitę jie gaudavo apie 4 kapas arba 240 lietuviškų grašių.

Iš viso algoms ir pašalpoms išleista 2910/22/4 kapų, iš jų meistrams – 1075/57/5 kapos.

Atskirai yra minima, kad Jono Lutomirskio tarnybininkas (Dienst) V. Moleris 1548 04 26 už tarnybą gavo 4 kapas. Be to, yra minimas pelno mokestis (Schlagschatz) nuo vieno iškalto dukato – 12 lenkiškų denarų. Kitur pelno mokestis buvo jau valdovo naudai. Mokėdavo pinigų meistrui. Tačiau šiuo atveju tai gali būti mokestis pameistrams už vieno dukato nukaldinimą. Galbūt dėl to 14 aukso gabalėlių, vertų 268/20 auksinų, kaina redukuota iki 265 auksinų. Išskaičiuota perkaldinimo kaina.

Kaip matyti, apyskaitoje išvardytos algos tik etatiniam personalui. Nėra duomenų apie mokesčių laikinai samdytiems darbuotojams.

Palyginus su ankstesniu laikotarpiu, personalo algos padidėjo.

6:3 Žaliavų, priemonių ir įrankių įsigijimas

6:3:1 Sidabras

Sidabras kaip ir anksčiau daugiausia buvo pristatomas iš Krokuvos (36, 37, 38, 39, 48 lentelės). Žinios L. Jelitovskio ataskaitoje rodytų, kad dalis sidabro buvo nuperkama Dancige, dalis Krokuvoje. Atvežamas į Vilnių sidabras buvo įvairaus pavidalo. Turėjo būti ir iš Olkušo kilusio iškastinio sidabro, jo lydinių bei metalo laužo. Iš viso atvežto iš Krokuvos sidabro buvo 17 siuntų. Vežta nuo 1546 09 10 iki 1548 04 03. Pristatyta 12747/7/0/1 markės 15¹/₂ L grynumo sidabro. Iš J. Lutomirskio per L. Jelitovskį gauta 6806/10/1 markės sidabro Svidnicos pusgrašiais. Iš viso buvo 19 tokių pusgrašių siuntų. Pristatymas vyko nuo 1546 09 21 iki 1547 10 29. Pusgrašiai buvo 5/3/2 L grynumo sidabro. Be to, iš J. Lutomirskio 1546 07 14–1546 12 13 gautos 5 talerių siuntos. Iš viso pristatyta 13399 taleriai, turintys 14/1 L grynumo sidabro. Jų svoris 15¹/₂ L grynumo sidabru buvo 1797/1/1/1 markės.

Kalyklos raštininkas 1546 05 25–1548 04 20 nupirko 178/0/1/1 markės sidabro už 536 kapas, o 1547 04 30–1548 04 24 nupirko 67/11/0/3 markės sidabro, dalį iš auksakalio Stanislovo Martkličiaus. Raštininkas disponavo tokiais sidabro ištekliais:

12747/7/0/1 m iš Krokuvos,
296/14/0/3 m likutis iš ankstesnės emisijos 7 siuntos,
61/6/0/3 m likutis iš ankstesnės emisijos,
178/0/1/1 m iš Vilniaus,
1797/1/1/1 m taleriais,
6806/10/1/1 m Svidnicos pusgrašiais,
21887/8/1/1 m iš viso.

Sidabro sąnauda ir likučiai buvo tokie:

21847/1/1/3 m sunaudota monetoms,
68/12/0/2 m nesunaudota monetoms 1547 m. raštininko pirktas sidabro,
21924/11/0/1 m iš viso.
37/2/3/4 m prarasta gaminant monetas.

Iš Krokuvos atvežtas sidabras kartu su ankstesnės emisijos 7 siunta kainavo 98470/3/12 auksinų. Likutis iš ankstesnės emisijos kainavo 466/19 auksinus. Vilniuje pirktas sidabras kainavo 536 kapas. 13399 taleriai, jei vienas kainavo 26 lietuviškus grašius, turėjo atsieiti 5806/14 kapas. Sidabras Svidnicos monetomis, jei markė kainavo 7/18 auksinus, buvo vertas apie 51725/18 auksinus. Iš viso sidabras kainavo apie 66420/31/2 kapų. Monetų buvo nukaldinta už 71345/32/9¹/₂ kapas.

Sidabro kaina svyravo nuo 7/18 iki 8 auksinų.

Liko nepanaudoto sidabro iš 28 ir 29 pusgrašių liejimo – 125/11/0/0 markės, sidabro indas – 6/2/2 markės ir susilydžiusių pinigų gabalas – 8/6/1/2 markės. Neskaitant indo, liko 134/8/2/0 markės, 1022/17 auksinus verto sidabro.

6:3:2 Varis

Vario atgabenta į Vilnių iš Krokuvos su 6, 10, 11, 12, 13 ir 16 sidabro siuntomis (40, 44, 46, 48 lentelės). Iš viso atgabenti 74 centneriai. Kaina buvo įvairi: 9/15 auksinai, 9 auksinai be 6 grašių, netgi 8 auksinai. Varis kainavo 676/24 auksinus. Be to, buvo 20 cnt vario iš ankstesnės emisijos 7 siuntos. Jo kaina buvo 160 auksinų. Viso šio vario kaina buvo 836/24 auksinai. 1547 11 7/15 cnt vario atvežė Motiejus Šilingas. Centneris kainavo 8 auksinus, iš viso sumokėta 22/48 kapos.

Liko nesunaudoto vario 27/113 cnt. Centneris kainavo 9/15 auksinus. Viso vario likučio kaina buvo 321/10 auksinas. Paruošto vario (gar Kupffer) liko 10/119 $\frac{1}{2}$ cnt. Centnerio kaina buvo 8 auksinai. Viso jo kaina – 87 auksinai.

6:3:3 Plienas ir geležis

Grūdinto plieno iš Krokuvos atvežta su 10 sidabro siunta (41, 43, 44, 45, 48 lentelės). Jo buvo 2 $\frac{1}{2}$ cnt. Centneris kainavo 6 $\frac{1}{2}$ auksino. Visos plieno siuntos kaina 16/15 auksinų. Tai buvo brangus plienas, nes vengriško plieno centneris kainavo 3 auksinus, o Karintijos – 7 auksinus (123). Su 8 sidabro partija į Vilnių buvo atvežtas 3/16 $\frac{1}{2}$ auksino vertės plieninis peilis. Plienas vežtas ir iš kitur.

1546 05 21 atvežta plieno iš Dancigo. Centneris kainavo 6/10 auksinus. Sumokėtos 2/32 kapos. Taigi atvežtas 1 cnt. 1546 12 15 atvežta plieno iš Karaliaučiaus. Vienas akmuo kainavo 80 lenkiškų grašių. Sumokėtos 2/23 kapos. Tad atvežti 2 akmenys, nes atvežimas papildomai kainavo 15 lietuviškų grašių. Pirklys Konička pateikė vengriško plieno 13 Vilniaus akmenų. Vienas akmuo kainavo 30 lietuviškų grašių. Sumokėtos 6/30 kapos. 1548 m. kalykla įsigijo 3 akmenis vengriško plieno. Vienas akmuo kainavo 30 lietuviškų grašių.

Atskirai paminėtinas „öszmundt“ plienas. Tai veikiausiai tas pats vengriškas „osthemissen“ plienas, minimas 1545–1546 m. apyskaitoje. 1546 11 19 Ulrichas Hozė atvežė 4 maišus šio plieno. Maišas kainavo 2/5 auksinus. Išleistos 3/40 kapos. 1547 05 27 iš Dancigo atvežti 8 maišai. Kaina ta pati. Sumokėtos 6/56 kapos. Įdomu, kad kituose rašytiniuose šaltiniuose minima švediškos geležies rūšis – „osemundt“.

Vietinė geležis buvo prasta. Vežta iš užsienio. 1546 08 13 V. Moleris pristatė 13 vežimų geležies. Sumokėtos 7/50 kapos. Tą pat dieną geležies už 6/37/5 auksinus pristatė pirklys Konička. 1547 04 22 geležies pristatė M. Konratas per Vanchorkį. Iš viso už 21/45/6 kapą.

Plienas kainavo 24/19 kapas, „öszmundt“ plienas – 10/36 kapų, o geležis – 32/29/7 kapas. Grūdinto plieno liko 2/6 cnt (cnt = 6 $\frac{1}{2}$ a). Jo kaina 13/8 $\frac{1}{2}$ a. Vengriško plieno liko 3 akmenys (kaina 1/30 kapa). Geležies liko už 41/6 grašį.

6:3:4 Vyno akmuo

1546 06 02 Motiejus Šilingas atgabeno 1 statinę vyno akmens – 5 $\frac{1}{2}$ /14 cnt, po 5 auksinus už centnerį, iš viso už 11/55/6 kapų (42, 45, 46, 48 lentelės). Iš Krokuvos vyno akmens atvežta su 10, 11 ir 17 sidabro siuntomis. Iš viso atgabentos 5 statinės (21 $\frac{1}{2}$ + 29 + 19 $\frac{1}{2}$ cnt). Jos kainavo 136/18 auksinus. Vienas vyno akmuo kainavo 24 ar 36 grašius, centneris – 4 auksinus.

1547 06 04 Kasparas Hulis iš Karaliaučiaus atvežė 1/74 cnt vyno akmens. Centneris kainavo 5/5 a, sumokėtos 3/20/4 kapos. Dar vyno akmens – 13/32 cnt atgabenta iš Krokuvos 1548 m. Už jį sumokėta 21/2/8 kapa. Vieno centnerio kaina buvo 4 auksinai. Iš Dancigo atvežti 8 cnt. Centnerio kaina – 5 auksinai. Sumokėta 40 auksinų. Kasparas Hulis atvežė 1 $\frac{1}{2}$ cnt. Centneris kainavo 5 $\frac{1}{2}$ auksino. Iš viso sumokėta 3/6 kapos. Vyno akmeniui pirkti išleista 236/29 auksinai.

Dar buvo naudojama iš ankstesnės emisijos 7 sidabro siuntos likęs vyno akmuo – 1 statinė, talpinanti 11 $\frac{3}{4}$ cnt. Centneris kainavo 5 auksinus. Visos statinės kaina buvo 58/22 $\frac{1}{2}$ auksinai. Taigi dispozicijoje buvo vyno akmens už 333/26 auksinus.

Po emisijos liko 1 statinė vyno akmens, atvežto iš Krokuvos. Tai pirma statinė, pristatyta su 11 sidabro siunta. Joje buvo 13/32 cnt vyno akmens, kurio 1 centneris kainavo 4 auksinus. Visa statinė kainavo 52/18 $\frac{1}{2}$ auksinus. Be to, liko statinė, atvežta iš Dancigo (8 cnt = 40 a). Liko iš Kasparo Hulio atvežtas vyno akmuo (1 $\frac{1}{2}$ cnt = 7/22 $\frac{1}{2}$ a).

6:3:5 Vario vanduo

Vario vandens (Kupferwasser) nežinia iš kur atvežta 1548 m. – 2 $\frac{1}{2}$ centnerio (48 lentelė). Centneris kainavo 2/15 auksinus. Išleistos 2/30 kapos. Visas tas vario vanduo liko nepanaudotas.

6:3:6 Barchanas

Barchano (flanelė, multinas) atvežta į Vilnių 1546 11 19. Jį nupirko Ulrichas Hozė Dancige. Kainavo 1/12 kapą.

6:3:7 Salietra

1548 m. atvežta salietros iš Krokuvos. Kiekis – 7 akmenys (45, 48 lentelės). Vienas akmuo kainavo 2 auksinus. Visa salietra kainavo 14 auksinų. Liko nepanaudota.

6:3:8 Barila (soda)

Barila (soda) atgabenta į Vilnių iki 1547 01 01 (44 lentelė). Už ją sumokėta 2/2 1/2 auksinai.

6:3:9 Anglis

Tikrintojai apyskaitoje rado klaidų – praleista 167/35/5 kapų suma, sumokėta už anglį. Ji buvo vietinė.

6:3:10 Statinės ir maišai

Statinės ir maišai buvo perkami Krokuvoje, ruošiantis vežti sidabrą į Vilnių. Minimi aprašant 2–10, 12 ir 17 sidabro siuntas. Kainavo dažniausiai po 3–4 grašius, bet yra paminėta ir 11 grašių suma už vieną statinę ir vieną maišą.

6:3:11 Vežimai, arkliai

Vežimai buvo perkami Krokuvoje. Jie vadinami „Wege“. 7 sidabro partijai gabenti nupirkta vežimas už 10 auksinų, 8 sidabro partijai – arklys už 5 auksinus, 10 sidabro partijai – statinės ir vežimas už 1/13 auksiną, 12 sidabro partijai – statinės ir vežimas – už 26 grašius, 17 partijai – tas pats už 1/3 auksiną.

6:3:12 Rogės

1548 m. rogės išsiųstos atgal į Krokuvą. Jomis gabentos siuntos žiemos metu.

6:3:13 Druska balinimui

Druska (Salcz) piršta 1546–1548 m. (47 lentelė). Kartu su kitomis prekėmis kainavo 47 kapas.

6:3:14 Lašiniai

Lašiniai pirkti 1546–1548 m. (47 lentelė).

6:3:15 Tigliai

Tigliai pirkti 1546–1548 m. (47 lentelė).

6:3:16 Druskos kūjis

Druskos kūjis pirktas 1546–1548 m. (47 lentelė).

6:3:17 Paprasti kūjai

Kūjai pirkti 1546–1548 m. (47 lentelė).

6:3:18 Statybinė geležis

Dvi statybinės geležies siuntos pirktos 1546–1548 m. (47 lentelė).

6:3:19 Metalinės statinės

Dvi metalinės statinės pirktos 1546–1548 m. (47 lentelė).

6:3:20 Apdangalai

1546 09 17 iš Krokuvos atvežti du 8 kapų vertės vežimų apdangalai (47 lentelė), 1547 01 01 – apdangalas už 2/24 kapas.

6:3:21 Raižytojo įrankiai

Raižytojo įrankiai (eysen schneider Wergzeig) atvežti į Vilnių 1546 09 11 (47 lentelė). Atvežė pirklys Konička iš Karaliaučiaus. 1547 06 08 jam išmokėta 2/3 kapos.

6:3:22 Balinimo katilas, vamzdis

1546–1548 m. už naują vamzdį, balinimo katilą (Weiskessel) krosniai sumokėta 10/57/2 kapų (46 lentelė).

6:3:23 Medis, žievė ir šluotos

1546–1548 m. už medį (Holz), malksnas ar žievės (Kien) ir šluotas (Besen) sumokėtos 62/58/7 kapos (46 lentelė).

Iš pateikto matyti, kad padėtis Vilniuje nepasikeitė. Prekyboje nebuvo reikalingiausių prekių.

6:3:24 Prabavimo adatos

L. Jelitovskiui 1547 12 01–1547 12 12 sumokėta 10 auksinų už auksines ir 4 auksinai už sidabrinės prabavimo adatas (streych Modeln).

6:4 Monetų kalyba

Pusdenarių, denarų ir pusgrašių kalimo pėda veikiausiai nebuvo pakeista (5 lentelė), o mažiesiems grašiams, mažiesiems trečiokams ir šeštokams ji nustatyta tokia:

Nominalas	Praba	Kiekis	Grynas svoris	Bendras svoris
mažasis grašis	6 L	76 vnt.	0,772 g	2,059 g
mažasis trečiokas	14	74	2,337	2,671
mažasis šeštokas	14	37	4,675	5,343

Liejimo tvarka ir sidabro sąnauda jo metu buvo tokia:

Liejimo eiliškumas	Data	Metalo kiekis	Nominalas
1	1546 03 19	3/9/3/1	denarai
2	1546 06 09	234/3/2/0	denarai
3	1546 06 18	130/3/0/0	pusdenariai
4	1546 07 15	138/6/0/0	pusdenariai
5	1546 08 05	69/3/0/0	pusdenariai
6	1546 08 16	69/3/0/0	pusdenariai
7	1546 08 26	323/12/1/3	mažieji grašiai
8	1546 09 03	156/1/1/2	mažieji grašiai
9	1546 09 03	470/4/2/2	pusgrašiai
10	1546 09 22	466/10/3/1	pusgrašiai
11	1546 10 12	470/0/0/0	pusgrašiai
12	1546 10 29	715/1/1/1	pusgrašiai
13	1546 11 12	593/4/1/1	mažieji grašiai
14	1546 11 19	68/3/3/2	mažieji trečiokai
15	1546 11 24	720/1/0/0	mažieji grašiai
16	1546 12 07	756/4/0/2	mažieji grašiai
17	1546 12 15	649/3/3/0	mažieji trečiokai
18	1546 12 23	790/4/1/3	mažieji grašiai
19	1547 01 05	744/2/2/0	mažieji grašiai
20	1547 01 18	548/5/0/0	pusgrašiai
21	1547 01 28	548/0/2/1	pusgrašiai
22	1547 02 04	545/10/2/2	mažieji šeštokai
23	1547 02 16	467/3/2/2	pusgrašiai
24	1547 03 02	587/7/2/0	pusgrašiai
25	1547 03 12	428/3/3/1	pusgrašiai
26	1547 03 29	352/7/2/0	pusgrašiai
27	1547 04 20	245/5/1/3	pusgrašiai
28	1547 04 29	501/9/1/2	pusgrašiai
29	1547 05 06	508/4/2/1	pusgrašiai
30	1547 05 20	513/1/3/1	pusgrašiai
31	1547 06 pr.	274/2/2/0	pusgrašiai
32	1547 07 14	682/14/0/0	pusgrašiai
33	1547 08 02	641/8/0/1	mažieji grašiai
34	1547 08 12	617/2/0/3	mažieji grašiai
35	1547 08 31	668/6/0/3	pusgrašiai
36	1547 09 16	448/0/0/2	pusgrašiai
37	1547 11 02	222/7/2/1	pusgrašiai
38	1547 11 17	566/14/0/0	pusgrašiai
39	1547 12 05	575/2/0/2	pusgrašiai

40	1547 12 30	780/3/1/2	pusgrašiai
41	1548 01 21	142/9/3/1	pusgrašiai
42	1548 02 03	607/13/1/3	pusgrašiai
43	1548 02 23	653/11/2/0	pusgrašiai
44	1548 03 14	596/8/1/3	pusgrašiai
45	1548 04 07	644/8/1/2	pusgrašiai
46	1548 04 29	743/11/2/?/?	pusgrašiai

Taigi iš viso buvo 46 metalo liejimai. Pusdenarių 4 liejimams sunaudota 407/0/0/0 markės sidabro, denarų 2 liejimams – 237/13/1/1 markės sidabro, pusgrašių 29 liejimams – 14912/12/3/3 markių sidabro, mažųjų grašių 9 liejimams – 5342/10/1/3 markės sidabro, mažųjų trečiokų ir šeštokų 3 liejimams – 1663/3/1/0 markės sidabro (49, 50, 51, 52, 53, 54 lentelės). Iš pateiktų duomenų matyti, kad naujos emisijos denarai kaldinti po 1546 03 19, taigi dar pirmosios emisijos metu. Dar atkreipia dėmesį tas faktas, kad denarų liejimai vyko tik 1546 m., tuo tarpu yra 1547 ir 1548 m. datuotų denarų. Galima manyti, kad denarams išlietas metalas buvo laikomas ir naudojamas keletą metų. Tokias mintis kelia ir duomenys apie kitas monetas. Pusdenariams metalas paruoštas 1546 m., tuo tarpu žinomi ir 1547 m. datuoti. Mažiesiems grašiams metalas paruoštas 1546–1547 m., tačiau žinomi 1548 m. datuoti. Peršasi išvada, kad iš viso minėto sidabro buvo kalami 1546–1547 m. pusdenariai, 1546–1548 m. – denarai, 1546–1548 m. – mažieji grašiai, 1546–1547 m. – mažieji trečiokai ir 1547 m. – mažieji šeštokai. Monetų buvo nukaldintos tokios sumos:

Nominalas	Suma	Nestandartinių monetų
pusdenariai	1566/35/19 kp	4/54/11 kp (įskaityta į bendrą sumą)
denarai	1666/20/7	7/37/9 kp (įskaityta į bendrą sumą)
pusgrašiai	46632/27/5	
mažieji grašiai	16789/47/2 (= 4197/14 a)	116/11 a (įskaityta į bendrą sumą)
mažieji trečiokai	9833/15 a + 1892/12 a =	
mažieji šeštokai	11725/27 a (= 4690/21/6 kp)	
suma	71345/32/9 ¹ / ₂ kp = 178363125/9 ¹ / ₂ a	

Taigi pusdenarių buvo nukaldinta 1879938 vnt (1546–1547 m.), denarų – 999807 vnt. (1546–1548 m.), pusgrašių – 5595894 vnt. (1546–1548 m.), mažųjų grašių – 1259234 vnt. (1546–1548 m.), mažųjų trečiokų – 98335 vnt. (1546–1547 m.), mažųjų šeštokų – 9462 vnt. (1547 m.). Iš šių duomenų matyti, kad emisija buvo vykdoma prisilaikant tam tikrų proporcijų. Pusdenarių nukaldinta dvigubai daugiau negu denarų. Tai atitinka jų vertės santykį. Pusgrašių nukaldinta 5,6 karto daugiau negu denarų, o tai taip pat beveik atitinka jų vertės santykį. Neaišku, kuo vadovaujantis buvo kalami

minėti kiekiai lenkiškų nominalų monetų. Panašu, kad lietuviškų nominalų monetų, iš jų ir pusdenarių, planuota nukalti maždaug už 50000 kapų, o lenkiškų nominalų monetų – maždaug už 50000 auksinų. Daugiausia buvo kaldinami grašiai (~90%) ir žymiai mažiau trečiokų bei šeštokų (~10%). Šeštokų turėjo būti 10 kartų mažiau negu trečiokų.

Metalo sąnaudos buvo tokios. Pusdenariams paruošta 3588/9/0/2 markės metalo, paimta 3196/1/0/2 markės vario ir 418/10 markių sidabro. Metalą lydant prarastos 63/3/0/0 markės arba 1,7%, kalant – 82/15/1/0 markės arba 2,2%, balinant – 78/13/0/0 markės arba 2,1%. Tad iš viso buvo prarasta 6% metalo. Išlydytos 3003/4 markės. Liko metalo – 360/6/0/0 markių. Likučiai sunaudoti 2 ir 4 mažųjų grašių ir 5 pusgrašių liejimui. Denarams buvo paruošta 2032/5/2/3 markės metalo, paimta 1588/4/1 markės vario ir 474/5/1/3 markės (15 L) sidabro.

Metala lydant prarastos 46/5/2/3 markės arba 2,2%, kalant – 38/8/0/0 markės arba 1,8%, balinant – 50/13/0/0 markių arba 2,46%. Iš viso prarasta metalo 6,46%. Išlydytos 1897/5/0/0? markės. Iš jų sunaudotos 1609/9/2/0 markės. Metalo liko 287/11/2/1 markės. Likučiai buvo sunaudoti pusdenarių, 2 ir 4 mažųjų grašių liejimui.

Pusgrašiams paruošta 38216/15/0/2 markių metalo, paimta 14912/12/3/3 markių (16 L) sidabro ir 23885/9/1/3²/₃ markės vario. Metalą lydant prarastos 472/6/4/2²/₃ markės arba 1,2%, kalant – 743/6/0/0 markės arba 1,9%, balinant – 288/11/0/0 markės arba 0,75%. Iš viso prarasta 3,85% metalo. Išlydyta 36712/14/0/0 markių. Iš jų sunaudotos 35426/2/0/0 markės. Metalo liko 1286/12/0/0 markės. Dalis likučių sunaudota denarų ir mažųjų grašių liejimui.

Mažiesiems grašiams buvo paruošta 14320/10/3/1¹/₃ markių metalo, paimta – 5728/4/0/1 (ar 5342/10/1/3?) markės sidabro ir 8950/6/3/0/1¹/₃ markių vario. Metalą lydant prarasta 78/1/3/1¹/₃ markės arba 0,54%, kalant – 55/12 markės arba 0,38%, balinant – 240/2/2 markių arba 1,67%. Iš viso prarasta 2,59% metalo. Buvo paruošta 13946/10/2/0 markės metalo. Sunaudota tik 13080/10/2 markių. Likučių buvo 866/1/0/0 markės. Jie sunaudoti denarų ir pusgrašių liejimui.

Mažiesiems trečiokams ir šeštokams buvo paruošta 1759/0/0/0 markės metalo. Metalą lydant prarasta 6/5/1/0 markės arba 0,34%, ji kalant – 7/0/0/0 markės arba 0,4%, balinant – 9/1/0/0 markės arba 0,5%. Iš viso prarasta tik 1,24% metalo. Paruošta 1579/13/0/0 markės metalo, iš jų 1325 markės trečiokams ir 254/13 markės šeštokams. Likučiai, 179/3 markės, sunaudoti pusgrašių liejimui.

Mažiausi metalo nuostoliai patirti gaminant mažuosius trečiokus ir šeštokus (1,24%), paskui – mažuosius grašius (2,59%), pusgrašius (3,85%), pusdenarius (6%) ir daugiausia – denarus (6,46%). Sidabro daugiausia prarasta gaminant denarus (1,5%), pusgrašius (1,44%), mažuo-

sius grašius (0,97%) ir mažiausiai – pusdenarius (0,65%), mažuosius trečiokus bei šeštokus (0,31%).

6:5 Finansiniai ištekliai

1546 m. ponų taryba įsakė duoti J. Lutomirskiui 33267/20/2¹/₂ auksinus kalyklos reikalams. Iš I. Hornostajaus gauta 41300 auksinų. Valdovo reikmėms iš Slucko gautas sidabras įvertintas 17500 auksinų. Taigi gauta iššų 92067/20/2¹/₂ auksinai.

1546–1548 m. raštininkas disponavo naujai nukaldintomis monetomis. Jų buvo už 71345/32/9¹/₂ kapas. Iš ankstesnio laiko buvo likę 213/24/8 kapų. 1546 07 03 ir 1546 07 07 iš Ivano Hornostajaus gauta 520 kapų. 1547 09 17 ir 1548 05 16 iš Pranciškaus Richterio ir Sementovskio gautos 72/45/1 kapos. 1548 05 16 iš Andriaus Kojeno gauta 280 talerių, kainavusių po 26 lietuviškus grašius. Taleriai buvo įsigyti Rygoje. Taigi iš viso disponuota 72273/2/8¹/₂ kapomis.

6:6 Monetų išdavimas

Tiesiogiai L. Jelitovskiui iš kalyklos atiduota 5169/25/5 kapos monetų arba 72,35% visos nukaldintų monetų verčių sumos (55, 56, 57 lentelės). Pagal nominalus atiduotos tokios emisijų dalys: pusdenarių 91,72%, denarų 86,83%, pusgrašių 61,56%, lenkiškų grašių 96,71%, trečiokų 74,65%, šeštokų 21,19%. Lietuviškų monetų duota už 31608/17¹/₂ kapas, o lenkiškų – už 19335/32 kapas. Be to, duota pusdenarių ir denarų 100 kapų, neišvardytų nominalų monetų 575/36 kapos. L. Jelitovskiui duotas Kremnicos dukatas, 1830 auksinų Vilniaus dukatais.

Vilniuje kaldintų monetų ar į jas iškeistų kitų rūšių pinigų duota įvairiems agentams, kurie vėliau atsiskaitė su L. Jelitovskiui. Paminėtinas Albrechtas Vilčekas iš Polocko, Andrius Kojenas, Lorencas Mylerkas, Francas – Viečoreko žentas, Nikalojus Grocholskis, Martynas Konratas, Pranciškus Richteris, Konradas Knofas ir ponas Hansas (veikiausiai Ivanas Kopas). Jiems duota neišvardytomis monetomis, lenkiškomis monetomis, grašiais, taleriais 14005/3/3 kapos. L. Jelitovskiui Vilniaus ir Kremnicos dukatais duota 1000 auksinų. Taigi per L. Jelitovskio rankas perėjo didžiausioji kalykloje nukaltų monetų dalis. Čia jis buvo nepralenkiamas.

6:7 Paskola valdovui

1546 09 06–1547 04 16 valdovas iš kalyklos kasos pasiskolino 19016 auksinų, o 1547 07 22–1547 11 02 – 31689 auksinus (124). Iš viso jis pasiskolino 50705 auksinus arba 20282 kapas. Deja, ši suma Jokūbo Josto Decijaus apyskaitoje atskira eilute nefigūruoja. Tad neaišku, kada

šie pinigai buvo įteikti ir kaip sugražinti. Valdovą skolintis privertė bloga Lietuvos išdo finansinė padėtis. Ypač bloga buvo 1547 m. pradžioje.

6:8 Pelnas

Monetų nukaldinta 71345/32/9¹/₂ auksinai. Sidabras kainavo apie 66420/31/2 kapų, kalyklos administravimo išlaidos buvo 2910/22/4 kapų. Sidabro liko už 1025/13¹/₂ auksinus (410/10/8 kapų). Varis kainavo 893/24 auksinus, tačiau jo liko už 407/10 auksinus (162/56 kapas), išėikvota už 194/32 kapas. Plienas ir geležis kainavo 67/24/7 kapas, tačiau liko už 7/20/4 kapas, išėikvota už 60/4/3 kapų. Vyno akmuo kainavo 333/26 auksinus (133/32/8 kapas), išėikvota už 93/24 kapas. Anglis kainavo 167/35/5 kapas, barchanas – 1/12 kapą. Liko nepanaudotas vario vanduo (2/30 k), salietra (14 a = 5/18/8 k). Barila kainavo 1/6 kapą. Įvairios prekės kainavo 126/16/2 kapas, medis, malksnos, šluotos, katilas ir kitkas – 73/55/9 kapas, kelionės ir kai kurie reikmenys – 71/17/4 kapą. Išlaidų buvo už 70119/8/9 kapų, o pajamų – už 71975/63/7¹/₂ kapas. Grynas pelnas 1855/54/8¹/₂ kapos. Tačiau reikia turėti galvoje, kad apyskaitoje išvardytos visos pajamos, bet ne visos išlaidos. Antai turėjo būti mokamas atlyginimas kalyklos valdytojui. Jis, matyt, mokėtas ne iš kalyklos įplaukų, todėl į jos išlaidas neįrašytas. Taigi pelno iš monetų kalybos gauta nedaug – apie 2,6% nuo iškaltų monetų verčių sumos.

6:9 Auksas ir dukatai

Iki 1547 01 01 iš valdovo gauta aukso už 25/15 auksinus. Tai labai mažas kiekis, prilygstantis 14 dukatų. 1547 04 25 su 10 sidabro siunta atvežta 10/10 markių paruošto aukso. Jo grynumas buvo 23/2 karatai, o vertė – 584 vengriški dukatai. Su 11 sidabro siunta 1547 07 12 atvežta 14 aukso gabalėlių, įvertintų 155 vengriškais dukatais. Vieno tokio dukato vertė – 52 lenkiški grašiai. Visos aukso siuntos kaina turėjo būti 268/20 Lenkijos auksinai, tačiau dėl išlaidų gamybai – 12 Lenkijos denarų už naują dukatą, reali suma tebuvo 265/6/12 Lenkijos auksinai. Būtent Lenkijos auksinai, nes lenkiškos kalimo pėdos lietuviškame grašyje tebuvo 8 lietuviški denarai, o Lenkijos grašyje – 18 lenkiškų denarų. 1547 05 03 J. L. Decijui per M. Długoborskį į Krokuvą pasiūsta 260, 1547 07 24 – 2000 Vilniaus dukatų. Su 15 sidabro siunta 1548 01 26 į Krokuvą išvežta 2000 auksinų Vilniaus ir Kremnicos dukatais. 1548 08 15 Nikolajui Grocholskiui ir Martynui Konratui duota 1000 auksinų Vilniaus dukatais.

Dar paminėtina, kad 1547 12 01–12 L. Jelitovskis gavo 10 auksinų už aukso ir 4 auksinus už sidabro adatas prabavimui. Liko nepanaudoto aukso 1³/₄ dukato svorio (6,1775 g), verto 2/26¹/₂ auksinų.

1547 m. gauta aukso ne mažiau kaip 753 dukatams pagaminti. Tikrintojas įrašė į apyskaitą, kad joje trūksta įrašo apie Josto Liudviko Decijaus atsiųstą 740³/₄ dukatų svorio auksą, vertą 1280/10/12 auksinų (turėtų būti – 1280/11/3 auksinų). Matyt, čia turimas galvoje auksas, vertas 584 ir 155 vengriškų dukatų, bei aukso likutis.

Vilniaus dukatai pradėti kaldinti veikiausiai 1547 m. kovo–balandžio mėnesį. Žinomi 1547 ir 1548 m. dukatai. 1547 m. dukatai žinomi tik du: vienas saugomas Meno istorijos muziejuje (Kunsthistorisches Museum, Austrija, Viena), o kitas – Valstybiniame muziejuje Berlyne (Staatliche Museum zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Vokietija). Išlikusių 1548 m. dukatų kiekis nėra žinomas. 1548 01 26 turėjo būti pasiūsti į Krokuvą 1547 m. kaldinti dukatai, o 1548 06 15 – 1547–1548 ar tik 1548 m. dukatai. 1547 m. pasiūsta į Krokuvą 2260 dukatų, 1548 01 26 – apie 1055 Vilniaus ir Kremnicos dukatai, 1548 06 15 – 577 Vilniaus dukatai, 1548 08 15 – apie 200 Vilniaus dukatų. Taigi galima spręsti, kad 1547 ir 1548 m. nukaldinta ne mažiau kaip po 3000 ir ne daugiau kaip po 5000 dukatų. Spėti apie didesnę dukatų skaičių verčia ta aplinkybė, kad apyskaitoje aukso ir dukatų reikalai paminėti epizodiškai, taigi neatspindi visos realybės. Aišku, kad už dukatų kaldinimą atsiskaityta atskira apyskaita.

Be abejo, kyla klausimas, kas išvis paskatino kaldinti lietuviškus dukatus ir būtent 1547 m. Bendri motyvai aiškūs: jie ekonominiai ir politiniai. Tradiciškai galėjo būti motyvuojama galimybė stabilizuoti vietinę pinigų sistemą, savomis aukso monetomis žeminti tokios rūšies monetų kainą vietinėje rinkoje. Be to, savi aukso pinigai turėjo gerinti pasaulyje valdovo ir jo valstybės įvaizdį. Tačiau sprendžiant iš visko, auksiniai dukatai buvo išleisti dėl jaunojo valdovo ambicijų. Pirmiausia tai rodo numanomas akstinas, davęs postūmį jas kaldinti. Tai 1547 m. įvykusios valdovo vedybos su Barbora Radvilaite Goštautiene ir pirmosios žmonos kraičio (48000 dukatų) gražinimas jos tėvui, Šv. Romos imperijos imperatoriaus broliui. Viena vertus, pažymėtas iškilus įvykis jo gyvenime, antra vertus, pasinaudota proga paskleisti apie save žinią Europoje.

6:10 Monetų autorystė

Raižytojas Melchioras Šlesingeris dirbo 1546 06 05–1546 10 30, o Valtinas Frankas – 1546 11 06–1548 05 26. Melchioras Šlesingeris gamino spaudus 1546 m. pusdenariams (su pirmaisiais ir antraisiais stulpais, denarams, tarp jų su raide A ant erelio krūtinės), visiems pusgrašiams, išskyrus tuos, kurie yra su trečiu ereliu ir ketvirtu Vytimi, lenkiškus grašius su trečiu valdovo biustu. V. Frankas raižė spaudus 1546 m. pusgrašiams ir lenkiškiems grašiams su ketvirtu Vytimi. Neaišku, ar monetų išdavimo L. Jelitovskiiui datos rodo jų iškalimo laiką. Manoma, kad pusdenariai ir

denarai pasirodė 1546 09 06, pusgrašiai – 1546 12 24, nauji pusgrašiai – 1546 12 24, lenkiški grašiai – 1546 12 10, trečiokai – 1546 12 29, šeštokai – 1547 02 07. Tada išeitų, kad pusdenariai ir denarai buvo kaldinami (nuo 1546 06 09/18) mažiausiai tris mėnesius, pusgrašiai (nuo 1546 09 03) – kelias savaites, lenkiški grašiai (nuo 1546 08 26) – tris mėnesius. Paskutiniai seni pusgrašiai atiduoti L. Jelitovskiui 1546 12 02, tad nauji pusgrašiai kaldinti po šios datos. Būtų galima spėti čia kalbant apie pusgrašius su 1547 m. data. Tačiau paskutinis pusgrašių liejimas įvyko 1546 10 24. Neįtikėtina, kad taip anksti pradėti kalti tokie pusgrašiai. Veikiausiai nauji pusgrašiai yra tie, kurie nukalti V. Franko gamintais spaudais. Jis pradėjo dirbti 1546 11 06. Beje, tais spaudais nukalta tik nedidelė partija, L. Jelitovskiui įduota tik 30 kapų, t. y. 3600 vienetų. Po to pusgrašiai jam išduoti tik 1547 02 27 jau su 1547 m. data. Lenkiški grašiai daugiausia kaldinti V. Franko spaudais. Jie kaldinti tris mėnesius, intensyviausiai – 1546 m. lapkričio ir gruodžio mėnesiais. Trečiokai buvo kaldinami (nuo 1546 11 19) mėnesį, šeštokai (nuo 1547 02 04) – keturias dienas. Spaudus trečiokams ir šeštokams kaldinti raižė V. Frankas. Tas pat pasakytina apie dukatus.

6:11 Monetų kalybos politika

Tęsti dar 1545 m. sudaryti planai: rinkos papildymas naujomis tradicinėmis monetomis – denarais ir pusgrašiais, Svidnicos pusgrašių keitimui reikalingais pusdenariais. Imtasi ir naujų priemonių: išleistos trijų nominalų lenkiškos kalimo pėdos monetos – grašiai, trečiokai ir šeštokai, reikalingos prekybai su Lenkija ir Prūsija. Lenkijos valdžia jų įvežimą laikė nelegaliu. Į apyvertą išleisti dukatai liudijo apie pastangas suformuoti išbaigtą lietuvišką pinigų sistemą, susidedančią iš įvairių apibrėžtos vertės nominalų sidabrinių monetų ir laisvu kursu cirkuliuojančių aukštos vertės auksinių monetų. Be abejo, lygiuotasi į išvystytą Vidurio Europos valstybių pinigų sistemų standartus. Režimuojant galima atkreipti dėmesį, kad aptariamam laikui išryškėjo pastangos valdyti pinigų rinką savų pinigų kalybos svertu. Imtasi labai lankščios pinigų politikos: išimtos iš apyvartos svetimos smulkios monetos, paleistos į apyvertą lenkiškos kalimo pėdos monetos, reikalingos prekybai, saikingai keistos į naujas senos tradicinių nominalų monetos, siekiant pasitikėjimo savais pinigais sustiprinimo išleisti vietiniai aukso pinigai – vengriškos kalimo pėdos dukatai. Taip giliai ir plačiai į pinigų politiką anksčiau nebuvo pažvelgta. Tai lėmė pirmiausia valdovo asmenybė. Būta ambicijos sutvarkyti valstybės ūkį ir tuo palengvinti jo valdymą, gauti daugiau pajamų. Be abejo, daug ką reiškė ir geri akcijos agentai, jų patarimai bei konkreti veiksmai.

6:12 L. Jelitovskio apyskaita

1546 m. L. Jelitovskio apyskaita vadinta:

„REGISTRUM PERCEPTARUM PECUNIARUM IN MONETA AUREORUM HUNGARICALIUM AC MONETA LITHWANICALI GRAVIS ET LEVIORIS AC POLONICALIS ET ACHANTALERI DE MANDATO ET NOMINE GENEROSI DOMINII JOANNIS LUTHOMIRSKI S. M. R. IUNIORIS CURIE THESAURARII, BURGRABII CRACOVIENSIS ET SUCCAMERARII SCHIRADIENSIS PER ME LAURENTIUM JELITHOWSKI EIUSDEM D. SUE NOTARIUM ET CAMBIATOREM MONETE SWIDNICENSIS IN OFFICINA MONETARIA VILNENSI A PERSONIS INTROCONTENTIS NECNON (EX ALTERA PARTE VOLUMINIS)” Exposita pecuniarum de mandato generosi domini Joannis Lutomirski S. M. R. curie thesaurarii burgrabii Cracoviensis et succamerarii Sziradiensis per me Laurentium Jelitowski cambiatorem monete Swidnicensis personis introcontentis tam pro cambio quam aliis necessitatibus” ANNI 1546” (125).

Joje išvardytos finansinės operacijos, susijusios su Ivanu Hornostajumi, Stanislovu Vlošekiu, Jokūbu Jostu Decijumi, Jostu Liudviku Decijumi, Ulrichu Hoze ir Michaeliu Lutomirskiū. Iš Ivano Hornostajaus L. Jelitovskis 1546 06 06–1547 01 02 gavo 24000 sunkiųjų kapų lietuviškomis ir lenkiškomis monetomis, taleriais sidabru pirkti (66 lentelė). Iš Stanislovo Vlošeko 1546 07 14–1546 08 24 jis gavo 21400 didžiųjų talerių ir 10000 vengriškų dukatų (67 lentelė). 1546 08 11 L. Jelitovskis gavo iš kalyklos raštininko Jokūbo Josto Decijaus 10917/19/1 sunkiųjų kapų lietuviškomis monetomis: grašiais, pusgrašiais, denarais ir obolais (68 lentelė). Iš esmės jam buvo atiduota visa 1545–1546 m. emisija. 1547 06 19 jis iš M. Lutomirskio gavo 2046 auksinus lenkiškomis monetomis, o 1546 12 04 iš J. L. Decijaus – 3000 auksinų (65 lentelė). 1547 02 01 iš J. L. Decijaus ir M. Lutomirskio gavo 11240 auksinų lenkiškomis monetomis ir 1000 dukatų (65 lentelė). 1546 07 25–1546 12 08 jam buvo įduotos tokios J. Lutomirskio skirtos pinigų sumos: 15000 vengriškų dukatų sidabru pirkti, 6765 didieji taleriai, 977 vengriški dukatai, 2687 auksinai pusgrašiais ir 3317/20 auksinų grašiais (65 lentelė). Taigi Laurynui Jelitovskiui buvo suteikti dideli įgaliojimai, jis disponavo didelėmis pinigų sumomis (virš 70000 kapų), į pareigas įėjo kalyklos aprūpinimas sidabru, jos finansinių operacijų vykdymas.

1546 08 08–1546 08 11 kai kurioms Svidnicos pusgrašių keitimo kamaroms (o jų buvo penkiolika) buvo išduotos pradinės pinigų sumos naujomis lietuviškomis monetomis. Lucko kamarai duota 1900 kapų, Lietuvos Brastos – 1500, Šiaulių – 1000, Kauno – 1000, Mozyriaus – 1000, Polocko – 1000, Gardino – 800 kapų (58, 59, 60, 61, 62, 63, 64 lentelės). Iš viso šioms kamaroms išduota 8200 kapų naujų monetų. Vilniaus kamarai veikiausiai atiduota likusi naujų monetų suma – 2717/19/1 kapų.

Vėliau kai kurioms kamaroms išduotos papildomos sumos pačiomis naujaisiomis, o kartais ir senomis lietuviškomis monetomis. Polocko ir Mozoriaus kamaros papildomų pinigų negavo. Gardino kamara gavo 400 kapų, Šiaulių – 2400, Kauno – 2300, Lucko – 2000, Lietuvos Brastos – 2500 kapų. Iš viso papildomai išduota 7800 kapų.

Dalį iš S. Vloško ir I. Hornostajaus gautų talerių – 8727 vienetus L. Jelitovskis 1546 07 14–1546 09 09 atidavė Jokūbui Jostui Decijui (71 lentelė). Iš jų turėjo būti pagaminti denarai, pusgrašiai ir mažieji grašiai. Iš viso L. Jelitovskis buvo gavęs 48165 talerius. 1546 09 19 J. L. Decijui atiduota 30000 talerių, 1547 06 26 – 3340, 1547 05 03 – 1350 talerių, 1547 12 17 – 2000 (72 lentelė). Taigi iš viso jis išdavė kitiems asmenims 45477 talerius. 1547 03 06 J. L. Decijui duota 600 auksinų trečiokais ir 400 auksinų šeštokais, 1547 06 26 – 2000 auksinų trečiokais, 1547 05 03 – 260 lietuviškų dukatų, 1547 07 24 – 2000 lietuviškų dukatų, 1547 06 26 – 3340 vengriškų dukatų, 1547 02 08 – 600 auksinų mažaisiais lietuviškais grašiais. Dar 1546 06 13–1547 12 17 J. L. Decijui buvo duota 14650 auksinų lietuviškomis monetomis ir 14000 lengvųjų kapų lietuviškomis monetomis.

1546 07 25 L. Jelitovskis davė Ulrichui Hozei 10000 vengriškų dukatų sidabru pirkti Dancige. Galbūt J. Lutomirskis per L. Jelitovskį davė 15977 dukatus ir kitų pinigų. Iš viso L. Jelitovskiui buvo įduoti 26977 dukatai.

L. Jelitovskis turėjo ir ūkio tvarkymo išlaidų. Vilniaus kamaros svėrėjui žydui Dovydui ir jo pagalbininkams mokėjo algą už svėrimą ir atskirai už rūšiavimą (70 lentelė). 1546 09 03–1546 11 26 išmokėtos 26/55 lengvosios kapos. 1546 09 03–1546 09 17 buvo mokama vienam darbuotojui, 1546 09 24–1546 11 12 – dviem, o 1546 11 19–1546 11 26 – trimis. Už svėrimą mokėti 48 grašiai per savaitę, už rūšiavimą – 1 grašis per dieną. 1546 08 10–1546 09 18 turėta tokių išlaidų: už 8 skrynioms skirtą medieną Vilniaus kamarai staliui Aleksui sumokėta po 15 lietuviškų grašių, iš viso 2/30 lengvosios kapos, už 8 skrynių apkalimą geležimi šaltkalviui Pauliui sumokėta po 1½ kapos, iš viso 12 sunkiųjų kapų, už 7 vežimėlius toms skrynioms – po 15 lietuviškų grašių, iš viso 2 lengvosios kapos ir 11 grašių, už skrynių pataisymą – 0/30 lengvųjų kapų, už 2 įdėklus apyskaitoms įrišėjui Benediktui sumokėta 1 sunkioji kapa, už svarsčius Vilniaus pirkliai Stanislovui Lojekui – 4 lietuviški grašiai, už 4 svarelius dukatų svėrimui – 5 lietuviški grašiai, už Krokuvos svarsčių sulyginimą auksakaliui Stanislovui (Martkličiu?) duota 1 lengvoji kapa, už 1 markės ir ½ markės svarsčių išliejimą iš vario varliejui sumokėta po 5 lietuviškus grašius, iš viso 35 lietuviški grašiai (69 lentelė). Raižytojui Erardui duota po 3 lietuviškus grašius už 15 spaudų su Vytimi išraižymą.

L. Jelitovskis apmokėjo 1546 09 15–1546 11 16 Ulricho Hozės išlaidas, padarytas nuvykus į Dancigą pirkti sidabro (73 lentelė). Dancige piršta barchano, odos, popieriaus, svarstyklės, svarsčiai, statinės, raktas statinei. Išleista kelionėms: totoriaus su dviem arkliais iš Kauno į Dancigą

kelionei į Lipną (netoli Torno) pas poną Karališkosios Prūsijos išdininką Stanislovą Kostką ir į Dancigą, kelionei į Marienburgą ir atgal į Dancigą, kelionei pas Pamario kunigaikštį ir atgal į Dancigą, kelionei iš Dancigo į Kauną su 4 statinėm, kelionei iš Dancigo į Kauną, kelionei iš Kauno į Vilnių. Dar mokėta 10 samdinių už vengriškų dukatų saugojimą veikiausiai Dancige. Šie galbūt 15977 ar 10000 dukatų svėrė 35–55,9 kg. Iš viso Ulrichui Hozei padengta 120/11/9 auksinų.

Iš L. Jelitovskio apyskaitos aiškėja visa kalyklos veiklos finansavimo schema. Gavęs J. Lutomirskio įgaliojimus, jo dvariškis ir Vilniaus kalyklos Svidnicos monetų keitėjas L. Jelitovskis rūpinosi ne tik minėtų monetų keitimu visuose keitimo punktuose, bet ir sidabro pristatymu į kalyklą, įvairių pinigų sumų paėmimu ir išdavimu. Jis paimdavo visus naujai iškaltus pinigus iš Jokūbo Josto Decijaus ir atiduodavo juos kamarų vedėjams bei J. L. Decijui. L. Jelitovskis gaudavo iš I. Hornostajaus ir S. Vloško pinigų sumas taleriais, dukatais ir juos atiduodavo kalyklai, J. L. Decijui ar U. Hozei sidabro supirkimui. Be to, tiek J. L. Decijus išdavinėjo jam pinigų sumas lenkiškomis monetomis, tiek L. Jelitovskis pinigus išdavinėjo J. L. Decijui. L. Jelitovskis mokėjo žydui Dovydui ir jo pagalbininkams už Svidnicos pusgrašių svėrimą ir rūšiavimą. J. Lutomirskis turėjo finansinių reikalų ir su M. Lutomirskiu.

Aiškėja, kad per Stanislovą Kostką iš Pamario kunigaikščio už 10000 dukatų buvo piršta sidabro. Sidabrą pirkti buvo pavesta Ulrichui Hozei, kelionėje į Dancigą jis išbuvo nuo 1546 07 25 iki 1546 12 08. Ulrichui Hozei ir Stanislovui Kostkai iš viso sidabru pirkti J. Lutomirskio pavedimu duota, neskaitant tų 10000 dukatų, galbūt dar 15977 vengriški dukatai, 6765 taleriai, 1687 auksinai pusgrašiais ir 3317/20 auksinų denarais. L. Jelitovskis užsiiminėjo ir smulkiais ūkiniais keityklų reikalais: užsakinėjo skrynias, svarsčius ir t. t.

Apyskaitoje nėra apskaičiuota, kiek iš viso L. Jelitovskis gavo pinigų ir kiek išleido, koks likutis. Apskaičiavimai rodo, kad buvo gauta 79508/59/1 kapos, o išleista 58686/9/6 kapos arba 74825/45/6 kapos, manant, kad iš J. Lutomirskio 1546 07 25 gautos sumos atiteko Ulrichui Hozei. Taigi L. Jelitovskio apyskaitoje išlaidų ir pajamų sumos nesutampa. Dar labiau įsigilinus darosi neaišku, ar visa iš J. Lutomirskio gauta suma buvo perduota Ulrichui Hozei. Vien J. L. Decijui ir J. J. Decijui atiduoti 45477 taleriai. Tuo tarpu gauta tik 41400 talerių, neskaitant 6765 talerių, gautų iš J. Lutomirskio ir galbūt perduotų Ulrichui Hozei. Jei pastarajam be 10000 dukatų sidabru pirkti būtų pinigų neduota, tai pas L. Jelitovskį turėjo likti 20822/49/9 kapos. Kitu atveju – 4683/13/5 kapos.

6:13 Jokūbo Josto Decijaus apyskaitos tikrintojų pastabos

Apie kalyklos apyskaitų tikrinimą bus kalbama vėliau. Dabar reikėtų aptarti tik jų pastabas. Viena pastaba, beje, būtų apie L. Jelitovskio 1546 m.

apyskaitą. L. Jelitovskis į savo apyskaitą įrašė, kad iš kalyklos gavo 10917/19/8 kapų. Pasirodo, užmiršta įrašyti 213/24/8 kapų suma lietuviškais grašiais. Taigi Jokūbas Jostas Decijus įdavė L. Jelitovskiui 11130/40 kapų. Tada išėitų, kad ir Jokūbo Josto Decijaus ankstesnėje apyskaitoje trūksta 213/24/8 kapų.

Jokūbas Jostas Decijus 1546–1548 m. apyskaitoje praleido Andriaus Kojeno 1547 05 08–1547 08 12 Rygoje keistus pinigus, kurie pateko į L. Jelitovskio rankas. Kiek buvo atiduota, neaišku, įrašas neišskaitomas. Atrodo, kalbama apie pinigų keitimą į auksines monetas. Dar 1547 m. Pranciškus Richteris su Ivanu Kopu dancigiečiu keitė 2200 auksinų, su Jokūbu Jostu Decijumi – 159/17/12 auksinus. Iš L. Jelitovskio gauta 100 kapų. Iš viso Pranciškus Richteris bus gavęs 2609/17/12 auksinus. Keitė juos į auksą.

Jokūbo Josto Decijaus apyskaitoje praleista 167/35/5 kapos už anglį. Be to, netiksliai nurodyta pinigų suma, išmokėta pameistriams už prastovas: rašė 64/30/7 kapos, o turėjo būti 64/3 kapos. Dar vienas įrašas neišskaitomas apie 8/9 auksinų ar kapų sumą. Gal čia kalbama apie išmokėtus už prastovų savaitę pinigus pameistriams. Neaišku.

6:14 Lauryno Jelitovskio likimas

Lauryno Jelitovskio ir kitų apyskaitų revizija išaiškino jo suktybes. Jis į savo apyskaitą įrašydavo mažesnes sumas nei gaudavo iš keitimo punktų provincijoje (126). Pavyzdžiui, Michaelio Zaluskio iš Mozyriaus gautų 2063/22 $\frac{1}{2}$ auksinų visai nenurodė arba 1547 04 26 įrašė, kad J. L. Decijui į Krokuvą pasiuntė 3400 talerių, tačiau realiai pasiuntė tik 3000 talerių. Iš viso dingo 3004/8/2 auksinai. Iškviestas pasiaiškinti, jis teisinosi pinigus paskolinęs, pateikė kelis skolos kvitus už 231/7 $\frac{1}{2}$ auksiną. Negalėdamas atsiskaityti, L. Jelitovskis, atrodo, nusižudė. Jam mirus, našlė dar padengė 191/24 $\frac{1}{2}$ auksino trūkumą. Trūkumas sudarė 1/3 visos Svidnicos pusgrašių keitimo akcijos pelno. Tad valdovas gavo tik 5225/17/2 auksinus pelno.

6:15 Jokūbo Josto Decijaus ir Lauryno Jelitovskio apyskaitose minimi asmenys

Pirmiausia minimas pats Jokūbas Jostas Decijus (Jacobus Decius; lot.), dažnai – tik vardu (Jacob; vok.). Minimas žemės išdininkas Ivanas Hornostajus (Horonostay; vok.), dvaro išdininkas J. Lutomirskis (Joan Luthomirsky, Joan Luthomyrszky; lot.), Jan Luthomyrszky, Joan Liuthomyrsky (vok.). Laurynas Jelitovskis dažnai minimas tik pavarde (Jelytewsky). Įvairius pavardimus vykdė Ulrichas ir Johanas Hozės (Ulrich Hosen, Ulrich Hosio, Hans

Hosiu; vok.). Išvardytas kalyklos personalas: pinigų meistras Jorgenas Bemmas (Jorge Behme), raižytojai Melchioras Šlesingeris (Melcher Schlesinger) ir Valtinas Frankas (Valtin Franken), balintojas Lorencas Čekas (Lorencz Czych). Dažnai kaip agentas minimas Martynas Konratas (Marten Conradt, Merten Conrat, Merten Conradt, Merts Conrat, Merte Conradt; vok.). Gal tai tas pats asmuo – Martynas Kondratovičius, aprašomu metu valdęs Knyšino ir Tikocino karališkąsias arklides. Su izdu buvo susijęs Valtinas Moleris (Valtin Moller; vok.), vėliau kalykloje dirbęs prabuotoju. Stanislovas Martkličius (Stanislaw Martklicz; vok.) buvo auksakalys, susijęs su valdovo dvaru. Įdomu, kad labai gyvenimiškai apyskaitoje pristatytas Francas (Francz; vok.) – jis beesąs Viečoreko (Weczorka; vok.) svainis. Tai veikiausiai Jonas Viečorekas – nuo 1561 02 01 dirbęs Lenkijoje dvaro vežiku. Francas, matyt, taip pat buvo vežikas. Dar minimi šie asmenys: Andrius Kojenas (Andreas Cuja; lot., Andris Coya, Andris Coyen; vok.), Konička (Conyczka, Coniczka; vok.).

Ivanas Kopas ir jo bendravardis sūnus (Ivanus Kop; lot.), Konradas Knofas (Conradt Knoff; vok.), Nikolajus Grocholskis (Nicolay Grocholsky; vok.), Čarnovskis (Czarnowsky; vok.), Motiejus Długoborskis (Matheus Długoborsky; vok.), Kasparas Hulis (Casper Hull; vok.), Ločevskis (Lochewsky; vok.), Pranciškus Richteris (Francz Reichter, Franciscus Richter; lot; Francz Riechter, Francz Richter; vok.), Lorencas Mylerkas (Lorencz Mylerk; vok.), Morštynas (Morstin; vok.), Sementovskis (Sementewsky; vok.), Motiejus Šilingas (Mathis Schilling; vok.), Jokūbas Pydzistekas (Jacob Pydzistheck; vok.), Albrechtas Vilčekas (Albrecht Wylcheck; vok.), Rupynskis (Rupynsky; vok.), Vaitiekus Podolskis (Woyczzech Podolsky; vok.), Florijonas Platneris (Floria Platner; vok.). Tai daugiausia izdo agentai, kurjeriai ir vežikai.

Atskirai paminėtini L. Jelitovskio apyskaitoje nurodyti asmenys: Lietuvos žemės išdininkas Ivanas Hornostajus (Ivanus Hornostoj), valdovo kamerarijus Stanislovas Vlošekas (Stanislaus Wloszek), valdovo faktorius Jostas Liudvikas Decijus (Jost Lodovicus Decius), valdovo faktorius Ulrichas Hozė (Ulrich Hossio), Stanislovas Kostka (Kostka) – Karališkosios Prūsijos žemės išdininkas, Michaelis Lutomirskis – Sieradzės didysis vaiks.

Aleksas (Alexius) – Vilniaus stalius,
 Adomas Totorius (Adam Tartarus) – vežikas,
 Benediktas (Benedictus) – Vilniaus knygų įrišėjas,
 Martynas Barščius (Martis Barszcz) – Šiaulių pinigų keityklos vadovas,
 Čarnovskis (Czarnowsky) – vežikas,
 Dovydas Hebrajus (David Hebreus) – Svidnicos pusgrašių svėrėjas,
 Motiejus Długoborskis (Matheus Długoborski) – kurjeris,
 Erardas – Vilniaus raižytojas,
 Nikolajus Grocholskis (Nicolay Grocholsky) – klientas,
 Šimekas Gradovskis (Szimek Gradowski) – kurjeris,
 kunigaikštienė Iljiničienė (ducisse Iljine) – kurjerė,
 Nikolajus Jastrempskis (Nicolaus Jastrempski) – kurjeris,
 Kalina Totorius (Calina Tartar) – vežikas,
 Kasparas Libneris (Casper Libner) – kurjeris,
 Albertas Liaskovskis (Albertus Lyaskowski) – Gardino pinigų keityklos vadovas,
 Stanislovas Lojekas (Stanisław Loyek) – Vilniaus pirklys,
 Motiejus Lochovskis (Mathie Lochowski) – M. Lutomirskio tarnas,
 Augustas Morštynas (Augustus Morsthin) – Vilniaus burmistras,
 Motiejus (Mathias) – Petro Palčovskio tarnas,
 Tomas Pšeradovskis (Tom Przeradowsky) – kurjeris,
 Albertas Pechčičkis (Albertus Pechcziczki) – Lietuvos Brastos pinigų keityklos vadovas,
 Jokūbas Pšetočkis (Jacobus Przethoczki) – Šiaulių pinigų keityklos vadovas,
 Tonis Petrovičius (Toni Petrowicz) – kurjeris, vėliau Kauno pinigų keityklos vadovas,
 Petras Palčovskis (Petrus Phalczewski) – kurjeris,
 Paulius (Paulus) – šaltkalvis,
 Nikolajus Pševlockis (Nikolaus Przewłoczki) – kurjeris,
 Motiejus Pechčičkis (Mathius Pechcziczki) – A. Liaskovskio tarnas,
 Lukas Stanislavovičius (Luc Stanijslawowicz) – Adomo Totoriaus tarnas,
 Albertas Staborovskis (Albertus Staborowski) – valdovo dvariškis,
 Jonas Tratkopas (Joann Trattkop) – valdovo kurjeris,
 Jonas Viečorekas (Jan Wiczorek) – valdovo vežikas,
 Bernardas Vščikovičius (Bernardus Wszczikowicz) – kurjeris,
 Valentinas Vielogorskis (Valentinus Wielogorski) – Lucko pinigų keityklos vadovas,
 Martynas Vaza (Martinus Waza) – Krokuvos miestietis,
 Georgijus Zemla (Georgius Zemla) – Polocko pinigų keityklos vadovas,
 Michaelis Zaluskis (Michael Załuski) – Mozyriaus pinigų keityklos vadovas,
 Penazikas (Penazich) – vežikas.

VII. SVIDNICOS PUSGRAŠIŲ IŠĖMIMAS IŠ APYVARTOS

1546 m. viduryje Jonas Lutomirskis gavo įgaliojimus sutvarkyti Lietuvos pinigų rinką (127). Iš apyvartos turėjo būti išimti Svidnicos ir veikiausiai Lenkijos pusgrašiai. Išėmimo operacija vyko nuo 1546 08 08 iki 1548 01 07. Buvo įsteigta 15 supirkimo punktu: Lietuvos Brastoje, Lucke, Vladimire, Kaune, Šiauliuose, Mozyriuje, Kijeve, Polocke, Gardine, Vitebske, Mogiliove, Pinske, Slucke, Naugarduke ir Vilniuje. Pusgrašius dar supirkdavo Belske, Žitomiryuje, gal ir kitur (75 lentelė).

Pirmas supirkimo etapas buvo 1546 08 08–1546 12 21, o antras – 1546 12 22–1548 01 07 (74 lentelė). Kai kurie supirkimo punktai atidaryti 1546 08 20. Tyrimai parodė, kad Svidnicos grašis pusgrašiais prilygo 6,5 lietuviško denaro. Išpirkimui nustatytas šiek tiek aukštesnis 7 denarų kursas. Iki 1547 02 02, grasinant konfiskacija, Svidnicos pusgrašiai turėjo būti pristatyti į punktus ir iškeisti minėtu kursu. Paaukštintu kursu susidomėjo žydai, užsiėmę finansinėmis operacijomis. Jie pradėjo spekuliuoti. Už grašį pusgrašiais jie mokėjo 6,5 denaro, o pardavinėjo po 7 denarus. Pradėta pusgrašius supirkinėti užsienyje. Pasitaręs su ponų taryba, valdovas nuo 1546 12 22 pakeitė keitimo kursą. Ėmė mokėti tik po 6 denarus. Tai nesustabdė spekuliacijos.

Kadangi išdas nedisponavo dideliais kiekiais grynų pinigų, tai J. Lutomirskis darė įvairias kombinacijas (76, 77 lentelės). 1546 09 02 jis sudarė kontraktą su žydais: Izraeliu iš Krokuvos ir Rubinu iš Lietuvos Brastos. Jie turėjo nupirkti pusgrašių už 50000 auksinų, mokėdami po 7 denarus už grašį. 1546 09 už 1000 auksinų nupirko 1142 auksinus 25 grašius pusgrašiais. Kontraktas netrukus nutrūko, nes neatsirado garanto. Matyt, tie žydai taip pat neturėjo grynų pinigų ir galvojo verstis kreditan. Tada buvo susitarta su J. L. Decijumi, kuris 1546 10 04–1548 01 09 nupirko 90400 auksinų už 82380 auksinų 12 grašių. Be to, 1546 10 Liubline iškeista 2857 auksinai 4 grašiai ir 2 denarai į 2558 auksinus ir 15 grašių. 1547 03 Poznanėje iškeisti 6900 auksinų į 6369 auksinus ir 8 grašius. Iš viso Lenkijoje iškeista 101300 auksinų į 92308 auksinus ir 5 grašius.

Svidnicos pusgrašiai buvo vežami ir į Krokuvą pas J. L. Decijų ir keičiami į lenkiškas monetas. 1546 m. vežta 4 kartus, 1547 m. – 2 kartus. 1546 m. išvežta 22300 auksinų, 1547 m. – 21900 auksinų. Už vežimus, statines, svarsčius, svarstykles, popierių, virves, 15 spaudų su Vytimi iki 1548 m. sausio mėnesio sumokėta 425 auksinai, 20 grašių ir 4 denarai. Visos keitimo išlaidos pateiktos 79 lentelėje.

Dalis monetų pateko į Vilniaus kalyklą, kurios raštininku buvo Jokūbas Jostas Decijus. 1546 m. atrinktos sunkesnės monetos, atitikusios lenkiškų monetų kalimo pėdą (1 Krokuvos markė = 96 grašiams) ir per 8 kartus pateiktos kalyklai. 1547 m. sausio mėnesį išdo padėtis buvo sun-

ki, trūko grynų pinigų, net bandyta iš prūsų pasiskolinti 20000 guldenų. Tad balandžio 1 d. į kalyklą atiduota 1900 markių pusgrašių.

Iš viso po 3 denarus supirkta 3201027, o po 3,5 denaro – 6370808 pusgrašiai. Iškeista 6077998, o perkalta į lietuviškas monetas – 3473836 pusgrašiai. Prarasti 333 auksinai ir 10 grašių.

Daugiau nei pusė visų pusgrašių supirkta Vilniuje, o likusieji – kituose punktuose (74, 81 lentelės). Visa Svidnicos pusgrašių išpirkimo finansinė apyskaita–knyga su įspaustais Lenkijos ir Lietuvos herbais, pavadinta „REGISTRUM RATIONIS CAMBI MONETE SWID IM MAG DUC LITUANIE A. D. SIGIS AUGUSTO ANNI“. Tituliniame lape yra įrašas „REGISTRUM RATIONIS MONETAE SWIDNICEN IN MAG DUC LIT MDXLVI“. Kitame lape yra eilivimu užsiėmusio, taigi ne tik išdininko, bet ir poeto J. Lutomirskio eilėraštis, dedikuotas Svidnicos pusgrašių išpirkimo kampanijai. Jis skamba taip:

Quae cura atque fides en nuns Augusto videto:
//Aulai a Thesauri (in tua scepra) tui / Liberat en Magnum
Swidnicence aere Ducatum Lithuani late sub dicione soli
Quem mercator agens lucri et Judea propago / Ingenita fucum turpis
marte dedit.

Lietuviškai eilėraštis skamba taip:

Šit pažvelk, kas dabar rūpi Augustui:
tavo rūmų išdininkas vaduoja
Didžiąją kunigaikštystę Lietuvos,
plačiai nusidriekusią, nuo Svidnicos vario,
tą netikrą blizgėsį įgimtu karingumu
įpiršo pelno besivaikąs pirklys ir bjauri žydų padermė

Iš visko matyti, kad pagrindiniu punktu tapo Vilnius. Jam vadovavo pats Laurynas Jelitovskis. Jis rūpinosi technine akcijos puse. Dalino pinigus komisarams, pristatinėjo pusgrašius kalyklai. Komisarais buvo karaliaus dvariškiai.

Kamarininkai gavo užmokesčio už darbą 1099 auksinus, 19 grašių ir 2 denarus (78 lentelė). Visos monetos buvo sveriamos Vilniuje. Nuo 1546 09 03 iki 1547 09 26 svėrė žydas Dovydas. Gavo atlyginimo 194 auksinus. Vežiojo totoriai Adomas ir Kalina. Transportavimo išlaidos pateiktos 80 lentelėje. 1546 m. pagautas kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio žydas iš Stepansko Abraomas Turkas. Jis buvo kaltinamas Svidnicos pusgrašių keitimu savo iniciatyva, t. y. spekuliacija. Apie tai žinių yra viename Jono Lutomirskio rašte (128). Be to, tame rašte siūlyta panaikinti Svidnicos pusgrašių apyvartą draudimą nuo 1548 m. kovo 16 d.

VIII. VILNIAUS KALYKLA 1548 05 26–1550 12 31

Šio laikotarpio rašytinis palikimas dingio per 1944 m. Varšuvos sukilimą. Žinoma, kad 1546 06 12–1549 12 30 monetų kalybai sunaudotos 35509 markės sidabro, kainavusios 258289/12/17 auksinus. Valdymo, žaliavų, įrankių pirkimo išlaidos buvo 277033 auksinai (129). Pelno gauta 4689 auksinai. Iš kalyklos pajamų 7500 auksinai grąžinti Lietuvos išdui, o kitkas sunaudota valdovo sąskaiton. 1546–1548 m. monetų nukaldinta už 178363/26/1 auksinus. Tad 1548–1549 m. turėjo būti nukaldinta už 103358/3/7 auksinus. 1546–1548 m. sunaudotos 21887/8/1/1 markės sidabro. Tad 1548–1549 m. sunaudotos 18337 markės. Jos turėjo kainuoti (258289/12/17 a – 166051/9 a) 92238/3/17 auksinus. Apie 1548–1549 m. išlaidas ir pelną mažai ką galima pasakyti, nes neaišku, kaip tai buvo skaičiuojama 1546–1548 m.

Aptariamam laikui tebedirbo visi 1548 m. pirmoje pusėje minėti darbuotojai. 1549 m. epizodiškai dirbo nežinomas raizytojas, vėliau vėl dirbęs 1557 m. Žinomas šio raizytojo spaudais kaldintas pusgrašis, pažymėtas ženkle – šakelė su trimis lapais (130). Veikiausiai nepakito ir jų atlyginimai. Žinoma, kad pameistriams 1548 ir 1549 m. nebuvo sumokėti žąspinigiai. Po L. Jelitovskio aferos ir kalyklos apyskaitų patikrinimo 1548 m., nepasitikėjimo šešėlis krito ir ant Jokūbo Josto Decijaus. Jis dirbo iki 1549 12 31. M. Konratas 1551 m. užsiminė, kad raštininkystė iš J. J. Decijaus buvo atimta.

1548 m. antroje pusėje veikiausiai nekaldinti denarai, tik pusgrašiai. 1549 m. nukaldinta labai mažai denarų, lenkiškų grašių, daug pusgrašių. 1548–1549 m. kaldinti dukatai.

1550–1555 m. monetų kalybai sunaudotos 11358 markės sidabro, kurios kainavo 82912 auksinų. Monetų nukalta už 96924/5/4¹/₂ auksinus. Išlaidų būta 94783/8/14¹/₄ auksinai. Pelno gauta 2140/26/8¹/₂ auksinų. Žinoma, kad Jostas Liudvikas Decijus Vilniaus kalyklai 1550 m. nupirko 4769/9/2 markės sidabro. Dar nupirko 14 markių sudegusių monetų. Mokėjo po 7/12 auksinus už markę.

Kadangi 1549–1550 m. duomenys nėra vienprasmiški, sunku apskaičiuoti visus 1550 m. rodiklius. 1550 m. nukalta monetų už 41134/13/6 auksinus. Denarų nukalta 96690, o pusgrašių – 1955116.

Nuo 1550 01 01 raštininku ėmė dirbti Martynas Konratas. Nuo 1550 06 28 prabuotoju dirbo Valtinas Moleris. Jam mokėti 3 auksinai per savaitę, priklausė 2/15 auksinai žąspinigių.

Iš esmės 1548–1550 m. kalyba orientuota į pinigų rinkos reikmes. Ji buvo saikingai papildoma naujomis labiausiai reikalingomis monetomis. Pradžioje tęsta valdovo reikmėms reikalingų dukatų kalyba. 1549 m. jų kalyba sustabdyta. Tas pat padaryta su lenkiškais grašiais.

IX. VILNIAUS KALYKLA 1551–1555 M.

9:1 1551–1555 metų kalyklos apyskaitų knygų apžvalga

Čartoryskių bibliotekoje saugomos Vilniaus kalyklos 4 apyskaitos, surašytos raštininko Martyno Konrato. Visos apyskaitos įraštos į odinius viršelius. Juose yra įspausta Žygimanto III Augusto antspaudo išvaizdos emblema – Lietuvos ir Lenkijos herbai, apjuosti įrašo: „SIGISMUNDUS AUGUSTUS REX POLONIE MAG DUX LITVANI“. Virš emblemos įspausti įrašai.

1551 m. apyskaitoje yra įrašas: „REGESTRVM RACIO/NIS OFFITINE MONE/TARIE VILNENSIS PER / MARTINVM CONRAT / NOTARIVM EIVSDEM / OFFITINE FACTE A / DIE I IANVARIII ANNO/1551 AD DIEM 31 DE/CEMBRIS 1551 / (131).

1552 ir 1553 m. apyskaitoje yra tokie įrašai: „REREGESTRVM / RACIONIS OFFI/CINE MONETARIE / VILNENSIS PER / MARTINVM CONRAT NOTARIVM / EIVSDEM OFICINE / FACTE A DIE 2 IA/NUARIII ANNO 1552 AD DIEM / 31 DECEMBRIS / 1552“ ir „REGESTRVM RACIO/NIS MONETARIE / VILNENSIS PER MAR/TINVM CONRAT NO/TARIVM EIVSDEM O/FIE FACTE A DIE 2 IA/NVARIII ANNO 15/53 AD DIEM 31 / DECEMBRIS / 1553 (132).

1554 m. apyskaitoje yra panašus įrašas: „REGESTRVM RACI/ONIS OFFICINE / MONETARIE VILNE/NSIS PER MARTINVM / CONRAT NOTARIVM / EIVSDEM OFFICINE / FACTE A DIE 1 IAN/VARY ANNO 1554 / AD DIEM 29 DECEM/BRIS EIVSDEM ANNO / 1554 (133).

Pastaroje apyskaitoje pateikti duomenys iki 1555 m. gegužės 1 d. Taigi įrašas viršelyje yra netikslus. Viršelių įrašai ir emblema yra įrėminti rėmeliais. Trijų apyskaitų viršelių rėmelyje panaudoti stilizuoti augaliniai ornamentai, stovintys kariai su alebardomis ir veikiausiai buzdėjanais. Tik 1553 m. apyskaitos viršelyje rėmelis kitoks – puoštas stilizuotomis gėlėmis.

1551 m. apyskaitos yra 334 lapai, 1552 m. – 260, 1553 m. – 214 ir 1554 m. – 324 lapai. 1551 m. apyskaitos lapuose yra popieriaus ženklų – šerno, o kituose – šerno ir neidentifikuotos figūros. E. Laucevičius šerno ženklą datuoja XVI a. pirmąją pusę–trečiuoju ketvirčiu (134). Priešlapiai yra kitokio popieriaus, su XIX a. ženklais: J. Honig & Zoonen. Taigi knygos tvarkytos tuo metu. 1552–1554 m. apyskaitose yra įklijuoti ekslibrisai su įrašu „Stanislaus C. O. Zamoyski anno 1804“. Tuo tarpu 1551 m. apyskaitoje yra įrašas „Rękopism z biblioteki y w. Tadeusza Czackiego“.

Dar yra įrašas „Za pozwoleniem zleceniem J. Oney kommissyi Rptey skarbu Ko ten Rejestr przeczytawszi na Tabelle krotko zebralem. Dnia 19 Pazdzier. 1760. Jacek Hoszkowsky“ ir „Oguł psychodu zł 18405“ ir „Oguł wydatku 18071, zostanie 334“. Taigi apyskaitomis domėtasi Augusto III valdymo pabaigoje, svarstant galimybę atidaryti kalyklas.

Sprendžiant iš visko, šios apyskaitos buvo surašytos specialiai valdovui. Rašyta daugiausia lenkų, labai nedaug lotynų ir visai mažai vokiečių kalba. Rašyta labai tvarkingai, kaligrafiškai. Yra padaryta vėlesnių prierasų. Pavyzdžiui, yra pastabų, kad Krokuvėje buvo blogai prabuotas sidabras. Įrašai titulinuose lapuose šiek tiek skiriasi nuo įrašų viršeliuose. Beje, viršelių įrašuose yra rašybos klaidų. Taip atsitiko dėl įrašėjų neraštingumo. Įrašėjų vienas Vilniaus įrašėjas. Yra nurodytos jam sumokėtos pinigų sumos.

Išliko ir 1551–1554 m. apyskaitų santrumpos (135). Palyginus apyskaitų ir santrumpų duomenis, kai kas nesutampa. Atrodo, kad tai ne vien teksto neįskaitymo rezultatas. Veikiausiai kai kas patikslinta išsiaiškinus klaidas.

Apyskaitų pradžioje yra turinys. Paskui pateikiamos žinios apie sidabro likučius iš praėjusių metų, nurodomi iš Krokuvos atvežto sidabro kiekiai, raštininko nupirkto sidabro, vario kiekis, vėliau – visų žaliavų sąnauda, liejimų datos, metalo nuostoliai, personalo algos, gale – išlaidos ir pajamos. Medžiagos išdėstymas atskirose apyskaitose įvairuoja.

Kalyklos raštininkas valdovui atsiskaitė gruodžio pabaigoje. Tada atsiskaityti reikalavo 1550 11 16 dvaro išdo ordinacija (136).

9:2 Monetų kalyba

1551 m. buvo kaldinami denarai ir pusgrašiai. Denarų tebuvo vienas liejimas, o pusgrašių – 6 liejimai. Duomenys tokie:

Pusgrašiai		Denarai	
Data	Sidabro kiekis (15 ¹ / ₂ L)	Data	Sidabro kiekis (15 ¹ / ₂ L)
1551 01 27	1056/m	1551 12 24	427/m
1551 04 25	1408/24/		
1551 07 11	1308/		
1551 08 10	1376/15/5		
1551 11 28	1001/9/		
1551 12 15	785/33		

1552 m. taip pat buvo kaldinami tik denarai ir pusgrašiai. Denarų buvo 3, o pusgrašių – 5 liejimai. Duomenys tokie:

Pusgrašiai		Denarai	
Data	Sidabro kiekis (15 $\frac{1}{2}$ L)	Data	Sidabro kiekis (15 $\frac{1}{2}$ L)
1552 02 01	441/2/2/3 m	1552 09 22	37/3/3 m
1552 04 22	122/7/1/1	1552 10 06	206/9/3
1552 05 28	266/8/3/1	1552 12 09	44/13/1
1552 08 22	411/4/1/0		
1552 11 18	206/7/0/2		

1553 m. buvo jau 5 denarų ir tik 2 pusgrašių liejimai:

Pusgrašiai		Denarai	
Data	Sidabro kiekis (15 $\frac{1}{2}$ L)	Data	Sidabro kiekis (15 $\frac{1}{2}$ L)
1553 01 02	272/7/2/2 m	1553 03 08	110/14/2/3 m
1553 07 03	115/10	1553 03 09	54/1/1/1
		1553 03 27	67/9/1/1
		1553 06 22	82/15/0/1
		1553 07 15	96/9/3/2

1554 m. buvo 10 denarų ir tik vienas pusgrašių liejimas:

Pusgrašiai		Denarai	
Data	Sidabro kiekis (15 $\frac{1}{2}$ L)	Data	Sidabro kiekis (15 $\frac{1}{2}$ L)
1554 10 18	309/3/2/2 m	1554 01 30	145/7/1/2 m
		1554 02 22	52/14/3/3
		1554 03 10	129/6/0/1
		1554 04 14	77/12/1/3
		1554 05 05	92/4/0/2
		1555 05 31	92/11/0/3
		1555 07 04	122/7/2/3
		1555 07 27	151/13/0/1
		1555 09 19	143/14/3/3
		1555 12 01	168/2/1/3

1555 m. iki gegužės 1 d. liejimai nebuvo vykdomi. Taigi visos 1555 m. monetos kaldintos jau žydams valdant kalyklą.

Iš viso buvo nukalti tokie kiekiai monetų (82 lentelė):

1551 m. denarų – 256200 vnt. (427 kapos),
 1551 m. pusgrašių – 832243 vnt. (6935/21/5 kapos),
 1552 m. denarų – 923179+1180 vnt. (1538/37/9 kapos, iš jų +1/58 kapa nestandartinių),

1552 m. pusgrašių – 546478 vnt. (4553/59 kapos, be to – 2/35 kapos nestandartinių),

1553 m. denarų – 1189227 vnt. (1982/2/7 kapos, be to – 0/58/3 grašių nestandartinių),

1553 m. pusgrašių – 140143 vnt. (1167/51/5 kapos, 1/12 kapa ir 0/20/5 grašiai nestandartinių),

1554 m. denarų – 3217516 vnt. (5362/31/6 kapos, 0/44/5 grašiai nestandartinių),

1554 m. pusgrašių – 113591 vnt. (946/35/5 kapos, iš jų 0/34 grašiai nestandartinių).

9:3 Kalyklos išlaidos, pajamos ir pelnas

Išlaidos buvo dalinamos į dvi dalis: J. L. Decijaus ir M. Konrato (83, 84, 85, 86, 87 lentelės). Atskirai buvo skaičiuojama alga J. Lutimirskiui ir J. L. Decijui. Į J. L. Decijaus išlaidas įėjo pinigai, išleisti sidabru, variui, alavui bei kitkam pirkti, kelionpinigiai, į M. Konrato – pinigai, išleisti personalo algoms, ūkinėms reikmėms, vario ir sidabro pirkimui. Pajamos buvo nukaltų monetų vertė. Pelnas – skirtumas tarp išlaidų ir pajamų. Į jį neįėjo sidabro, vario ir kitų priemonių likučių vertė. M. Konrato išlaidos 1551 m. buvo 2655/24/6 auksinai, o J. L. Decijaus – 15416/1/1 auksinų. Monetų nukalta už 18404/26/7 auksinus. Pelno gauta 334/1 auksinai, priskaičiavus sidabro ir vario likučių vertę – 614/26/4 auksinų. J. L. Decijaus išlaidos vyravo, sudarė 85,3% visų išlaidų. Pelno gauta tik 1,84 ar 3,39% nuo investuoto į verslą kapitalo. Be to, pelnas buvo iliuzinis, nes į išlaidas neįskaičiuotos visos išleistos pinigų sumos. Personalo išlaikymui ir einamosioms kalyklos reikmėms reikėjo 9,8% visų išlaidų, o žaliavoms ir kai kurioms priemonėms – 91,2%.

1552 m. kalyklos fiskaliniai metai buvo panašūs. M. Konrato išlaidos buvo 2287/11/5 auksinai, o J. L. Decijaus – 14491/8 auksinas. Monetų nukalta už 15231/16/1 auksiną.

Taigi patirtas 1547/3/4 auksinų nuostolis. Apskaičiavus visų likučių vertę, gautas 745/0/3 auksinų pelnas. 1553 m. monetų nukalta už 7872/10/1 auksinus. Algoms ir ūkinėms reikmėms išleista 1088/1/7 auksinai, variui ir sidabru pirkti – 4906/13/4 auksinai. Pelno būta 1877/24/10 auksinai. Vario ir sidabro likučiai kainavo 226/24/6 auksinus.

1554 m. monetų nukalta už 15772/24 auksinus. Išleista 13986 auksinai. Pelno gauta 1786 auksinai. Sidabro likutis kainavo 139/4/5 auksinus, o vario – 39/10 auksinus. Taigi 1553–1554 m. pelno gauta dvigubai daugiau negu 1551–1552 m. Nesunku pastebėti, kad pelnas išaugo kelis kartus padidinus denarų emisiją. Jei 1551 m. denarų verčių suma sudarė 5,79%, 1552 m. – 25,25%, 1553 m. – 62,90%, tai 1554 m. jau 82,36% visų monetų verčių sumos. Pelno iš kalyklos siekta sąmoningai.

9:4 Pinigų kalybos politika

Aptariamam metu jokių ypatingų kalybos politikos uždavinių nekelta. Kalykla dirbo vienodu režimu, iškaldama monetų už 15200–18400 auksinų, išskyrus 1553 m., kai dėl maro dirbta trumpai ir iškalta monetų tik už 7800 auksinų. Iš pradžių 1551 m. denarų ir pusgrašių kalta daugmaž prisilaikant jų verčių santykio – 1:5. Tačiau 1552 m. denarų iškalta jau 5, 1553 m. – 12, o 1554 m. – net 14 kartų daugiau nei turėjo būti kalama prisilaikant to santykio. Taigi jei 1551 m. kalyba buvo orientuota į rinkos reikmes, tai nuo 1552 m. nuo jos nusigręžta, imta siekti kalyklos pelno.

9:5 Monetų paskirstymas

Turima tik viena žinutė, kuri leidžia spręsti apie tai, kur iškeliaudavo monetos iš kalyklos. 1552 12 01 J. Lutomirskio tarnas Stanislovas Viktorovskis atvežė į Krokuvą 6000 auksinų kalyklos pinigų. Dalis jų – 2241 vengriškas dukatas, iš kurių 1696 kainavo po 53 grašius ir 545 – po $55\frac{1}{2}$ grašio. Jų vertė $3950\frac{1}{2}$ auksino. Kokios buvo kitos monetos, neaišku. Taigi kalyklos pinigai buvo keičiami į geresnes monetas ir vežami į Krokuvą tam, kad už juos nupirkti sidabro.

9:6 Personalas

Kalyklos valdytoju iki 1555 m. buvo Jonas Lutomirskis. Raštininkas Jokūbas Jostas Decijus dirbo iki 1549 12 31. Raštininkystė iš jo buvo atimta veikiausiai dėl blogo pareigų vykdymo. Jį pakeitė Martynas Konratas. Jis dirbo 1550 01 01–1555 08 10, dar minimas valdovo 1556 10 26 laiške M. Radvilai Juodajam. Jorgenas Bemas, pinigų meistras, dirbo iki pat Žygimanto III Augusto valdymo pabaigos. Raižytojas Valtinas Frankas dirbo iki 1552 01 30. Dar jis iki 1550 02 22 dirbo prabuotoju. Nuo 1552 01 30 raižytoju ėmė dirbti Martynas Vartenbergas ir dirbo iki 1555 m. Prabuotoju 1550 06 28 įsidarbino Valtinas Moleris. Dirbo juo iki valdovo mirties. Kalvis Georgijus Jona dirbo 1545 11 03–1546 05 29, minimas 1554–1555 m., taigi iš esmės dirbo nuo 1545 iki 1555 m. Balintojas ir kaitintojas Lorencas Čekas dirbo nuo 1545 10 11 ar 1545 11 20 iki 1546 05 29, minimas 1554–1555 m. Anglininkas Andrius dirbo jau 1550 m., bet veikiausiai dirbo nuo anksčiau. Minimas 1552 m., bet, matyt, dirbo ir vėliau.

Nuo 1547 m., o galbūt ir nuo 1546 m., dirbo pameistriai. Beje, Lorencas Čekas taip pat buvo pameistras. Pameistriai turėdavo savo vyresnįjį. Kaip labiausiai iškilęs, juo galėjo būti būtent Lorencas Čekas. Pameistras Henrikas fon Hesenas dirbo 1547–1552 m., Pilypas Holkneris – 1547–1555 m., Florijonas Krameris – 1547–1552 m., Francas Moleris – 1547–1555 m.,

Jorgenas Malachadeinas – 1552–1553 m., Lorencas Rozenbergas – 1552–1555 m., Simonas Liašekas – 1553–1555 m., Mykolas Geleris – 1553–1554 m., Albrechtas Hausmanas – 1554–1555 m., Klausas Merkeris – 1547–1551 m., Johanas Šulcas – nuo 1555 m.

Virėja Darata jau 1551 m. minima kaip „senoji“, taigi yra dirbusi nuo anksčiau, minima dar 1554 m. Tarnas minimas 1551–1555 m. Jis 1553 m. įvardytas kaip Blaska. Ar būtent jis dirbo visą tą laiką, neaišku.

Ūkvedys Samočvartas kartu su tarnu ir dar vienu vaikinu saugojo kalyklą 1553 08 05–1554 01 31 siautėjęs marui. 1551 m. be anglininko Andriaus buvo samdomas dar vienas anglininkas. Lydant sidabrą pameistriams talkino 3 vyrai. Sniega, purvą prie kalyklos ir namo, kuriame gyveno kalvis, nukasinėjo 2 vyrai, vežė vežikai.

Anglininkui vienu atveju talkino vyrai iš Teresiškių kaimo. Buvo samdomas puodininkas, stiklininkas, stalius, siuvėjas.

Ulrichas Hozė dirbo svėrėju.

Sidabrą tiekė Jostas Liudvikas Decijus.

9:7 Personalo kilmė

Kalyklos valdytojas Jonas Lutomirskis 1544–1548 m. buvo Žygimanto III Augusto dvaro jaunesnysis išdininkas. Karjerą pradėjo 1532–1544 m. kaip karūnos izdo raštininkas, 1542–1543 m. buvo Sieradzės vaitas, 1543–1549 m. – Sieradzės pakamaris, 1545–1565 m. – Krokuvos burgrafas, 1549–1552 m. – Krokuvos župnikas ir t. t. (137). 1548 06 15–1567 09 01 buvo karūnos dvaro išdininkas. Nužudytas 1567 m. Nuo 1557 m. jam talkino karaliaus izdo raštininkas Jokūbas Zaleskis, dirbęs nuo 1556 m. (138).

Valtinas Moleris 1545–1548 m. buvo Krokuvos kalyklos prabuotojas. Jau anksčiau užsiminta, kad jis buvo J. Lutomirskio agentas.

Enochas Olfireris, matyt, taip pat atkeliavo iš Krokuvos, nes 1545 10 15 minimas kaip ten buvojantis (139).

Apie Martyną Konratą jau rašyta. Įdomu, kad tuo metu gyveno metalų pirklys Valentinas Konratas iš Dancigo (140). Gal giminaitis? Neaišku.

Šeši kalyklos darbuotojai, tarp jų, matyt, ir 1547 m. dirbę kai kurie pameistriai, buvo pasamdyti Karaliaučiuje. Tarp jų galėjo būti ir raižytojas Melchioras Šlesingeris. Tuo tarpu raižytojas Martynas Vartenbergas atvyko iš Elbingo. Kalvis, anglininkas, tarnas, virėja veikiausiai buvo vietinės kilmės. Įžymiausi asmenys, susiję su Vilniaus kalykla, buvo Decijai (141). Jodokas (Jostas) Liudvikas Decijus (Dietz), gyvenęs 1485–1545 12 26, buvo Visemburgo miesto Elzase burmistro Jokūbo sūnus. 1507 m. jis dirbo Fugerių kasykloje Švace (Schwatz), esančiame Tirolyje. 1508 m. atsikėlė į Krokuvą ir pradėjo dirbti Severino Bonerio, Fugerių ir Turzonų kompanionu sekretoriumi. Dirbo juo 14 metų. 1515 m. tapo Vieličkos ir Bochnijos druskų

kasyklų valdytoju. Palaikė tamprius ryšius su Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu. 1535 10 07 nusipirko vario kasyklas Silezijoje, Svidnicos kunigaikštystėje. Valdė Krokuvos kalyklą nuo 1544 m. Žmona – Ona Krupežaitė. Ją vedė 1519 m. Turėjo tris sūnus: Jostą Liudviką, Joną ir Liudviką, penkias dukras. Jostas Liudvikas gimė apie 1520 m. Buvo Olkušo ir Chencinų sidabro kasyklų valdytojas. Po tėvo mirties perėmė Vieličkos kasyklos ir Krokuvos kalyklos valdytojų pareigas. Kalyklą valdė iki 1548 m. Mirė 1565 m. Tai jis pristatinėjo sidabrą į Vilniaus kalyklą. Jokūbas Jostas Decijus buvo Torno tarėjas, Jodoko (Josto) Liudviko Decijaus brolis. Apie jį ne ką težinoma. 1528–1535 m. galbūt buvo Torno kalyklos darbuotojas, iš brolio nusipirko namą Pirties gatvėje.

Severinas Boneris, gyvenęs 1486–1549 m., buvo Sondecko kaštelionas, župnikas, Krokuvos burgrafas ir valdytojas (142), Žygimanto II Senojo dvaro bankininkas. Nesutarė su Žygimantu III Augustu, nes nepritarė jo vedyboms su Barbora Radvilaite Goštautiene. Sūnus Johanas Boneris, miręs 1562 m., buvo Biecko kaštelionas. Su Boneriais buvo susigiminiavę Radvilos.

Apie Ulrichą Hozę (Hos, Hose, Hosz, Hoze) jau buvo kalbėta (143). Reikėtų priminti, kad 1513 ir 1532 m. jis perstatinėjo Vilniaus Žemutinę pilį (1532 12 17 gavo 50 kapų grašių), 1515 m. statė karališkąjį malūną ant Vilnios, priešais pilį. 1524 m. jis tapo Vilniaus pilininku, 1528 m. – Vilniaus vaikiu. 1524 m. jam liepta šveicarui Karoliui San Vernartui pastatyti popieriaus malūną ir parūpinti butą. Jis 1530 m. pastatė pirmą Vilniaus tiltą per Nerį, o 1535 m. statė dominikonų vienuolyną. Turėjo ženklą – kojine, kilusį iš pavardės (Hose vok.; – kelnės, kojinės). Sūnus iš antros santuokos – Ulrichas buvo Kauno muitininkas, mirė prieš 1579 m. Tai jis dirbo kalykloje svėrėju, vykdė kitas pareigas. Kitas sūnus – Johanas Hozė, kuris taip pat buvo susijęs su kalykla. Turėjo Vokiečių gatvėje medinį namą prie Šv. Dvasios vienuolyno, 1/3 karališkojo malūno. Jis mirė 1595 04 17 Varmijoje, kur paskutiniu metu gyveno. Paminkle yra įrašas, kad buvo Vilniaus pilininku, Volkovysko, Lubavos, Lavoriškių ir Varėnos laikytojas. Johanas ir Ulrichas nobilituoti 1561 12 10. Dar vienas sūnus – Stanislovas Hozė tapo kardinolu.

Su kalykla aptariamu metu kažkiek buvo susijęs Stanislovas Miloševskis, karaliaus dvariškis. 1555 m. kalykloje kaldintame žetone yra pavaiduotas jo herbas „Kosciesza” ir pateiktas įrašas „Sumptus censum ne superet“ – „Lai išlaidos neviršija pajamų” (144). Jis 1558 05 28 gavo O. B. Valavičiaus pinigų iš Zareckių, turėjo juos perduoti G. Tarlai (145). Taip pat su kalykla buvo susijęs Vilniaus pilininkas Jobas Praitfusas. Yra jo 1559 m. žetonas su ženklu, vaizduojančiu koją su sparnais ir įrašu „Ipse sibi nocet qui alium laedere querit“ – „Sau kenkia tas, kuris siekia nuskriausti kitą” (146).

9:8 Algos

Valdytojas 1551–1554 m. uždirbdavo 300 auksinų per metus (88, 89, 90, 91 lentelės). 1555 01 01–1555 05 01 uždirbo 98 auksinus. Raštininkas Martynas Konratas gaudavo tik 72 lietuviškus grašius per savaitę, t. y. per pusę mažesnę algą nei Jokūbas Jostas Decijus (iki 1549 12 31 gaudavo 144 lietuviškus grašius per savaitę). 1551 m. už 52 savaites gavo 156 auksinus, 1552 m. už 53 savaites – 159 auksinus. Nusiskundus Jonui Lutomirskiui apie negalėjimą išgyventi iš tokios algos, 1553 m. ji buvo padidinta iki 96 lietuviškų grašių per savaitę. Tais metais už 52 savaites gavo 208 auksinus, 1554 m. – tiek pat, 1555 m. už 32 savaites (nuo sausio 1 iki rugpjūčio 10 d.) – 128 auksinus ar 128 auksinus ir 15 grašių.

Pinigų meistras Enochas Olfireris paprastai gaudavo 144 lietuviškus grašius per savaitę. Pinigų meistras Jorgenas Bemasis nuo 1550 m. ėmė gauti sumažintą algą – 72 grašius per savaitę. Tokia pat ji buvo ir 1551 m. Už 52 savaites jis gavo 156 auksinus, dar tais metais – po kapą lietuviškų grašių žąspinigių už ketverius metus nuo 1547 m., be to, už sidabro likučių perlydymą – 147 lietuviškus grašius ir 8 denarus (ar 1 auksiną, 14 grašių ir 6 denarus). 1552 m. už 53 savaites jam išmokėti 159 auksinai. Už sidabro likučių sutvarkymą duoti 36 lietuviški grašiai (ar 5/0/0 auksinai ir 1/4/6 auksinas), žąspinigių – 60 lietuviškų grašių. 1553 m. uždirbo 156 auksinus, gavo 60 lietuviškų grašių žąspinigių. 1554 m. – taip pat 156 auksinus, už sidabro likučių sutvarkymą – 3 auksinus, 5 grašius ir 4 denarus, žąspinigių – 2 auksinus ir 15 grašių. 1555 01 05–1555 05 01 gaudavo po 3 auksinus per savaitę, už 17½ savaitės gavo 52 auksinus ir 15 grašių.

Prabuotojas Valtinas Moleris 1551 m. per savaitę gaudavo 3 auksinus. Už 52 savaites gavo 156 auksinus, be to, už 7 liejimų prabavimą – 49 lietuviškus grašius, po 7 grašius už vieną. 1552 m. už 53 savaites gavo 159 auksinus, be to, 56 grašius už 8 liejimų prabavimą, 60 grašių žąspinigių. 1553 m. per 52 savaites uždirbo 156 auksinus, be to, gavo 49 grašius už 7 liejimų prabavimą, 60 grašių žąspinigių. 1554 m. už 52 savaites gavo 156 auksinus, o už 11 liejimų prabavimą – 77 grašius, 2 auksinus ir 15 grašių žąspinigių. 1555 01 05–1555 05 01 už 17 savaičių ir 3½ dienas gavo 52 auksinus ir 12 grašių.

Reikia priminti, kad prabuotojas Valtinas Frankas pradžioje uždirbdavo 96 grašius, o jo pavaduotojas – 24 grašius per savaitę. 1550 01 01–1550 02 22 jis 8 savaites dirbo už 144 grašių per savaitę užmokestį, o likusias tų metų 44 savaites – už 120 grašių per savaitę. 1551 m. gaudavo 5 auksinus per savaitę. Uždirbo 260 auksinų. Be to, gavo 7 uolektis purpurinio audeklo, kurio uolektis kainavo 7 grašius. 1552 01 02–1552 01 23 gaudavo po 5 auksinus per savaitę. Už keturias savaites gavo 20 auksinų, be to, – 7 uolektis purpurinio audeklo už 7 auksinus. Naujasis raižytojas Martynas Vartenbergas 1552 01 30–1552 12 31 uždirbdavo 2 auksinus per

savaite. Už 49 savaites gavo 98 auksinus, be to, – 60 lietuviškų grašių žąspinigių. 1553 m. alga buvo pakelta 12 lietuviškų grašių – iki 2 auksinų ir 15 grašių. Per metus uždirbo 130 auksinų. Be to, gavo 60 lietuviškų grašių žąspinigių. 1554 m. uždirbo tiek pat, gavo žąspinigių. 1555 m. už 17 su puse savaitės gavo 43 auksinus, 22 grašius ir 4 denarus.

Balintojas Lorencas Čekas 1551 m. gaudavo 18 grašių per savaitę. Už 41 savaitę gavo 25 auksinus, 18 grašių ir 6 denarus. 1552 m. gaudavo jau tik 15 lietuviškų grašių per savaitę, už 32 savaites gavo 20 auksinų, 1553 m. už 20 savaitių – 12 auksinų ir 15 grašių. Be to, gavo 32 grašius už talkinimą 7 liejimuose. 1554 m. nuo vasario 3 d. gaudavo 18 grašių ir 6 lenkiškus denarus per savaitę, už 46 savaites – 28 auksinus ir 22 grašius, 1555 m. už 17 su puse savaitės prastovos – 8 auksinus ir 22 $\frac{1}{2}$ grašio.

Kaip ir anksčiau, pameistriams buvo mokama už perkalto į monetas metalo kiekį. Už pusgrašių markės perkalimą buvo mokami 2 lietuviški grašiai, o už 100 denarų markių – 3 kapos ir 36 grašiai.

1551 m. už pusgrašių kalybą jie gavo 179 kapas ir 8 grašius, o už denarų – 18 kapų ir 32 grašius bei 4 denarus, iš viso – 197 kapas, 40 grašių, 4 denarus. Kiekvienas iš jų uždirbo daugiau nei 329 kapas grašių per metus, apie 380 grašių per savaitę. Taigi daugiau nei gaudavo kalyklos valdytojas, už talkinimą 7 lydymuose – 276 grašius ir 3 denarus. Jiems talkinę trys vyrai gavo po 6 grašius už kiekvieną liejimą. Uždirbo 42 grašius. Dar pameistriai tais metais gavo žąspinigių už keturis metus (1547/1548, 1548/1549, 1549/1550, 1550/1551 m.), po kapą grašių už metus. Jie senu papročiu buvo mokami šv. Martyno dieną. Prastovų buvo 17 savaitių ir 3 su puse dienos. Už prastovas mokėta 12 lietuviškų grašių per savaitę.

1552 m. kalybos įkainiai nepasikeitė. Už pusgrašių gaminimą pameistriai gavo 117 kapų ir 58 grašius, už denarų – 54 kapas, 32 grašius ir 4 denarus, už prastovas kartu su balintoju – 76 auksinus ir 15 grašių. Nedirbo 22 savaites. Dar jiems duota po kapą grašių žąspinigių.

1553 m. kalybos įkainiai buvo padidinti – už 100 markių perkalimą į denarus imta mokėti 4 kapas grašių.

Už talkinimą lydyme jie kartu su 3 vyrais gavo 14 auksinų, 28 grašius ir 7 denarus, pameistriai kartu su balintoju už 33 savaites prastovų – 115 auksinų ir 15 grašių. Be to, jiems buvo duota kapa žąspinigių.

1554 m. už sidabro markės perkalimą į denarus jau mokėta po 3 lenkiškus grašius, o už perkalimą į pusgrašius – 2 $\frac{1}{2}$ lenkiško grašio. Už pusgrašių pagaminimą sumokėtos 24 kapos ir 23 grašiai, o už denarų – 212 kapų, 4 grašiai ir 2 denarai.

1554 m. pameistriai nedirbo 11 savaitių. Liepus karaliui, jiems sumokėta po 15 lenkiškų grašių už savaitę prastovos. Kadangi jie 4 savaites dirbo lydykloje, priskaičiuota mažiau. Turėjo kartu su balintoju gauti 38

auksinus ir 15 grašių, bet gavo tik 36 auksinus ir 15 grašių. Visi pameistriai tais metais gavo po 2 auksinus ir 15 grašių žąspinigių.

1555 m. pameistriai nedirbo, tad gavo už prastovas po 12 lietuviškų grašių per savaitę. Už 17 savaitių ir 3 su puse dienos jiems (kartu su Lorencu Čeku) sumokėta 61 auksinas, 7 grašiai ir 4 denarai.

Kalvis (iš esmės šaltkalvis) Georgijus Jona dirbo nuo 1551 01 05. Jam buvo mokama už kiekvieno įrankio pagaminimą ar pataisymą. Dirbdavo 6 dienas per savaitę. Tais metais uždirbo 24 kapas, 34 grašius ir 5 denarus, 1552 m. – 64 auksinus, 7 grašius ir 4 denarus, 1553 m. – 29 auksinus, 5 grašius ir 1 denarą. Pastaraisiais metais dirbo 19 savaitių. 1554 m. gavo 59 auksinus, 3 grašius ir 5 denarus. Sprendžiant iš 1553 m. duomenų, kalvis per savaitę uždirbdavo apie 36 lietuviškus grašius.

1551 m. kalykloje dirbo katilininkas. Jam buvo mokama tokiau pat principu kaip ir kalviui. Dar buvo samdomas vamzdininkas, račius, mūrininkas, puodininkas, stiklininkas, kaminkrėtys su padėjėjais. 1554 m. samdyti puodininkas, katilininkas ir stalius. Jiems taip pat buvo mokama už konkretų darbą.

1551 01 03 su anglininku Andriumi susitarta, kad jam bus mokama po 24 lietuviškus grašius per savaitę. 1550 m. mokėjo po 38 grašius, taigi daugiau. 1551 07 05 į darbą priimtas dar vienas anglininkas. Jam mokėta tokia pat alga kaip ir Andriui. Iki 1551 12 28 Andrius per 52 savaites uždirbo 52 auksinus, o kitas iki 1551 12 24 – 15 auksinų. Anglininkams visus metus padėjo 3 vyrai. Nuo 1551 01 17 iki metų pabaigos jiems buvo mokami 9 lietuviški grašiai per savaitę. Buvo momentų, kai dirbo 5 vyrai, pavyzdžiui, 1551 10 24. Vieną vyrą išsiuntus dirbti kitur, liko 4 vyrai. Iš viso trims vyrams sumokėti 77 auksinai, 7 grašiai ir 4 denarai. Už atvežtą į mišką girą bei jos transportavimą anglininkams ir jų pagalbininkams sumokėti 6 auksinai ir 5 grašiai. Už miške dirbtus darbus 6 vyrams primokėta po 1 grašį.

1552 m. anglis tvarkė du vyrai. Už dieną jie gaudavo pusantro arba du grašius. Anglininkai dirbo 1552 02 27–1552 07 16. Gaudavo tiek pat pinigų už darbo savaitę, kiek ir anksčiau. Už 16 savaitių gavo 16 auksinų. Jam talkinę vyrai gaudavo pusantro grašio už dieną. Per minėtą laiką buvo pagaminta tiek anglies, kad užteko dar keletą metų. Todėl anglininkas 1553 ir 1554 m. nebuvo samdomas.

Su tarnu ir virėja dėl užmokesčio buvo sutariama samdymo pradžioje. Samdymo sąlygos buvo kaip ir mieste. Tarnas už 1551 01 03–1551 12 26 laikotarpį gavo grynų (gollego mitta) 1/30 kapą, be to, skrandą už 20 grašių, porą batų už 8 grašius, kelis marškinius už 8 grašius. Virėja už tą patį laikotarpį gavo 2/24 kapas, batus, marškinius, prijuostę ir kitko. Abiejų išlaikymas atsiėjo 11/7/4 auksinų.

1552 m. tarnas vėl gavo grynų 1/30 kapą, skrandą, vyrišką suknelę (vok. Jope) iš lietuviškos medžiagos, porą batų už 2/33 kapas. Virėja

Darata, virusi valgi kai meistras ir pameistrys liejo metalą, gavo grynų 2/24 kapas, 1553 m. tarnas – 30 grašių už 1553 metus, grynų – 1/40 kapą, skrandą, vyrišką suknelę ir porą batų, iš viso – už 6/23/6 auksinus. Be to, už kalyklos saugojimą 1553 08 05–1554 01 31 jis ir dar vienas vaikas gaudavo po 10 lenkiškų grašių per savaitę, iš viso – 17/10 auksinų. 1554 m. tarnas gavo grynų 2 kapas, skrandą už 28 grašius, lietuviškos vilnos suknelę už 24 grašius, porą batų už 12 grašių, porą marškinų už 8 grašius. Iš viso jis atsiėjo 8 auksinus. 1555 01 01 tarną pasamdė už 2 kapas, marškinius, suknelę, batus ir skrandą. Dirbo iki rugpjūčio 8 d., t. y. 32 savaites, išleisti 5/1/4 auksinai.

Ūkvedys Samočvartas už kalyklos saugojimą maro metu gavo po auksiną per savaitę, už 26 savaites – 26 auksinus.

1554 m. vienas mokinyš mokėsi kalti. Mokėsi nuo 1554 11 03 iki 1554 12 01, gaudavo 15 lenkiškų grašių per savaitę maistui. Per 5 savaites uždirbo 4/5/ auksinus. Už šiuos pinigus turėjo gyventi ir vyras, kuris dirbo su kūju.

Panašiai uždirbo Prūsijos kunigaikščio Albrechto kalyklos darbuotojai: pinigų meistras – 200 auksinų, raštininkas – 200, prabuotojas – 50, raižytojas – 150 auksinų, kalvis – 4 markes (už 4 savaites), pameistrai – 100 markių (akordas). Mokiniai gaudavo kišenpinigių, išlaikymą, drabužius. Pameistrių buvo apie 20, mokinių – 3–4 (147).

1527? m. Rygos kalykloje pameistriams už maišytos markės sidabro perkalimą į šilingus buvo mokami 6 šilingai. Taigi už grynų sidabro markės perkalimą jie gaudavo 6 talerius (148). 1555 m. Revelio kalyklos 6 pameistrai gavo 1400 markių, arba 400 talerių, atlyginimą (149). Vienam pameistriui teko 233 markės. Vokietijoje ir Danijoje aptariamam metu už Kelno markės perkalimą buvo mokami 8–9 taleriai (150). 1545–1546 m. Vilniaus kalyklos pameistrai uždirbo 271/28 kapą. Taleris kainavo apie 24 grašius. Tad jie uždirbo 678,6 talerius. Jei jų buvo 6, tai kiekvienas uždirbo po 113 talerių.

9:9 Samdomi darbuotojai

9:9:1 Anglininko darbai

Anglininkas, vienas ar su porininku, kaip atsitiko 1551 m., padedamas dažniausiai 3, o kartais 4 ar 5 vyrų, gamino anglis. Vyras kasė velėnas (darn), smėlį duobės (gromada) apdengimui. Nešiojo ir išvežiojo anglį. Kirto šakas ir medžius būdelei. Matyt, vieta buvo keičiama, nes vis statomos naujos būdelės. Vienu metu dirbta miške prie Teresiškių, dabar esančių Parudaminio ar Vaidotų apyl., Vilniaus rajone. Taip leidžia spėti įrašas, kad vyrai iš Teresiškių atvežė į kalyklą anglis. Už statinę mokėta po 7 denarus. Veikiausiai mokėta už atvežimą. Anglininkams buvo vežiojama gira ir maistas.

1552 02 28 karališkasis architektas Jobas Praitfusas prašė, kad kalyklos anglininkas pagamintų keletą duobių anglių patrankų liejyklai. Anglis buvo reikalinga patrankų formų liejimui. Tačiau šių anglių vėliau atsisakyta.

Darbininkai dirbo su kirviais (schiekiera), kastuvais (ridlia), kauptukais (mothika), grėbliais (grabie), pintinėmis (kosze), kuriomis nešiojo anglį.

Dar keli darbininkai skirstė anglis prie kalvės. Jie turėjo sijokles ir sietus. Jais sijojo anglį, atrinkdavo gabalus. Paprastai dirbdavo 2 vyrai, nešiojo anglį iš kalvio į lydyklą ir anglinę.

1550 m. anglininkas gaudavo 38 lietuviškus grašius, 1551 m. mokėta jau tik 24 grašiai. Antrajam anglininkui mokėta tiek pat. Jis buvo pasamdytas Andriui nusiskundus, kad vienas per metus nesuspės pagaminti reikiamo kiekio anglies. 1551 m. anglininkui visą laiką talkino 3 vyrai. Jiems nuo sausio 17 d. buvo mokama po 9 lietuviškus grašius per savaitę. Spalio 24 d. minimi 5 vyrai. Bet vieną išsiuntė, toliau dirbo 4 vyrai. Jiems už darbą sumokėta 77/7/4 auksinai. Andrius už 52 savaites iki 1551 12 26 ir antrasis anglininkas už 15 savaitių iki 1551 12 24 gavo 67/ auksinus. Pastarasis anglininkas gavo 15 auksinų. Už girą ir jos vežimą į mišką vyrams ir anglininkui sumokėti 6/5/ auksinai. 6 vyrams duota po 1 grašį. Iš viso už anglį sumokėta 280/27/3 auksinų.

1552 m. anglininkas dirbo nuo vasario 27 iki liepos 16 d., už 16 savaitių gavo 16 auksinų. Vyras gaudavo po 1½ grašio per dieną. Skaldė malkas, dengė duobes. Vėl buvo vežama gira, maistas į mišką. Už anglį sumokėta 119/3/3 auksinų. Iš viso 1551–1552 m. išdegtos 4888 statinės anglies.

1553 m. prie anglies dirbo 2 vyrai. Jie sijojo, atrinkinėjo, nešiojo ją iš kalvės į kalyklą. Sumokėti 5/15/4 auksinai. 1554 m. vėlgi 2 vyrai nešiojo anglis iš kalvės į lydyklą ir į anglinę. Jiems buvo mokama po 2 grašius per dieną. Taigi jų darbas buvo padienis.

1553–1554 m. anglies darymas neminimas. Matyt, 1551–1552 m. jos buvo pagaminta užtektinai.

9:9:2 Kalvio darbai

Kaip minėta, kalviui buvo mokama už kiekvieno daikto nukalimą, pataisymą. 1551 m. dirbo 6 dienas per savaitę, nuo sausio 12 iki sausio 17 d., paskui nuo sausio 19 iki 24 d. ir t. t. Taigi kalykloje sekmadeniais nebuvo dirbama. Tais metais kalvis uždirbo 61/13/1 auksiną, 1552 m. – 64/7½ auksinus, 1553 m. – 29/5/1 auksinus (dirbo 19 savaitių), 1554 m. – 59/3/5 auksinus. Kalvis buvo samdomas nuolatiniam darbui, tačiau gaudavo atlyginimą tik už konkretų darbą. Už prastovas jam nebuvo mokama. Panašu, kad laisvu laiku jis dirbo savo naudai, priimdamas užsakymus. Gyveno gretimame su kalykla name.

Kalvis dirbo įprastus kalvystei darbus: grūdino (stalował, nuo vok. žodžio stählen), virino (swieczował, szwejsował), stambino (stoszował, nuo lenk. sztachowacz – stambinti), perdirbinėjo (przerobiał), darė (urobił), galando, pjaustė (schrotował), pritaisinėjo (przипrawował), darė skyles (dziurkował), apkaustinėjo (okował), aštrino (naszierał). Minimi tokie tvarkyti įrankiai:

vienarankis kūjis apkalimui ir monetų kalimui (młot do obiiania i pragowania),
dvirankis kūjis,
skylamušis (durszliak),
viršutinis spaudas (zielliaz),
keptuvė pelenų kaitinimui (panwia do gliowania pien),
apkalimo žnyplės (kroc kliescz do obiiania),
lydinių tempimo žnyplės (kroc kliescz do czigania prętów),
pinigų apipjaustymo žirklys (nózie do szrotowania pniędzy),
kaitinimo žnyplės (klicz czo panew trzima gdi pniędzy gliguiją),
metalo liejimo žnyplės (klicz czo ijmi srebra albo pagamenth s kielli liejją),
anglininko kirvis (schiekiera vengliarza),
priekalas (ambosz),
žirklys kirpimui (nózie do szrotowania pniędzy),
lydinių tempimo geležis (zielliasza czo przesz nie prenthi cziagne),
didelė geležis (maišiklis) sidabru maišyti (wielka zielliacz czo ijen srebra i miedz zamiesziwaijon),
kirvis medžiui kirsti (siekiera do rąmbenia drzewa),
geležinis kaityklos kastuvas (żeliazną topate do gligarnij),
keptuvės rankena (thoporzisko do panwij),
šviestuvas (lichtarz w smitni),
keptuvė (nowy panew),
geležinės šakės lydinių kaitinimui (zielliazne wydli czo na nich prenthi gliugaiją; zelliasza do gliowania pniędzy),
geležinis šaukštas sidabro ir metalo liejimui (żeliazną liczke probierzowij do przeliwania srebra i pagamentu),
ledo kirvis (siekiera),
apatinis spaudas (stok),
kaušas monetų sijojimui (miednicza czo przesz ni je pniędzy przebiają),
anglininko miško šakės (grabie do vigzebania wenglia),
kaplys (mottika),
anglininko miško kastuvas (ridla),
medinė apatinio spaudo trinka (drzewniany stok na smitnnij),
medinė plakimo trinka (thoporijsko do stoku czo naniem kweczuiją),

geležys, ant kurių vartai vaikšto (zielliasza na którei wrota chodzą),
durų šakės (zawiasza s shakami),
vyriai karučiui, kuriuo šiukšlės ir purvas vežami (kar),
lankas statinėms (srodfas), kuriose pinigai po balinimo plaunami,
arklidės durų reikmenys (rzeczy do wroth w stainij),
velenas (wałk wczibane),
vinys,
vamzdžiai ir dumplės lydyklai (rur i miechow w giskamerze),
suktuvo vyriai (zawiary do kollowrotha),
suktuvo lopas (flakij do kollowrotha),
suktuvo grandinė (lanczuczki do kollowrotha),
skląstis (klamka),
lopas (flak),
durų vyriai (zawiasza do drzwij).

Taigi buvo taisomi kalėjų, lydytojų, anglininkų, balintojo, kaitintojo, kiemo tvarkytojų įrankiai ir įtaisai, gaminami smulkūs geležiniai dirbiniai durims, sukтуvui, karučiui. Dažniausiai buvo taisomi apatiniai ir viršutiniai spaudai: grūdinami, stambinami, virinami. Pavyzdžiui, 1551 m. minimas 6 apatinių spaudų grūdinimas, paskui 24 viršutinių spaudų stambinimas, paskui vėl 4 apatinių spaudų virinimas, 12 viršutinių spaudų grūdinimas ir t. t. Pagal viską, apatinių spaudų turėjo būti apie 6, t. y. tiek, kiek pameistrių. Viršutinių spaudų buvo kelis kartus (net 4) daugiau. Daug buvo kūjų, skylamušių. Dar pastebima ta aplinkybė, kad kalvis galėjo pagaminti tik smulkus daiktus, kitus jis tik taisė. Tad visi įrankiai buvo pirktiniai ir greičiausiai atvežtiniai.

9:9:3 Katilius

Katilius buvo laisvai samdomas. 1551 m. pagamino kaušą balintojui. 1553 m. padarė svarstyklių taureles kalvei, pataisė balinimo koštuva (durszlak). 1554 m. padarė 4 vario taures (koppershalen), 1554 06 01 – varinę smulkių pinigų sijoklę (mednica).

9:9:4 Račius

1551 m. laisvai samdomas račius pagamino karutį (starkaz) purvui vežti.

9:9:5 Mūrininkai

Laisvai samdomi mūrininkai nuo 1551 08 29 dvi dienas mūrįjo kaityklą. Vienas vyras atvežė 4 vežimus molio. Padėjo dirbti. 1554 08 11 du mūrininkai išardė balinimo krosnį. Sumokėti 24 grašiai. 1554 08 18 pastatė naują krosnį. Sumokėti 36 grašiai. Dar atvežė kalkių krosniai, o griuvenas išvežė.

9:9:6 Puodininkas

Laisvai samdomas puodininkas 1551 m. taisė krosnis. 1553 m. jis mūrijo krosnį pinigų meistrui. Pirko 45 glazūruotus koklius po 5 denarus. Dar pirko molį. 1554 m. mūrijo naują krosnį kalvėje iš neglazūruotų koklių po 2 denarus. Sunaudojo 240 koklių. Tą pat darė kalykloje. Sunaudojo 120 koklių. Išmūrijo naują krosnį ir raižytojui, sunaudojo 120 koklių. Dar mūrijo krosnis iš glazūruotų koklių prabuotojo ir raštininko kambariuose. Koklis kainavo 5 denarus. Už darbą sumokėta 12 grašių. Iš viso 30 grašių.

9:9:7 Stiklininkas

1551 m. taisė langus. 1553 m. stiklininkas Lorencas taisė langus kalvėje ir pinigų meistro kambaryje bei kamaroje. 1554 m. buvo taisomas vienas langas kalykloje, o kitas kalvėje.

9:9:8 Siuvėjas

1551 m. taisė dumples, įtepė taukais.

9:9:9 Kaminkrėčiai

3 vyrai 1551 m. valė kaminus, taisė velkes lydykloje.

9:9:10 Vamzdininkas

1551 m. vamzdininkas su padėjėjais taisė kalyklos vamzdžius.

9:9:11 Įrišėjas

1551 m. įrišo kelias apyskaitas. Gavo 1/13/6 auksiną. 1552 m. už tą pat gavo 0/20/0 lenkiškų grašių, 1553 m. – tiek pat. 1554 m. įrišo dvi apyskaitas: vieną už 12 grašių, kitą už 4 grašius.

9:9:12 Stalius

Stalius 1554 m. darė rėmus langams. 1554 11 05 padarė du ažuolinius rėmus Bugoms pakabinti. Užmokėta po 2 grašius. Stalius dirbo su padėjėju.

9:10 Žaliavos

9:10:1 Sidabras

Iš Lenkijos sidabrą gabenė J. L. Decijus, o Lietuvoje pirko raštininkas M. Konratas (92–95 lentelės). 1551 m. disponuota 2218/4/3/1, 1552 m. – 2009/1/3/0, 1553 m. – 900/4/2/2, 1554 m. – 1486/4/0/2 markėmis sidabro. Taigi po truputį sidabro buvo įsigyjama vis mažiau. 1551–1552 m. raštininko supirkto sidabro dalis buvo 5,08–4,87% viso kiekio,

o J. L. Decijaus – 91,98–93,94%. 1553 m. raštininko sidabro buvo 22,39%, o J. L. Decijaus – 46,97%. Tuo tarpu 1554 m. raštininko sidabro jau buvo 74,87%, o J. L. Decijaus – 23,97%. Išlaidos vietoje supirktam ir atvežtam sidabrui panašios. Sidabras buvo perkamas po $7/7\frac{1}{2}$ – $8/6/4\frac{1}{2}$ auksinus už $15\frac{1}{2}$ loto markę. Brangiausiai mokėta už talerius.

9:10:2 Varis

Varis taip pat buvo atvežamas iš Lenkijos arba perkamas Vilniuje (96, 97, 98, 99 lentelės). 1551 m. disponuota 18/1/16 centnerių, sunaudota 10/0/18/20 centnerių. J. L. Decijaus vario buvo apie 83, o raštininko – apie 17% viso kiekio. 1552 m. turėta 28/0/22/13 $\frac{1}{2}$ /32 centneriai vario, sunaudota daugiau nei 16 centnerių. Apie 70% vario atgabenta iš Lenkijos. 1553 m. disponuota 16/1/19/09 $\frac{1}{2}$ centnerių vario, sunaudota daugiau nei 7 centneriai. 1554 m. sunaudota vario už 109/7 $\frac{1}{2}$ auksinus. J. L. Decijaus vario buvo apie 92%, o raštininko – tik apie 8%. Aišku, kad Lietuvoje trūko vario.

9:10:3 Alavas

Alavas buvo perkamas sidabro prabavimui ir valymui (100 lentelė). Naudotas ir kitoms reikmėms. 1551–1555 m. jo nupirkta už 7/18/6 auksinus.

9:10:4 Vyno akmuo

Vyno akmuo buvo naudojamas balinimo priemone gaminti (100 lentelė). 1551–1555 m. jo nupirkta už 58/5 auksinus.

9:10:5 Druska

Druska taip pat naudota balinimui (100 lentelė). 1551–1555 m. jos nupirkta už 11/11/2 auksinų.

9:10:6 Lajus

Lajus (sierz bydlecza) buvo naudojamas lydinių tepimui, koklinėms krosnims, bet daugiausia lydymo krosniai kartu su moliu ir kaulų pelenais tepti (100 lentelė). 1551–1552, 1554 m. jo nupirkta už 19/17 $\frac{1}{2}$ auksinų (+10 lietuviškų grašių), 1553 m. už lajų ir žvakes sumokėta 14/11/2 auksinų.

9:10:7 Popierius

Popierius naudotas raštvedybai, monetų pakavimui, juodas popierius – monetų įrašams padaryti (100 lentelė). Kalykloje buvo rašomi kvitai, apyskaitos. Smulkios monetos pakuotos po kapą. Tai darė kasininkai su padėjėjais. Popierius buvo perkamas svarais. Jam išleista nedaug pinigų: 1551–1555 m. tik 9/23/2 auksinai.

9:10:8 Žvakės

Žvakės naudotos apšvietimui (100 lentelė). Išlaidos joms svyravo nuo 17 iki 34 auksinų per metus. Iš viso 1551–1555 m. išleista 71/10/5 (+14/11/2 a. kartu su lajumi).

9:10:9 Malkos ir malksnos

Malkos naudotos koklinėms ir kilnojamoms krosnelėms kūrenti (100 lentelė). Malksnos – apšvietimui. Jų prirėkdavo ir kalviui. Tik neaišku, ar jo koklinei krosniai, ar kalvei. Malkas atskirai gaudavo pinigų meistras ir raižytojas. Pavyzdžiui, 1551 m. nupirkti 507 vežimai malkų. Kainavo 27/4 auksinus. Bendram naudojimui skirtos malkos 1551–1555 m. kainavo 223/31¹/₂ auksinus, pinigų meistriui ir kitiems – daugiau nei 55 auksinus.

9:10:10 Gyvulių kaulai

1552 m. minimi gyvulių kaulai. Jų pelenai buvo reikalingi lydymo krosnies tepimui. Kaulai buvo išdegami taip, kaip ir medžio anglis.

9:10:11 Juoda žemė ir molis

Trinkų, įstatytų į skrynias, sutvirtinimui buvo vežama juoda žemė ir sudegęs molis. Be to, molis naudotas krosnių taisymui. Žemė ir molis galbūt nebuvo perkami, bet kainavo atvežimas.

9:10:12 Audeklai

Kalyklai reikėjo audeklo (100 lentelė). Kartais paminėta, kad pirka barchano, Ulmo barchano arba šiurkštaus audeklo gobtuvams ir pirštinėms. Audeklo reikėjo prijuostėms (kwecztuchij) kalvėje, minėtiems gobtuvams ir pirštinėms (kartais didelio dydžio) dirbti lydykloje ar kitur prie ugnies. 1551–1555 m. pirka audeklų už 19/22/5 auksinų. Barchanui išleista daugiau nei 9/10¹/₂ auksinai. Iš barchano daugiausia daryti lydymo maišai, vadinami Bugomis, balinimo, monetų pylimo, nešiojimo, nuoraižų iš po pjūklo dėjimo maišeliai.

9:10:13 Kalkės

1554 m. pirktos kalkės (wapno) balinimo krosniai.

9:10:14 Lašiniai

Lašiniai (sadlo wieprzowie) naudoti dumplių tepimui.

9:10:15 Šluotos

Šluotų (miotli) reikėjo patalpų ir teritorijos priežiūrai (100 lentelė). Dvi šluotos kainavo denarą. Pavyzdžiui, 1553 m. joms išleista 14 lietuviškų grašių ir 1 denaras.

9:10:16 Vėduoklės

Vėduokles (wachliarze) naudojo prabuotojas ir galbūt kiti meistrai (100 lentelė). Jomis buvo reguliuojamas ugnies kaitrumas.

9:10:17 Galąstuvai

1552 m. iš Karaliaučiaus miestiečio nupirktas vienas galąstuvus spaudų ir kūjų galandymui ir vienas monetų dilinimui. 1554 m. jie buvo taisomi.

9:10:18 Sijoklės ir sietai

Sijoklėmis (schita) buvo sijojamos nuokalos (slich) ir nuolydos (crecz) (100 lentelė). Tuo tarpu sietais (rzetaki) sijotas molis ir kaulų pelenai lydymo krosniai. Pavyzdžiui, 1552 m. įsigytos 3 sijoklės ir 3 sietai.

9:10:19 Kibirai ir kastuvai

Kibirais (uszatki wiaderki) nešiotas vanduo į kalyklą (100 lentelė). Kažkoks specialus kibiras (halmanor – gal nuo lot. žodžio hama – kibiras) 1551 m. buvo atvežtas iš Dancigo. Mediniais kastuvais (łopathi) kastas dažniausiai purvas.

9:10:20 Statinės

Druskinės statinės (solanki) buvo reikalingos balintojui ir smėliui kalvės krosnims laikyti. Be to, paprastų statinių (tuna) reikėjo įvairių daiktų gabenimui. Štai 1551 m. statinėje atgabenti tigliai iš Dancigo.

9:10:21 Rogės

Rogėmis buvo gabenamas sniegas. Jos įsigytos 1555 m.

9:10:22 Vežimėliai

1551 m. račius padarė vežimėlj.

9:10:23 Spynos ir raktai

1551 m. pirкта spyna (zamek) ir raktas (klucz).

9:10:24 Ažuoliniai rėmai

1554 m. stalius su padėjėjais padarė 2 ažuolinius rėmus, reikalingus liejimo kapšeliams pakabinti.

9:10:25 Krosnelių dalys

1552 m. įsigytas prabavimo krosnelės stovas, o 1554 m. – dvi kojelės po 17 grašių tai pačiai krosnelei.

9:10:26 Indai

Labiausiai stokota kalyklai reikalingų indų (100 lentelė). 1552 m. pirktos stiklinės šedvaseriui laikyti, 10 stiklinių šedvaseriui virinti atvežtos iš Dancigo. Be to, pirkti 5 stikliniai šalmai (helmy skliane), 3 stiklinės taurelės (czareczki skliane). Kai kurie indai buvo variniai. 1552 m. įsigytos 2 taurelės (pukli, veikiausiai, iš vok. žodžio Pokal – taure), į kurias buvo pilamas išvalytas auksas. 1554 m. katilius padarė 4 varines taures (koppershalen), kaušą (mednica) smulkių monetų siojimui. Jis svėrė 14 svarų, sumokėta po 5 grašius už svarą. 1551 m. padarytas kaušas balintojui. Juo buvo semiamos nuolydos (crecz). Be to, 1553 m. padarytos svėrimo taurelės (kuperschalie) kalėjams, dirbantiems kalvėje. Dar tais metais pataisytas balinimo koštuvus ir balintojo katilas.

Minimi Vilniaus tigliai liejimui, Gilzeno – lydymui, tigliai iš Dancigo, vokiški – iš Dancigo, dideli, vidutiniai ir maži austriški (rakuskie) – aukso ir sidabro tirpinimui, tiesiog vokiški, maži ir vidutiniai tigliai. 1551 m. nupirka 90 vokiškų tiglių, 240 Gilzeno, 1554 m. – 120 Vilniaus, 1553 m. – 180 vidutinių ir mažų tiglių.

Mufeliai (mufła) buvo naudojami metalų prabavimui. 1551 m. jų nupirka 40 po 4 denarus. Tam pačiam reikalui galėjo būti naudojami garintuvai (dunnicze). 1551 m. pradžioje jie nupirkti 4 po 2 grašius, o paskui dar 40.

Puodai (sbanij) naudoti šedvaserio virinimui, kiti (garnki), dažniausiai iš Bydgoščiaus, nuokalų lydymui. Dar kiti (ollas) naudoti tiems patiems ar kitiems veiksams, metalo atliekų saugojimui. Bydgoščiaus puodai apibūdinami dar ir kaip margi (pstre). 1551 m. užsimenama, kad panaudoti 25 puodai (garnki) nuokalų, kurias 1549 m. paliko raštininkas Jokūbas Jostas Decijus. 1555 m. minima dar ir vonia (biana) nuokalų ir nuolydų lydymui. 1555 m. žydams palikti dideli tigliai, naudoti metalo lydymui, vidutiniai – liejimui, maži – aukso prabavimui. 1551–1555 m. už indus sumokėta daugiau nei 69/16/4 auksinai.

9:10:27 Anglis

Anglis buvo gaminama pasamdyto anglininko. Jos reikėjo kalviui, lydyklai. 1551–1552 m. jos buvo išdegta 4888 statinės.

9:11 Kalyklos patalpos

Iš apyskaitose esančių užuominų galima susidaryti vaizdą apie kai kurias patalpas.

Prabuotojo ir raštininko sandėliai buvo viršuje, t. y. antrajame aukšte. Į antrąjį aukštą vedė laiptai iš apačios, kur buvo laukujės durys. Spyna įdėta 1551 m.

1553 m. puodininkas pinigų meistro bute išmūrijo krosnį iš glazūruotų koklių. Stiklininkas ten ir dirbtuvėje taisė langus. 1554 m. buvo

mūrijama krosnis raižytojui, glazūruotų koklių krosnys prabuotojo ir raštininko kambariuose. Dar tais metais krosnys mūrytos kalvėje ir kalykloje. Kalvėje langas taisytas 1553 m. Vienas langas 1554 m. buvo taisomas kalykloje, o kitas kalvėje. 1551 m. prabuotojo buto užraktui gautas raktas. 1551 08 29 mūrininkas mūrijo kaityklą, kuri ribojosi su Slucko kunigaikščio kiemu. Kaitykla buvo perdegusi. 1554 m. kalvis padarė šviestuvą kalvei, 1551 m. vamzdininkas taisė vamzdžius, o siuvėjas – dumples liejykloje.

Prie pagrindinio kalyklos pastato buvo pagalbinių statinių. 1551 m. pastatytas anglių sandėlis (kolkamera, szopa). Kalvis nukaldino vartams apkalus, porą vyrų ir šakes dvejoms durims. Minima arklidė. Kalyklos kalvis gyveno gretimame Goštauto name.

Pagrindiniame pastate buvo keletas gamybinių krosnių. 1554 m. pastatyta nauja lydymo krosnis (kiell), sudaužius seną, rasta metalo likučių. 1554 08 11 išgriauta sena ir pastatyta nauja balinimo krosnis. 1551 m. vamzdininkas su padėjėjais taisė vamzdžius. Veikiausiai jais tekėjo vanduo, minimas vandens sukтуvas, latakai. Būta kaminų. Minimi kalyklos vartai.

Taigi kalykloje buvo šios patalpos:

- lydykla (giskamera, gisskamerza),
- kalykla (pragiernia),
- kalvė (smitnia),
- kaitykla (glijarnia),
- prabuotojo dirbtuvė (komora), sandėlis (sklep) ir butas (izba),
- pinigų meistro dirbtuvė, sandėlis ir butas,
- raižytojo dirbtuvė ir butas,
- raštininko butas ir sandėlis,
- balintojo dirbtuvė.

Prabuotojo dirbtuvėje stovėjo prabavimo krosnelė, joje buvo prabuojama, tirpinama.

Kaitykloje buvo kaitinami lydiniai, monetų ruošiniai.

Kalvėje dirbo kalvis. Pameistriai dirbo kalykloje, plakė lydinius į skar-das, kirto ruošinius, kalė monetas. Ten susidarydavo sidabro nuokalų (slich). Kalvėje buvo darbinė krosnis (kellen) ir paprasta krosnis.

Balinimui buvo skirta dirbtuvė, veikiausiai kalvėje. Buvo speciali kaitinimo krosnis.

9:12 Teritorijos priežiūra

Kalyklos kieme susikaupdavo daug atliekų, telkšojo balos ar sniegas. Visa tai buvo nuolat išvežama, žiemą net su rogėmis. Buvo valomas ne tik kiemas, bet ir Goštauto namo, kuriame gyveno kalyklos kalvis, aplinka. Už vežimą purvo, išvežto užmiestini, mokėta po 2¹/₂ denaro. 1552 m.

išvežti net 159 vežimai purvo. Du vyrai jį kasė 6 dienas. 1555 04 12 Vilniaus vaitas prašė kalyklos vyresnybės apsivalyti nuo purvo. Kalykla nuolat skendo purve.

1553 m. kalvis užkalė kalyklos, kalvio namo vartus ir duris, nes dėl maro visi laikinai turėjo išvažiuoti.

9:13 Valdovo reikmės

Prireikus valdovas pasiimdavo iš kalyklos to, ko jam reikėjo kitiems reikalams. 1553 m. valdovas prašė sidabro. 1553 05 02 Stanislovas Vlošekas, Žaslių laikytojas, paėmė 63/12/0/1 markes, 1553 05 16 Andrius Morštynas – 19/5/2/0, o 1553 05 18 – 9/12/2/2/1 markes sidabro. 1553 07 03 dalį kalyklos alavo nupirko S. Vlošekas ir atidavė valdovui dirbusiam aukskaliui Kristupui, veikiausiai, Paskvilijui.

9:14 Jokūbo Josto Decijaus likučiai

Nuo 1549 m. liko svarsčiai. Perduoti žydams (101 lentelė). Liko sidabrinis puodelis (kubek), sveriantis 0/9 skotus 16 lotų švarumo. Kaina 2/17 auksinai.

9:15 Žydams palikti likučiai

Žydams palikta šiek tiek vario vandens, vyno akmenis, vario, stiklinių, tiglių, puodų, anglių, svarsčiai. Iš viso likučiai, išskyrus svarsčius, kainavo 341/2/4 auksiną.

9:16 Kalyklos apyskaitų revizija

Matyt, atiduodamas kalyklą žydams, Žygimantas III Augustas turėjo įrodyti ponų tarybai, kad monetų kalyba jam buvo per sunki našta. Visas apyskaitas tikrinti susiruošta nuo 1546 m., nes 1545 10 14–1546 05 19 apyskaita 1546 07 12 pateikta ponų tarybai patikrinti (151).

1555 09 30 J. Lutomirskis kvietė Jostą Liudviką Decijų atvykti kartu su Jokūbu Jostu Decijumi į Vilnių patikrinti kalyklos apyskaitas (152). Matyt, po patikrinimo Jokūbas Jostas Decijus atvyko į Krokuvą ir paliko pas Jostą Liudviką Decijų apyskaitas. Jo tarnas Sebastijonas Komodzienskis jas nuvežė Jokūbui Jostui Decijui į Torną. Kelionei išleista 5/7 auksinai.

Kaip jau buvo užsiminta, valdovas 1555 m. lapkričio mėnesį laiškais kvietė į Vilnių apyskaitų patikrinimo pristatymui Jostą Liudviką Decijų ir Krokuvos tarėją Gregorijų Šnicerį (153). Jie atvyko į Vilnių 1555 12 05. Tačiau J. Lutomirskis ir valdovas nuo gruodžio 7 d. buvo Varšuvoje, 1556 01 05 atsisveikino su karalaitė Sofija Jogailaite. 1556 02 02 val-

dovas grįžo į Vilnių. Revizoriai buvo priversti išvykti, nes, nesusirinkus ponų tarybos nariams, apyskaitų revizijos pristatymas buvo atidėtas. Revizorių delegaciją sudarė 15 asmenų. Jie atvyko su tiek pat žirgų. Kelionėje revizoriai išbuvo 13 savaičių. Iš valdovo lėšų jiems išmokėti 305/19/16 auksinai. Taigi delegacija išbuvo Vilniuje 3 mėnesius, iki 1556 03 06.

Matyt, apyskaitos patikrintos 1555 m. spalio mėnesį. Atskirai buvo tikrinamos 1546–1548 ir 1550–1555 m. apyskaitos. Prie 1546–1548 m. suvestinės apyskaitos pridėti lapai su kai kuriomis revizorių pastabomis netgi apie 1545–1546 m. apyskaitą. Revizoriai suvedė visus kalybos rodiklius, nurodė gautą pelną. Neaišku, ar su revizijos rezultatais pavyko supažindinti ponų tarybos narius. Abejoti verčia labai menkos Vilniaus vaivados M. Radvilos Juodojo žinios apie kalykloje 1555 m. įvykusias permainas (154). Dar žinoma, kad apyskaitos tikrintos 1563 m. Jos buvo nusiųstos į Krokuvą (155). Neaišku, ar buvo tikrinamos žydų laikymo laikotarpio apyskaitos, ar 1562 m. apyskaita?

X. VILNIAUS KALYKLA IR ŽYDAI (1555–1562 M.)

Anot J. Lutomirskio, ponų taryba nenorėjo valdyti kalyklos dėl sidabro trūkumo ir dėl mažo pelno. Kalyklos valdymui perėjus į valdovo rankas, padėtis nepasikeitė. Tada kilo mintis kalyklą išnuomoti žydų verslininkams.

Žydams kalykla išnuomota nuo 1555 05 01, iki tos datos personaluiėjo alga iš karaliaus kasos. Raštininkas M. Konratas gavo algą iki rugpjūčio 5 d., nes liko vykdyti savo pareigų. Tik tiek, kad 1555 08 05 sudarė žydams atiduodamų daiktų sąrašą (101 lentelė).

Kalyklos išnuomojimas žydams buvo netikėtas ponų tarybai. Jie nežinojo, kas vyksta kalykloje ir su kalykla. Mikalojus Radvila Juodasis parašė Žygimantui III Augustui, kad daug kam nepatinka kalyklos išnuomojimas žydams. 1555 06 05 atsakyme valdovas aiškino, kad vyriausias kalykloje yra ne žydas Feliksas, o raštininkas Martynas (156). Esą dabar sidabras kalyklai pateikiamas iš karto reikiamo gerumo, todėl nėra garavimo nuostolių, tai buvo naudinga meistrams, o žalinga išdui. 1556 10 26 valdovas prašė vaivados neatleisti senojo pinigų meistro ir prabuotojo, neleisti žydams kaldinti smulkių pinigų (157). Užsiminė, kad rašė apie tai G. Tarlai. Taigi nors pavėluotai, vaivada ėmėsi savo pareigų, matyt, ketino nubausti įtariamus nesąžiningumu. Bet, valdovui juos užstojus, viskas liko nepakeista. Niekas negalėjo žydams sutrukdyti kaldinti smulkias monetas. Kas sudarė nuomojusių kalyklą žydų kompaniją ir kuo jie dar užsiėmė, galima susidaryti vaizdą iš ūkinių raštų.

1555 m. Palangos, Vitebsko ir Drujos vaško bei druskos kambaros su pasienio maitu išnuomotos Vilniaus kalyklos prabuotojui ir vedėjui Ščas-

nui (158). Pastarasis 1559 m. jau buvo atpirkęs Polocko muitus ir skundėsi, kad Ivanas Vyšetravka jį apstumdė, įmetė į balą, atėmė auksinę grandinę, sužeidė koją (159).

1559 01 12 Vilniaus kalyklos vedėjas, kalyklininkas krokuviškis žydas Feliksas laidavo Vilniaus miestiečiui Ivanui Šiškai už Krokuvos žydą Jokūbą Šapą, skolingą daugiau negu 2000 kapų grašių (160). 1559 08 10 Polocko muitininkas Feliksas gavo raštą iš karaliaus, kuriame liepta Polocko vaivada S. A. Davainai duoti 50 grašių iš Polocko muitinės Drujos pilies kalno patvarkymui (161). 1560 04 28 valdovas liepė Feliksui neimti maito iš Vitebsko vaivados S. Kiškos žmonos už prekes, pagamintas Polocko dvaruose (162). 1560 09 04 Kremeneco muitinė buvo išnuomota Jokūbui Feliksaičiui, Felikso, valdžiusio kalyklą, sūnui (163).

Ar be išvardytų žydų dar kas nors įėjo į jų kompaniją, nuomojusią kalyklą, neaišku. 1569 10 12 gavęs leidimą kaldinti dvidenarius ir talerius, Icekas Borodavka galėjo turėti reikalų su kalykla ir anksčiau (164). Apie jį taip pat yra šiek tiek žinių. 1561 06 27 Lietuvos Brastos žydas Icekas Borodavka ir Jokūbas Długačius 4 su puse metų nuomojo Belsko, Narevo ir Kleščelevo alaus daryklas (165). Išdininkas O. B. Valavičius 1565 03 29 išdavė kvitą Krokuvos miestiečiui Melchiorui Volbachui ir Lietuvos Brastos žydams Dovydui Šmerlevičiui ir Icekui Borodavkai, kad iš jų gavo pinigų už Lietuvos Brastos vaivadijos druskos sandėlio vienerių metų nuomą (166). Pradėjo arenduoti nuo 1561 m., nuomojo septynerius metus. 1567 03 04 valdovas liepė Icekui Borodavkai ir Mendeliui Izaokavičiui paimti iš Kijevo miestiečių tik vieną maitą už prekes (167). Jiems 1568 01 09 buvo liepta 3 metus neimti maitų iš Minsko miestiečių (168). Bendrai arenduodami muitus jie nesutarė, net bylinėjosi. Yra išlikęs 1568 06 20 jų pareiškimas dėl abipusių pretenzijų (169).

1565 09 04 teismas sprendė Lucko ir Lietuvos Brastos vyskupo Jonušo Andriuševičiaus skundą dėl valdovo muitininko Dovydo Šmerlevičiaus ir Iceko Borodavkos neteisėtų veiksmų (170). Šie žydai ir dar Abraomas Długačius arendavo Palenkės, Minsko, Vilniaus ir Naugarduko muitines. Apie tai užsimenama 1565 09 07 rašte (171). 1565 09 10 minima, kad D. Šmerlevičius ir I. Borodavka arenduoja Voluinės muitus, o 1566 08 03 – Ukrainos pilių muitus (172). 1566 05 26 I. Borodavkos tarnas žydas Nohimas ir dar kitas žydas apkaltinti nužudę Posošo mieste krikštytą kūdikį (173). Tuo žinios apie I. Borodavką neišsenka.

1566 09 11 Lipmanui Šmerlevičiui ir I. Borodavkai valdovas liepė duoti 10 kapų grašių Vasilijui Šimkovičiui Baltosios Cerkvės pilies statybai (174). 1567 02 06 minimas Iceko Borodavkos svainis Jokūbas (175). Gal tai kompanionas Jokūbas Długačius? Neaišku.

1552 m. minimas Ivanas Mincarževičius veikiausiai taip pat žydas (176).

1569 11 29 Lietuvos Brastos miesto teisme surašytas susitarimas tarp bajoro S. Kisčino, ponios Radvilienės ir Lietuvos Brastos pilininko, matyt,

1552 m. minimo Ivano Mincarževičiaus (177). Gal jo ar jo tėvo taip pat turėta kažkokių sąsajų su kalykla. 1554 m. Samuelis ir Lukianas Donatovičiai skundėsi dėl kunigaikščio Pronskio valdytojo Vaikio padarytų nuostolių „dvarui jų kalykliškajam ir vaškiškajam“ (178). Taigi jie galėjo būti kalyklos ir vaškinės nuomotojai tuo metu, žinoma, jei tas dvaras kartais nebuvo minėto Ivano Mincarževičiaus nuosavybė.

Kas liko dirbti kalykloje ją nuomojant žydams, nėra aišku. Jau minėta apie raštininką. Veikiausiai liko Jorgenas Bemas. Įdomu, kad 1557 m. monetų spaudus raizęs raizytojas aiškiai tai buvo daręs 1549 m. Monetas jis žymėjo šakele su trim lapeliais. Veikiausiai senasis raizytojas dirbo iki 1558 ar 1561 m.

Nepasitenkinimo kalyklą laikiusiais žydais jau būta pirmaisiais nuomos metais. Apie tai jau buvo užsiminta. Matyt, dėl to sunerimta ir Prūsijoje. 1556 05 28 Prūsijos kunigaikščio sekretorius Dr. Baltzeris gavo iš Lietuvos prabuotojo pranešimą, kuriame nurodytos ir lietuviškų monetų prabos (179). Prūsijos kunigaikštis 1561 05 02 išsiuntinėjo raštą Karališkiosios Prūsijos senatui ir Vilniaus vaivada (180), prūsai žinojo, kad lietuviai 1558 m. sumažino monetų prabą puse loto (6 lentelė). Matyt, jame taip pat išreikštas susirūpinimas Vilniaus kalyklos produkcija.

Taigi platus nepasitenkinimas kalyklos nuoma žydams bei prasidėjusio karo poreikiai privertė Žygimantą III Augustą perimti kalyklą į savo rankas. Matyt, kažkas ta linkme buvo daroma jau 1561 m. pradžioje, nes 1561 03 30 į valdovo lenkiškąjį dvarą buvo priimtas Stanislovas Miloševskis, 1563 m. figūravęs kaip kalyklos raštininkas (181). Beje, jis gaudavo algą iš valdovo kaip „salariați seculares singuli“ grupės, t. y. neapibrėžtų pareigų dvariškis. Dirbo dvare iki 1565 05 08 tai, kas buvo liepiama. 1566–1589 m. buvo Belsko medžioklis. Jis buvo kažkuo susijęs su Gabrieliu Tarla. Pastarasis 1561 m. paskatintas, paskirtas Lubačovo seniūnu (182). Labai galimas dalykas, kad Stanislovo Miloševskio paskyrimas kalyklos raštininku ir Gabrieliaus Tarlos nauja pareigybė yra susijusi su kalyklos atėmimu iš žydų. 1556–1560 m. buvo kaldinami denarai ir pusgrašiai, 1556, 1559 m. – grašiai, 1561–1562 m. – pusgrašiai, 1560–1561 m. – dukatai.

XI. PINIGŲ SAJUNGA SU LIVONIJA

Lietuvių įgulos išsidėstė Livonijoje 1559 m. pabaigoje. 1559 11 01 patvirtintas lietuviškų monetų kursas, skaičiuotinė markė sumažinta ketvirtadaliu, prilyginta 9 markėms ir 9 šilingams (183). J. J. Chodkevičius dėl lenkiškų ir lietuviškų monetų kurso kreipėsi į ordino magistrą (184). Kursas buvo patvirtintas 1560 m. liepos mėnesį (185). Livonijoje 1560–1561 m. žiemą buvo tariamasi dėl lietuviško grašio prilyginimo 5 šilingams (186). Be to, tartasi dėl livoniškų ir lietuviškų monetų kalybos pėdų

sulyginimo. Toks sprendimas buvo padarytas. 1561 m. gegužės mėnesį valdytojai paskelbė pinigų mandatą (187). Numatyta kaldinti naujas monetas, vertę atitinkančias lietuvišką pusgrašį. Iš markės turėjo būti kalamos 168 5¹/₂ lotų prabos monetos. Tačiau tokių monetų nebuvo nukaldinta. 1561 11 28 Žygimanto III Augusto ir Gothardo Ketlerio sutartyje bei privilegijoje Livonijos bajorams numatyta leisti kaldinti monetas pagal lietuviškų monetų svorį ir vertę, su Lietuvos ir valdovo atributais vienoje monetų pusėje ir Livonijos atributais kitoje pusėje (188). Taigi buvo sudaryta pinigų sąjunga.

1561 m. rudenį derybų metu lietuviai bandė įkalbėti ir rygiečius pereiti prie lietuviškos vertės monetų kalybos (189). Tačiau jie atsisakė, bijodami pareikšti pavaldumą tik Lietuvai, o ne abiem Žygimanto III Augusto valdomoms valstybėms. Matyt, derybose dalyvavo Jorgenas Bemas, 1561 10 07–1561 12 11 Rygos pasiuntinių derybų Vilniuje dienoraštyje rašoma, kad jo bute suimtas Henrichas Vainšenkas, plūdęs Rygos miestą ir jos tarybą (190). Jorgenas Bemas derino valdovo ir livoniečių pasiūlymus (191). 1562 m. antrame garantiniame laiške M. Radvila Juodasis vėl siūlė rygiečiams kaldinti vienodas monetas (192). Pagaliau 1562 03 17 miestas prisiekė Žygimantui III Augustui, o 1562 06 13 kreipėsi į jį dėl monetų kalybos reikalų sutvarkymo (193). Matyt, kažkas buvo padaryta, nes 1563 ir 1564 m. Rygoje nukaldinti dvigubi šilingai, savo vertę prilygstantys lietuviškam pusgrašiui. Tiesa, kalimo pėda, lyginant su numatyta 1561 m., pakeista. Ji turėjo būti tokia: 148 vienetai iš Rygos markės, 1,4 g bendro ir 0,39 g gryno svorio, 4¹/₂ loto prabos. M. Radvilos Juodojo Rygos arkivyskupijos bajorams skirtame 1562 03 04 garantiniame rašte išreikštas pageidavimas sudaryti šios valstybės ir Lietuvos pinigų sąjungą (194). Arkivyskupo valstybė egzistavo iki 1566 m.

1566 08 02 J. J. Chodkevičius paskirtas Livonijos administratoriumi su monetų kalybos teise. 1566 08 26. J. J. Chodkevičius gavo privilegiją valdyti Livoniją. Buvo uždrausta joje be valdovo ar valdytojo žinios kaldinti monetas, nustatinėti kursą (195). Iš G. Ketlerio pareigos perimtos tik 1566 11 05. Lietuvos ir Livonijos unija sudaryta 1566 12 26. Sudaryta ir pinigų sąjunga (196). Lietuvos ir Kuršo bei Žemgalos unija sudaryta 1567 m. Matyt, tuo metu iš Rygos kalyklos perimti bendrų ordino magistro ir miesto monetų spaudai ir atvežti į Lietuvą. 1988–1989 m. Vilniaus Žemutinės pilies tyrimų metu rasti penki viršutiniai ir trys apatiniai spaudai, sprendžiant pagal vieną identifiкуotą, atkeliavę iš Livonijos (197).

Identifikuotasis spaudas buvo skirtas Gothardo Ketlerio ir Rygos miesto šilingams kaldinti. Sprendžiant pagal spaudų diametrą, jie buvo skirti šilingams, ferdinams ir pusmarkėms kaldinti.

1567 06 03 Žygimantas III Augustas laiške J. J. Chodkevičiui siūlė su rygiečiais derėtis dėl Lietuvos kalyklos Rygoje atidarymo vietoj atsisakymo imti pavaldumo mokestį (198).

Sprendžiant iš visko, monetų vartojimo klausimas Livonijoje turėtas galvoje 1565 m. pradėdant kaldinti naujas lietuviškas monetas. Palyginus jų metrologinius duomenis su tokiais pat 1561 m. Livonijos monetų duomenimis, matyti, kad dvidenariai prilygo šilingams, dvigrašiai – ferdinams, o ketvirtokai – pusmarkėms. Paradoksalu, tačiau išvardytos monetos Livonijoje nepaplito.

1569 m. Vilniaus kalyklos prabuotojas V. Moleris gavo leidimą Livonijoje perkalti 800 markių, o vėliau, atvykęs ten, iš J. J. Chodkevičiaus gavo leidimą jau 4000 markių perkaldinimui (199). Būtų galima įtarti, kad jau tuo metu kažkas daryta, norint atidaryti kalyklą Livonijoje. Tais pačiais 1570 m. buvo deramasi su rygiečiais (200). 1570 06 27 Žygimanto III Augusto instrukcijoje derybų komisarams rekomenduota palikti Rygai monetų kalybos teisę, bet tik su sąlyga, kad būtų kalamos monetos kartu su valdovo vardu, titulu ar portretu (201). Tačiau derybos nepasisėkė.

XII. VILNIAUS KALYKLA 1562–1564 M.

1562 08 18/20 Žygimantas III Augustas išsiuntinėjo pranešimą (6 lentelė) apie naujas monetas (202). Apie tai žinoma iš egzemplioriaus, adresuoto Lucko, Braclavo ir Vinicos seniūnui Bogušui Teodoravičiui Koreckiui. Anot pranešimo, neatidėliotini dideli žemės poreikiai ginti valstybės sienas ir pavaldinius prislėgė išda, tad kalyklos darbas turėjo paspartėti, kad būtų kuo nedelsiant mokėti tarnybininkams ir kitoms žemės reikmėms. Dėl viso to valdovas įsakęs kaldinti tokio pat gerumo kaip pusgrašiai trečiokus ir šeštokus su valdovo veidu vienoje pusėje ir su Vytimi kitoje. Be to, įsakęs kaldinti talerių gerumo sidabro trigrašius su valdovo inicialais vienoje pusėje ir su Vytimi kitoje pusėje. Prašė seniūno Lucke viską paskelbti ir išaiškinti. Tam, kas neims tų monetų, prekės bus konfiskuotos valdovo naudai.

Tais pačiais metais nukaldintos 10 dukatų vertės monetos. Jų atsiradimas susijęs su Žygimanto III Augusto sesers Kotrynos Jogailaitės vedybomis (203). Jau 1560 m. vedybomis su Kotryna Jogailaite rūpinosi Maskvos caras Ivanas IV. 1561 m. Kotryna ėmė domėtis Suomijos kunigaikštis Johanas, Švedijos karaliaus Eriko XIV brolis. 1562 m. vasarą Johanas atvyko į Dancigą, o iš ten į Lietuvą. Kotryna Jogailaitė tuo metu buvo 36, o Johanas 25 metų. Artėjo žiema, tad skubintos vedybos. Jos įvyko 1562 10 04 Vilniuje. Iškilnėse dalyvavo daugiausia Lietuvos ponai. Po vedybų pora išvyko į Suomiją. Sprendžiant iš visko, 10 dukatų vertės

lietuviškos monetos buvo nukaldintos Kotrynos Jogailaitės ir Johano vedybų proga ir padalytos svarbesniems svečiams. Tai buvo visoje Europoje populiarī tradicija.

Nemažai rūpesčių dėl kalyklos kilo 1563 m. Valdovo 1563 01 08 laišku kalyklos raštininkas Stanislovas Miloševskis buvo informuotas, kad pas dvaro išdo raštininką Jokūbą Zaleskį pasiūstas tarnas Bartolomejus Čyževskis su pinigais ir algaraščiu, pagal kurį tie pinigai turėjo būti išmokėti dvariškiams ir veikiausiai kalyklos tarnautojams (204). 1563 01 22 valdovas atsakė į S. Miloševskio laišką (205). Iš atsakymo sužinoma, kad paskirta šiek tiek pinigų už žydų kalykloje paliktus sidabro likučius, liepta atidėti žašpinigių mokėjimą kalyklininkams, be jo sprendimo niekam neduoti. Valdovas stebėjosi, kad dideli sidabro lydymo nuostoliai. Dar pastebėjo, kad ne dėl burtų ar kitų nežinomų priežasčių, kaip sako senieji liejyklos ponai, o dėl sidabro juo užpildytas tiglius suskilo. Suskilus naujai krosniai turėtų paaiškėti dėl ko ta sena suskilo. Taigi liejyklos darbuotojai buvo įtarinėjami vagia sidabrą. 1563 02 02 atsakyta į kitą S. Miloševičiaus laišką, kuriuo tenkintasi labiau negu ankstesniu (206). Mat iš jo sužinota, kad maištai ir nesėkmės kalykloje slopsta ir kad sidabro nuostolių dydis teikia vilčių. Valdovas manė, kad tik stropiai ir asmeniškai su koku pagalbininku prižiūrint, galima susitvarkyti kalykloje. Padėkojo už gausiai siūstą auksą, kurį jis patvirtino gavęs. Kalbama apie dukatus. Valdovas svarstė, kad veidas ir kiti vaizdulio elementai monetose neturi būti tokie aštrūs. Dėl įvairumo pirmieji dukatai galėjo būti plonesni ir veidas bei herbai raižytojo rūpesčiu padaryti geriau. Prašė nekalti didelių auksinių monetų, nes dėl jų tarp paprastų žmonių kyla amžini sunkumai, prisidaro žalos. Matyt, čia kalbama apie 1563 m. kaldintus trigubus dukatus tokios pat išvaizdos, kaip viengubi dukatai.

1563 02 02 valdovas patvirtino, kad dvariškiai perdavė algaraštį, kurį, matyt, minėjo 1563 01 08 (207). Prašė dėl kalėjų atleidimo nepergyventi ir nieko nekaltinti, nes tai padaryta su jo valia ir įsakymu. Pažymėjo, kad personalo sudėties pagerinimas nėra naujiena, nes apie tai kalbėta dar Vilniuje, o tai Stanislovui Miloševskiui turėtų būti atmintina. Jei kam iš personalo pinigų neatsiūsta, liepė pasielgti pagal nurodymus.

1563 03 04 valdovas kreipėsi į žemės išdininką O. B. Valavičių, uždraudusį ką nors įvežti ir išvežti iš Vilniaus (208). Informavo jį, kad ponas G. Tarla, Radomo kaštelionas ir karalienės akmistras, jo įsakymu ir pavedimu per Stanislovą Miloševskį, karališkąjį tarną, savo lėšomis valdo kalyklą, valstybės naudai kala monetas. Prašė, kai iš kalyklos kas bus vežama arba jon atvežama, netrukdyti. Užsiminė, kad pas S. Miloševskį liko jo paties daiktų, kuriuos G. Tarla turėtų atvežti į Lenkiją. Prašė netrukdyti ir dvaro išdo raštininkui Stanislovui Zaleskiui.

1563 03 04 valdovas patvirtino, kad iš S. Miloševskio gavęs tuo laiku tris laiškus (209). Išreiškė supratimą, kad kalykla patyrė sunkumų dėl

vykstančio karo. Liepė visais būdais išlaikyti kalyklą veikiančią ir kalti pinigus ne tiek dėl pelno, kiek dėl to, kad neužgautų į karą išvykusių draugų širdžių, ir kad nekeltų nerimasties paprastiesiems žmonėms. Su grandinėmis, kurios buvo rastos su G. Tarlos daiktais, turėjo pasielgti taip, kaip siūlė savo laiške.

1563 03 04 panašaus turinio laišką valdovas parašė G. Tarlai, o 1563 04 06 patvirtino, kad iš jo gavęs tris laiškus (210). Nesutiko leisti perkalti grandines į monetas. Tvirtino, kad dėl G. Tarlos siūlomų kalti aštuntokų jis negalys nieko nuspręsti, tai ir pats siūlytojas suprantas. Jo nuomone, monetų kalybos reikalams reikia kantrybės. 1563 04 15 kitame atsakyme G. Tarlai Žygimantas III Augustas rašė, kad pinigai, skirti kalyklai, gali būti panaudoti taip, kaip valdytojas savo laiške pageidavo (211). Liepė grandines pasiūsti jam per tarną Andrių Svarožinskį. 1563 04 19 valdovas atleido G. Tarlai už jo kilusius su karaliene nesusipratimus (212). Tai, žinoma, nesusiję su kalykla, bet rodo, kad G. Tarla turėjo nemalonumų karaliaus dvare. Gal dėl to valdovo kurį laiką kalyklos reikalais susirašinėta su S. Miloševskiu. Pateikta informacija svarbi kalyklos vidinei tvarkai ir būsenai tuo metu pažinti. Matyti, kad tarp valdovo ir valdytojo bei raštininko buvo palaikomi tamprūs ryšiai. Žemės išdininkas kalyklos reikalais neužsiėmė. Valdovas asmeniškai nurodinėjo, kaip elgtis kai kuriais atvejais: išmokant atlyginimus ar kitas išmokas, dėl monetų išvaizdos, dėl nuostolių ir piktnaudžiavimo, dėl asortimento struktūros, dėl naujų pinigų, dėl apgyvendinimo kalykloje. Valdytojas, galbūt ne visada suderinęs su valdovu, sprendė monetų asortimento klausimą. Valdovas aiškiai turėjo estetinį skonį, supratimą apie monetų išvaizdą ir technines kalybos galimybes.

Šiek tiek žinių apie kalyklą yra 1563–1567 m. Josto Liudviko Decijaus karaliaus dvaro apyskaitoje. Iš jos įrašų aiškėja, kad 1564 01 16 iš Krokuvos į Vilnių atvežtas kalyklos reikmėms nenurodytas kiekis sidabro (213). 1564 02 20 Jokūbas Voitakas kartu su salietra valdovo reikmėms atvežė iš ten pat indą sidabro (214).

1564 m. buvo nukaldinti G. Tarlos žetonai su įrašu „Alles zu seiner Zeit“, išvertus „Viskas savo laiku“, papuoštas herbu „Topór“ (215). Sidabriniai valdovo žetonai kaldinti 1562 ir 1564 m. (216). Averse yra valdovo portretas, o reverse monograma. 1562 m. žetonas sveria 3,8 g, o 1564 m. – 4,687 g. Pastarojo sidabras 14 prabos. Variniai žetonai su Lenkijos ir Lietuvos herbais bei valdovo monograma kaldinti 1562 ir 1564 m.

XIII. ISPANIJOS MONETŲ KONTRASIGNAVIMAS (1564 M.)

1564 05 16 Lenkijoje buvo paskelbtas aplinkraštis „AESTIMATIO DUCATORUM NEAPOLITANORUM“ (217). Jame kalbama, kad valstybės reik-

mės privertė į apyvertą išleisti kontrasignuotus Neapolio karalystės dukatonus. Jiems nustatytas kursas – kapa lenkiškų grašių už vieneta. Reikalauta juos visuotinai vartoti. Žadėta, pasibaigus karui su Maskva, šias monetas išpirkti tuo pačiu kursu. Panašus aplinkraštis turėjo būti paskelbtas ir Lietuvoje. Apie jo egzistavimą liudija valdovui 1565 12 21 Vilniaus seime užduoti klausimai (218). Atstovai prašė valdovo, kad pilypukai kursuotų ne ilgiau, nei buvo jo paskelbta, t. y. trisdešimt savaičių, ir kad didieji pilypukai kursuotų 48 lietuviškų grašių, o mažieji – 24 lietuviškų grašių kursu. Dar prašė, kad kalykla ar izdas po termino juos ta pačia kaina išpirktų. Prašymus karalius patenkino.

Jei Lietuvoje aplinkraštis buvo paskelbtas apie tą pat laiką kaip ir Lenkijoje, tai dukatonų kursavimas turėjo baigtis apie 1564 12 12. Išpirkimas turėjo prasidėti 1565 m. pradžioje. Tačiau valdovui klausimai dėl dukatonų buvo užduoti tik 1565 m. pabaigoje. Peršasi išvada, kad aplinkraštis Lietuvoje paskelbtas metais vėliau arba dukatonų kursavimo laikas 1565 m. pabaigoje jau seniai buvo pasibaigęs. Ši aplinkybė labiausiai tikėtina.

Į apyvertą išleisti Vilniuje kontrasignuoti Karolio V pusdukatoniai, Pilypo II dukatonai ir pusdukatoniai, visi nedatuoti, kaldinti Neapolio ir Abiejų Sicilijų karalystėms. Dalis monetų sulydyta ir perkalta į lietuviškus guldalerius Tikocino kalykloje.

Ispaniškų monetų atsiradimo Lietuvoje istorija yra tokia.

Į Italiją grįžusi Bona Sforca turėjo finansinių reikalų su Ispanijos valdovu Pilypu II (219). Duomenys priešaringi. Vienur teigiama, kad Bona Sforca mirdama liepė padovanoti imperatoriui pusę iš Venecijoje laikomų 300000 dukatų. Kitur rašoma, kad imperatorius 1556 m. iš jos pasiskolino 430000 dukatų su 10% palūkanomis. Palūkanos buvo garantuotos Apulijos Foglijos muitinės įplaukomis: muitu, gaunamu už gyvulius. Paskolos sutartis nežinoma. Bona Sforca mirė 1557 11 20. Dukroms Sofijai, Onai ir Kotrynai testamentu paliko po 50000 dukatų, o Izabelei (nutekėjusiai į Vengriją) – po 10000 dukatų per metus iš tų Foglijos sumų.

Bonos Sforcos santykiai su Ispanijos valdžia Italijoje buvo prasti. Ji netgi reikalavo atsisakyti jos paveldėtos Bario ir pirktos Rossano kunigaikštysčių valdymo. Po mirties Neapolio išdininkas netgi paėmė į savo rankas visą jos turtą. Žygimanto III Augusto pasiuntiniai vedė derybas su Pilypo II atstovais. 1559 07 04 Pilypas II sutiko sumokėti procentus, išdavė dviprasmiškus raštus, pagal kuriuos nebuvo aišku, ar reikia išmokėti procentus už vienus ar du metus. 1559 10 25 Petras Myškovskis lankėsi Vienoje, kad susitiktų su Pilypo II žmonėmis ir primintų įsipareigojimus. 1560 04 10 Pilypas II rašė grafui Lunai, kad Žygimanto III Augusto agentams pinigai neišmokėti, nes jų Neapolyje nebuvo. 1560–1561 m. derybose kalbėta apie tokias pinigų sumas:

1) 70000 Neapolio dukatų pagal Bonos Sforcos inventorių atiduoti Ispanijos karaliui,

2) už aliejų, grūdus, vaisius, rastus po Bonos Sforcos mirties ir perduotus administracijos – 15000 dukatų,

3) už derlių, muitus ir kitas pajamas – 213000 dukatų.

Iš viso 298000 dukatų. Dar reikalavo procentų už 3 metus.

1561 m. Pilypas II pripažino 200000 dukatų skolą. Tiesa, tomis skolomis besirūpindamas Žygimantas III Augustas išleido 100000 dukatų. Pasiuntinys Zigmantas Volskis dėl skolų buvo Madride, Adomas Konarskis – Romoje ir Neapolyje, Martynas Kromeris – imperatoriaus dvare Vienoje.

Anot L. Gurnickio, A. Konarskis pagaliau atvežė į Lenkiją nemažą sumą pilypukų iš Italijos. Manoma, kad tai buvo keliasdešimt tūkstančių dukatų. 50000 vengriškų dukatų iš tos sumos Žygimantas III Augustas liepė duoti seseriai, nutekėjusiai į Braunšveigą. Dar manoma, kad Neapolio vicekaralius tuo kartu sumokėjo tik procentus. Be to, neaiški ir ta 50000 dukatų suma. Lyg tą sumą turėjo paimti sesuo Neapolyje. Taigi neaišku, kokia suma buvo išmokėta. Apie gautus iš Italijos pinigus Žygimantas III Augustas 1563 08 26 informavo Braunšveigo–Volfenbiutelio kunigaikštį Henriką. 1565 04 11 Sondecko kaštelionas Stanislovas Sobekas tvirtino, kad karalius iš izdo, gauto iš Italijos, valstybės reikmėms davė 100000 auksinų (220). Jei S. Sobeko žinia teisinga, tai iš Italijos gauta daugiau nei 100000 talerių. Kiek žinoma, neatgautas iš Ispanijos valdovo sumas Žygimantas III Augustas testamentu užrašė savo seserims. Ar ta 100000 auksinų suma buvo išmokėta kontrasignuotais dukatonais, ar kitomis monetomis, neaišku.

XIV. TIKOCINO KALYKLA 1564–1568 M.

Numatant, kad Vilniaus kalykla dėl didelio apkrovimo negalės įvykdyti visų užsakymų, nuspręsta atidaryti dar vieną kalyklą Tikocine, Palenkėje. Čia valdovo tvirtovėje buvo laikomos sidabro atsargos. Dar 1573 m. komisija išdavė sidabro karalaitei Onai (221). 1564 m. Florijonas Lobeskis, Tikocino paseniūnis (1554–1567 m.), vykdamas Goniondzo ir Tikocino miškininko pareigas (1559–1563 m.), už savo namą Tikocine, numatytą valdovo kalyklai, gavo 6 valakus Siekierkose ir 2 valakus mieste (222). Po Tikocino seniūno Jono Pretfičiaus mirties 1571 10 15 sudarytame žemės valdų inventoriuje yra įrašas ir apie karaliaus iš pono miškininko paimtą namą (223). Valda buvo 3¹/₂ sodybinių karčių ir 3¹/₂ daržinių karčių, atleista nuo mokesčių. Ji buvo Tikocino senosios prekyvietės dalyje, prie pat Narvos (224).

Matyt, tuoj po valdų sukeitimo buvusiame Florijono Lobeskio name įrengta kalykla, suvežtas inventorius ir pradėtos kalti monetos. 1564 m.

kaldinti auksinai pagal Lenkijos kalimo pėdą. 1565 m. pradėti gaminti trečiokai. Jų gamyba tęsėsi iki 1566 m. pradžios.

Dar 1565 m. valdovas davė leidimą Krokuvos vaivada Stanislovui Myškovskiui Tikocine į monetas perkaldinti 24000 markių (225). Stanislovas Myškovskis tapo Krokuvos vaivada tais pačiais 1565 m. Prieš tai buvo Sandomiežo kaštelionas. Petras Myškovskis, Krokuvos vyskupas, karaliaus sekretorius, Lenkijos pakancleris 1560–1569 m., jam buvo tolimas giminaitis (226). Sprendžiant iš visko, kontraktas turėjo įsigalioti 1566 m. Nuo tų metų kalti pusgrašiai, lenkiškos kalimo pėdos grašiai, lietuviškos pėdos grašiai. Kalykla veikė iki 1568 m. Joje 1567 m. buvo nukaldinti S. Myškovskio žetonai su įrašais „Sudore Dii omnia vendunt“ ir „Robustus fossor rege est faelicior aegro“, išvertus „Dievai už prakaitą viską atlygins“ ir „Stropus kasėjas yra laimingesnis už ligotą karalių“, papuošti „Jastrzębiec“ herbu (227). P. Myškovskio 1565 m. žetonas su įrašu „Magnum vectigal parsimonia“, verstinas „Taupumas didžiai pajamingas“, papuoštas „Jastrzębiec“ herbu, taip pat buvo kaldintas Tikocino kalykloje (228).

1567 m. Tikocine kaldintomis monetomis skundėsi Karališkosios Prūsijos landtagas, susirinkęs Marienburge (229). 1572 03 27 seimo konstitucijoje užsiminta ir apie Tikocino kalyklos produkciją: [...] įsakome, kad Tikocine kaldintus lenkiško pavyzdžio grašius ir Lenkijoje, ir Lietuvoje imtų pagal lenkiškų grašių kainą [...] (230).

Tikocine kaldintos monetos buvo blogesnės negu Vilniuje. Yra duomenų, kad mažieji grašiai buvo kaldinami po 100 iš Krokuvos markės. Tai teiktų tokius monetų standartus, kurie nėra blogesni už 1558 m. įvestus.

Praba	Kalimo pėda	Bendras svoris	Grynas svoris
pusgrašis 5 $\frac{1}{2}$ L	160	1,2675	0,435
mažasis grašis 5 $\frac{1}{2}$ L	100	2,028	0,697
grašis 5 $\frac{1}{2}$ L	80	2,53	0,869

Bet svarbu sužinoti, kaip buvo iš tikrųjų.

1572 m. Saksonijos užsienio monetų tarifų lentelėje 1564 m. lietuviškas lenkiškos kalimo pėdos auksinas prilygintas 18 Meiseno grašių ir 3 pfenigams arba 24 Liubeko šilingams ir 4 pfenigams (231). Gerieji taleriai jame įvertinti 25 Meiseno grašiais ir 2 pfenigais. Pagal Šv. Romos imperijos 1568 01 31 ordinaciją imperiniai taleriai turėjo būti 29,23 g bendro ir 25,99 g gryno svorio. Praba – 14,224 L. Šie taleriai buvo verti 302 Meiseno pfenigų, o lietuviški – 219 tokių pfenigų. Taigi lietuviškame guldentaleriye buvo tik 18,84 g sidabro. Jie sveria apie 26,6 g. Atrodytų, kad jie kaldinti iš 11 $\frac{1}{2}$ L sidabro. Bet prabavimas rodo, kad jie yra kaldinti iš 11,68 L sidabro. Sunku patikėti, kad guldentaleriams taikyta sudėtinga 11 $\frac{3}{4}$ L praba. Tenka laikytis nuomonės, kad kaldinta iš 11 $\frac{1}{2}$ L prabos sidabro. Tada būtų, kad kaldinant guldentalerius lenkiškas grašius prily-

gintas 0,628 g sidabro, t.y. 10% mažiau negu manyta anksčiau. Taigi, Tikocine kaldintos monetos iš dar 1/2 loto žemesnio švarumo sidabro, o tai ir iššaukė Karališkosios Prūsijos, Lenkijos ir Lietuvos visuomenių rūpestį. Kai kurių monetų standartai buvo tokie:

Praba	Kalimo pėda	Bendras svoris	Grynas svoris
pusgrašis 5 L	161	1,259	0,3936
mažasis grašis 5 L	100 5/8	2,0154	0,629
grašis 5 L	80 1/2	2,519	0,787

Kad tai tiesa, rodo ir dancigiečių nuomonė. 1567 m. landtage jie tvirtino, kad Tikocino ir lietuviški grašiai verti ne 18, o 15 denarų (232). Pagal 1528 02 17 Lenkijos ordinaciją lenkiškame grašyje turėjo būti 0,7723 g sidabro, tad Tikocino grašyje buvo tik 0,643 g sidabro.

Yra neaiškumų su trečiųjų praba. Ji turėjo būti taip pat sumažinta. Išvis neaišku, kokia tai moneta – lenkiškos ar lietuviškos kalimo pėdos. Ji apipavidalinta panašiai kaip lenkiškas trečiokas, bet aiškiai yra lietuviško bendro svorio. Lenkiškame trečiuke turėjo būti 1,887 g, o lietuviškame – 2,361 g sidabro. Jie turėjo būti kaldinami iš 10 ar 12 $\frac{1}{2}$ L sidabro. Logiškai mažstant, 1564 m. iškalus lenkiškos pėdos auksinus, turėjo būti iškaltos ir smulkesnės vertės lenkiškos monetos. Kad buvo orientacija kaldinti lenkiškos kalimo pėdos monetas, rodo 1565–1568 m. kaldintų monetų asortimentas ir produkcijos dydžiai. Lietuviškos pėdos monetos kaldintos mažais kiekiais. Bet faktas, kad Tikocino trečiokai paplito Lietuvoje, o ne Lenkijoje, kalbėtų už jų lietuvišką vertę. Taigi trečiokai kaldinti pagal tokius standartus:

Praba	Kalimo pėda	Bendras svoris	Grynas svoris
trečiokas 12 $\frac{1}{2}$ L	67	3,0250	2,363

Guldentaleriai apipavidalinti panašiai kaip nuo 1562 m. kaldinti trečiokai. Averse pavaizduoti karūnuoti valdovo inicialai, o reverse – kunigaikščio kepure vainikuotas herbinis skydas su Lietuvos, Lenkijos, Kijevo, Voluinės ir Sforcų giminės herbais. Averse tarp raidės A kojelių yra lotyniškais skaitmenimis nurodyta vertė lenkiškos pėdos grašiais. Pusgrašių apipavidalinimas įprastas, tik po Vyčiu yra S. Myškovskio herbas. Mažieji grašiai ir grašiai apipavidalinti taip pat tradiciškai, tik tiek, kad nuo kažkurio laiko 1566 m. mažieji grašiai vietoje S. Myškovskio herbo pasirodė su Stulpais.

XV. SATYRINIAI TREČIOKAI (1565–1566 M.)

Didžiausias siurprizas – trečiųjų išvaizda. Averse yra Vytis, apjuostas įrašo, pristatančio valdovą, vertės ženklas po Vyčiu, o reverse – satyrinis

įrašas „Qui habitat in coellis irri debit eos”. Po juo yra karūnuoti valdovo inicialai ir data.

Frazė „Tas, kuris gyvena danguje, juokiasi” yra paimta iš Senojo testamento pirmosios psalmių knygos (233). Tai antrosios psalmės ketvirtosios eilutės pradžia. Savaime kyla klausimas, ar monetose panaudota frazė turi ką nors bendra su psalme, ar turi savarankišką prasmę.

Antroji psalmė pavadinta „Žemės valdovų tuščios pastangos pasipriešinti Kristui ir jo karalystei”. Psalmėje giedama apie karalius ir kunigaikščius, raginančius atsimesti nuo Kristaus. Dievas juokiasi ir tyčiojasi iš jų, primena Sione pastatęs savo karalių, kuris pagonis griežtai valdysiąs, reikalauja sau klusnumo, grasina rūstybe. Iš esmės psalmėje kalbama apie Dievo tvarkai nepaklūstančius, maištingus valdovus ir nepalankią Dievo reakciją. Labai galimas dalykas, kad čia gali slypėti aliuizija į Žygimanto III Augusto tėvoninių teisių į Lietuvą perleidimą Lenkijai. Valdovai tekdavo valstybėms Dievo valia. Lietuviškose monetose tai imta įrašinėti tokia seka: 1547 m. mažuosiuose šeštokuose, 1562–1565 m. pusgrašiuose, 1562–1564 m. trečiuokuose, 1565–1569 m. ketvirtokuose, 1571 m. dukatuose, 1562 m. portugaluose. 1547 m. šeštokų įrašė žodžiai „Dievo valia”, matyt, pateko atsitiktinai, nusižiūrėjęs į kažkokias monetas. Tuo tarpu 1562–1571 m. laikotarpyje tų žodžių santrumpos figūruoja įrašuose sistemingai, nors ir ne be išimčių. Monetų spaudus raižė naujas raižytojas Albertas Kerleinas. Jis, aišku, atsinešė savo įgūdžius, tad įrašai pakito galbūt dėl to. Dukatuose santrumpos iki 1571 m. nėra, nes ilgai naudoti seni spaudų žymekliai. Santrumpa yra Tikocino pusgrašiuose. Taigi nuorodos į Dievo valią vengta žymėti prie valdovo titulatūros. Žygimanto III Augusto valdymo pradžioje, tik nuo 1562 m. Vilniuje kaltose monetose, išskyrus dvigrašius ir dukatus (iki 1571 m.), nuoroda buvo pateikiama. Taip galėjo atsitikti dėl subjektyvių aplinkybių, dėl naujo meistro įgūdžių, nes, pavyzdžiui, valdant Žygimantui II Senajam, tik kai kuriose Dancigo monetose yra raidelės DG valdovo titulatūroje, tai rodo tradicijos nebuvimą. Bet raidelių DG atsiradimas nuo 1562 m. lietuviškose monetose gali būti ir labai sąmoningas. Susirūpinta jų buvimu valdžios sluoksniuose. Pavyzdžiui, Stepono Batoro monetose raidelės DG įrašuose yra visur. Jų praleidimas tuo metu galėjo būti laikomas nepagarba karaliui, taigi nusišaltimu. Tikocine kaldintose monetose tokios nuorodos vengta. Bet taip galėjo atsitikti nesąmoningai. Pavyzdžiui, pusgrašiuose ji yra, nes jie nukopijuoti nuo vėliausiai Vilniuje kaldintų pusgrašių. Mažieji grašiai nukopijuoti nuo ankstyvųjų grašių, kuriuose dar nebuvo žodžių Dei Gratia santrumpos. Pagal viską 1565–1566 m. trečiuokų įrašai turėjo būti nukopijuoti nuo 1562–1564 m. Vilniuje kaldintų trečiuokų, tad juose turėtų būti raidės DG. Bet taip nėra. Kodėl meistras nebuvo sistemingas, neaišku. Matyt, jis nerūpino įgūdžio, vengė apsunkinti save, darė trumpiausius įrašus.

Jei valdovas buvo skiriamas Dievo valia, tai tos valios perdavimas kam kitam yra nepaklusnumas Dievo tvarkai. Antra vertus, turint galvoje Dievo visagalybę, tokios pastangos buvo tuščios, juokingos. Taigi įrašas monetose gali teikti aliuiziją į Žygimanto III Augusto poelgį. Bet tada išeitu, kad įrašas nukreiptas prieš Lietuvos valdovą. Tokia galimybė abejotina. Prieš ką tas įrašas nukreiptas?

Tas, kuris gyvena danguje, yra Dievas. Bet danguje gali gyventi ir teisuolis. Tas teisuolis galėtų būti Mikalojus Radvila Juodasis, miręs 1565 05 28. Jo mirtis sukėlė džiaugsmą Lenkijoje, buvo skambinama bažnyčių varpais. Įrašas lyg bylotų, kad iš dangaus aukštybių žvelgiantis M. Radvila Juodasis juokiasi iš lenkų tuščių vilčių jam nesant panaikinti Lietuvos valstybingumą. Juokiasi, matyt, todėl, kad žemėje liko pasekėjai.

Kaip ten bebūtų, monetose viešpats ar teisuolis juokiasi iš lenkų. Lenkijos pakancleris, valdovui artimas žmogus Pranciškus Krasinskis pasipiktino šiomis monetomis, prašė valdovo uždrausti jų kalybą (234). Apie tai žinoma iš Žygimanto III Augusto laiško. Matyti, kad lenkai suprato, kam skirtas tas išjuokiantis įrašas. Tačiau įdomiausia, kad be Žygimanto III Augusto valios tokios monetos negalėjo atsirasti. Ypač kaldintos Tikocine. Kodėl valdovas pritarė tokių monetų kalybai? Prieš 1563 m. Lenkijos seimą M. Radvila Juodasis buvo artimas žmogus Žygimantui III Augustui, giminaitis. Po tų metų jų keliai išsiskyrė. Valdovo politiniai sprendimai pasidarė nepalankūs Lietuvai. M. Radvila Juodasis tapo kliūtimi, neleidžiančia įgyvendinti lenkams, o kartu ir valdovui planą panaikinti Lietuvos valstybingumą. Bet bendravimas vyko. Valdovas netgi bandė sušvelninti lenkų reikalavimus. Tačiau Žygimantas III Augustas iliuzijų nepuoselėjo. Įpėdinio nebuvo, Lietuvos likimas buvo Lenkijos arba Maskvos rankose. Lenkijos sudėtyje Lietuva galėjo tikėtis šio tokio savarankiškumo. Todėl iš Vilniaus į Tikociną 1565 m. viduryje perkelta biblioteka, brangenybės ir t. t. Pats karalius ėmė dažniausiai reziduoti Knyšine.

1568 m. Vohynėje karalius buvo priverstas atšaukti tėvoninių teisių į Lietuvą perdavimą Lenkijai. Tai rodo, kad jis dar buvo paveikus lietuvių politikai. Iš visko matyti, kad Žygimantas III Augustas 1562–1565 m. stengėsi švelninti lenkų pretenzijas Lietuvos atžvilgiu ir kartu paveikti lietuvių sąjungos sudarymui. Artimo žmogaus mirtis ir dėl to kilęs pasitenkinimas Lenkijoje Žygimantui III Augustui turėjo sukelti nemalonių jausmų. Leidimas kaldinti antilenkiškas monetas galėjo būti duotas tik vyraujant tokioms valdovo nuotaikoms. Satyrinių monetų idėja galėjo kilti Vilniaus kalyklos valdytojui V. A. Pšetočkui ir Vilniaus vaitui A. Rotundui Mieleškiui, M. Radvilos Juodojo testamento surašytojams (235). Šie žmonės buvo labai artimi Radviloms. Antai 1582 01 11 Vilniaus seminarijos fundaciją pasirašė vaitas Augustas Rotundas Mieleškis (arcis Vilnensis Procurator), Vaitiekus Albertas Pšetočkis ir Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila (236).

XVI. VILNIAUS KALYKLA 1565–1571 M.

16:1 Kontraktai

Nuo 1565 m. kalykloje leista kaldinti monetas asmenims, gavusiems iš valdovo leidimą. Tų metų pradžioje kaldinti tik pusgrašiai ir guldentaleriai su valdovo portretu. Pastarieji išleisti valdovo 45-mečio proga. Paskui imti kaldinti dvigrašiai ir ketvirtokai. Išliko žinių apie kai kuriuos kontraktus, kuriais leista kaldinti monetas Vilniaus kalykloje.

1565 07 15 prabuotojas Valtinas Moleris gavo leidimą 2000 markių gryno sidabro perkaldinimui į ketvirtokus (237). Iš markės turėjo būti nukaldinami 47 vienetai šių monetų 10,5 loto sidabro gerumo. 1567 02 15 jis gavo leidimą perkalti dar 1000 markių (238). Netrukus 1567 03 16 valdovas davė leidimą Dancigo verslininkui Johanui Bolemanui perkalti 22000 markių (239). Be to, leido supirkinėti sidabrą, paskirti savo vedėją arba vykdytoją, perleisti arba su kuo nors pasidalinti kontraktą, paėmė į karaliaus juridinę apsaugą. Monetas turėjo kursuoti be trukdymo visoje Lietuvoje kaip ir kitos vietinės monetos. Liepė visiems pareigūnams, tarp jų ir išdininkui, žinoti apie kontraktą, o kalyklos raštininkams ir vykdytojams bei kitiems susijusiems su kalykla gerbti J. Bolemanui suteiktas teises. Deja, tos teisės nebuvo labai gerbiamos. 1567 11 04 valdovas dėl J. Bolemano kontrakto kreipėsi į kalyklos valdytoją Vaitiekų Albertą Pšetočką (240). Prašė paramos vykdant kontraktą. Neužmiršo ir žemesnio rango valdininkų. Tą pat dieną kreipėsi į prabuotoją Valtiną Molerį, pinigų meistrą Jorgeną Bemą ir raizytoją Albertą Kerleina (241). Jų prašė to paties. Tuo pat metu kalykla buvo nuomojama Valentino Uberfelto ir žydo Iceko Borodavkos. Šie, matyt, darė kažkokią kliūtį J. Bolemanui, kad nebūtų kalamos monetos iš jo sidabro. 1569 02 10 valdovas kreipėsi į Vaitiekų Albertą Pšetočką ir minėtus nuomotojus, kad nedelstų ir nedarytų sunkumų kaldinant J. Bolemanui monetas (242). Atskirai Vaitiekui Albertui Pšetočkui tą dieną valdovas rašė, kad davęs J. Bolemanui dar vieną leidimą perkalti 2000 markių į ketvirtokus (243). Šią žinią jam pakartojo 1569 02 16 laiške (244).

Vaitiekus Albertas Pšetočkis turėjo herbą „Szaszor“. Minimas viename su kalykla nesusijusiame akte 1568 m. (245). Žinomas jo 1569 m. žetonas su herbu ir įrašu „Crescentem sequitur cura pecuniam“, verstinu „Paskui augančius pinigus eina siekis“ (246). J. J. Chodkevičius 1573 07 08 pasiskolino 540 kapų grašių iš Vilniaus kalyklos valdytojo ir iš Augusto Rotundo Mieleskio (247). Minimas kaip valdytojas dar 1574 05 12 (248). Jis 1581 m. buvo Vilniaus pilininkas (249), 1592 m. Šv. Jono bažnyčioje fundavo Šv. Kryžiaus altorių, kuris priklausė kubilių cechui, mirė 1599 m. (250).

Liublino seime (1569 07) nutarus lietuviškus ketvirtokus devaluoti iki keturių lenkiškų grašių vertės ir sustabdyti Vilniaus kalyklos darbą iki bus

nutarta, kas darytina monetų kalybos srityje, susikomplicavo pačio valdovo finansiniai reikalai. 1569 10 24 jis nurašė 2075 auksinų, 1569 12 31 – 2625 auksinų nuostolius, patirtus atsiskaičius penkių grašių verte paimtais ketvirtokais (251). Reikėjo ieškoti išeities, ką daryti su nespėtu realizuoti paskutiniu J. Bolemano kontraktu. 1570 06 10 valdovas informavo žemės išdininką Mikalojų Naruševičių, kad jis nutaręs leisti J. Bolemanui perkalti į dvidenarius 4000 markių (252). Jam leido supirkti sidabrą ir užsienio monetas. Tą pat dieną apie savo sprendimą informavo ir V. A. Pšetočką (253). Kaip ir anksčiau, prašė pagelbėti J. Bolemanui, dar prieš tai 1569 10 12 leidimą perkalti 4000 markių į dvidenarius, 15000 markių – į talerius, reikalingus išmokėti Piarnu įgulai algas, gavo Icekas Borodavka ir Valentinas Uberfeltas (254). Sprendžiant iš visko, jie kalyklą nuomojo nuo 1565 m. ir turėjo leidimą kaldinti tik dvigrašius, ketvirtokus ir dvidenarius. Panašu, kad jie buvo išsinuomoję kalyklą ketveriems metams. Taigi 1565–1570 m. buvo sudaryti šie jau žinomi kontraktai:

1565 07 15 Valtinas Moleris	2000 markių = +94000 ketvirtokų,*
1567 02 15 Valtinas Moleris	1000 markių = +47000 ketvirtokų,
1567 03 16 Johanas Bolemanas	22000 markių = +1034000 ketvirtokų,
1569 02 10 Johanas Bolemanas	2000 markių = – 94000 ketvirtokų,
1569 10 12 Valentinas Uberfeltas	2000 markių = +2400000 dvidenarių,
ir Icekas Borodavka	15000 markių = –134400 talerių,
1570 06 10 Johanas Bolemanas	4000 markių = +4800000 dvidenarių.

Smulkiau reikėtų aptarti V. Uberfelto ir Iceko Borodavkos 1569 10 12 kontraktą. Jie gavo leidimą į talerius perkaldinti 15000 markių ir į dvidenarius – 2000 markių. Pastarosios turėjo būti perlydytos per 5 kartus po 400 markių. Iš 12,5 loto markės turėjo būti nukaldinami 7 33 lenkiškų grašių vertės taleriai. Iš viso turėjo būti nukaldinta talerių 59136, o dvidenarių 8000 kapų grašių. Pagal apskaičiavimus, talerių turėjo būti nukalta 134400, o dvidenarių – 2400000 vienetai. Talerio grynas svoris turėjo būti 22,63 g, o bendras svoris 28,97 g. Lenkiško grašio vertė prilyginta 0,685 g sidabro. Dvidenario grynas svoris turėjo būti 0,169 g, o bendras – 0,772 g, lenkiško grašio vertė prilyginta 0,676 g sidabro. Dvidenariai veikiausiai buvo nukaldinti, o dėl talerių sunku ką pasakyti.

Nuo 1570 m. pabaigos apie kalyklą tėra smulkių žinių. 1570 09 21 valdovas kreipėsi į V. Molerį dėl Bernhardo Tšebinskio pilypukų keitimo į kitus pinigus (255). Jis 1572 02 11 rašė išdininkui Mikalojui Naruševičiui, kad šis, nors žadėjęs, nesumokėjo V. Moleriui atlyginimo (256). Jis dirbęs daug metų neraginamas ir be jo nežinia ką reikėtų daryti seime, kai reikės

* Realizuoti kontraktai pažymėti pliuso ženklų, nerealizuoti – minuso ženklų.

spręsti dėl monetų ateities. Pranešė, kad davė prabuotojui keletą senų dukatų, su kuriais turėjo pasielgti taip, kaip liepta, bet prašė apie tai nekalbėti, kad nebūtų blogai suprasta. Prašė užsiminti prabuotojui, kad nebus užmirštas, kai dėl monetų kalybos prasidės svarstymai. Iš 1572 02 12 karaliaus laiško V. Moleriui sužinota, kad jam duota aukso 100 portugalų ir kažkiek dukatų monetų nukalimui. Naujos monetos turėjo būti parodytos seime (257). Valdovas 1572 04 06 jam rašė, kad išsiuntė Lietuvos kanceliarijos raštą apie monetų kalybą (258).

V. Moleris naudojosi labai dideliu valdovo palankumu. Kaip minėta, dar 1569 m. jis gavo leidimą perkalti į talerius 800 markių Livonijoje. Jam atvykus į Livoniją, J. J. Chodkevičius leido perkalti 4000 markių. Veikiausiai šis kontraktas realizuotas Rygos kalykloje. Įdomu, kad 1574 m. Rygos magistratas leido karaliaus sekretoriui A. Špiliui perkalti Rygos kalykloje 4000 markių (259). Šie pavyzdžiai kalbėtų, kad nepavykus kontraktų realizuoti Vilniaus kalykloje, buvo bandoma juos realizuoti Livonijoje. Taip vertė daryti Liublino seime priimtas nutarimas nekaldinti lietuviškų monetų.

Aptariamu laikotarpiu užsimenama ir apie seniau dirbusius kalykloje. 1568 08 30 valdovas rašė, kad buvo pasiskolinęs iš G. Tarlos ir S. Miloševskio 13000 auksinų lenkiškų grašių arba 5200 kapų lietuviškų grašių karo su Maskva metu (260). S. Miloševskis 1569 ar 1570 m. gavo privilegiją laikyti Josvainių dvarą (261). Joje rašoma, kad laikydamas kalyklą kelis metus kaldino monetas Respublikos naudai, mokėjo algas ir kitas išmokas, taip pat leido pinigų kalyklos statybai. 1568 09 30 valdovo rašte rašoma, kad pakancleris Ostafijus Bogdanas Valavičius su išdininko Mikalojaus Naruševičiaus žinia (kažkada) iš Radomo kašteliono ir Pilzeno seniūno Jono Tarlos bei Vilniaus kalyklos valdytojo Stanislovo Miloševskio pasiskolino 13000 lenkiškų auksinų (262). Pinigai buvo atiduoti Vilniaus raktininkui, kasininkui Ivanui Semionovičiui Zažeckiui. Matyt, pinigai atiduoti kalyklai, nes esą juos paskui turėjo S. Miloševskis. Jonui Tarlai buvo mokama po 20 auksinų palūkanų (nuo 100 auksinų) per metus. Užstatu buvo atiduotas Kobrynės miestas, pilis, palivarkas ir valsčius. Valdovas įpareigojo Ostafijų Bogdaną Valavičių, laikiusį Kobrynę, sumokėti palūkanas – 2600 auksinų.

Taigi reikalauta sumokėti tik vienerių metų palūkanas. Panašus raštas surašytas 1568 10 01 (263). Tik jame minima, kad paskola paimta dukatais, taleriais ir lenkiškomis monetomis. Reikalauta tokiomis pat ir atiduoti paskolą. Pažymėta, kad lietuviškos monetos atsiskaitymui netinka. Taigi kalykla 1562–1565 m. veikė tik valdytojo ir raštininko dėka.

1569–1570 m. Vilniaus kalykloje kaldinti valdovo variniai ir žalvariniai (tik 1569 m.) žetonai su monograma averse ir abiejų valstybių herbais reverse (264). Jie buvo skirti išdui.

16:2 Talerių kursas

Pagal Šv. Romos imperijos Esslingo 1524 11 10 ordinaciją guldengrašiai turėjo turėti 27,41 g sidabro. Ši svorio norma buvo patvirtinta ir Augsburgio 1551 07 28 ordinacijoje. Augsburgio 1559 08 19 ordinacija įvedė 60 kreicerių, 22,91 g gryno svorio reichsguldinerius. Augsburgio 1566 m. ordinacija patvirtino naujas monetas – 68 kreicerių, 25,28 g gryno svorio reichstalerius. Lengvųjų ir palengvintų vokiškų talerių atsiradimas privertė Lietuvą nustatyti jų kursą. 1567 09 04 Žygimantas III Augustas aplinkraščiu informavo valstybės administraciją apie naują talerių kursą (265). Reichstaleriai čia vadinami naujaisiais, o guldengrašiai – senaisiais taleriais. Naujieji taleriai turėjo kursuoti 30 lenkiškų grašių ir 4 baltų denarų, senieji – 33 lenkiškų grašių kursu, kaip ir seniau. Valdovas neapsiėmė ginti interesų tų, kurie, nesilaikydami kurso, patirs žalos. Sprendžiant iš nustatyto kurso, manyta lenkiškame grašyje esant 0,8288–0,83 g sidabro. Tačiau Tikocine kaldintame grašyje buvo tik 0,629 g sidabro. Realiai vokiški taleriai turėjo kursuoti 40–43 lenkiškų grašių kursu naujomis lietuviškomis monetomis. 1567 09 14 nustatytas talerių kursas buvo pažemintas, naudingas Lietuvos gyventojams. Tenka priminti, kad 1546–1547 m. taleriai kainavo 31–32 lenkiškus grašius.

16:3 1545–1571 m. monetų išvaizda

1545–1546 m. emisijos denarų ir pusgrašių apipavidalinimas buvo tradicinis. Žygimanto III Augusto denarais mėgdžioti Aleksandro II Jogailaičio denarai, tik juose nebuvo valdovo inicialų, bet buvo data. Pusgrašiais mėgdžioti Žygimanto II Senojo pusgrašiai. Obolai buvo panašūs į Žygimanto II Senojo Karališkosios Prūsijos ir Albrechto Prūsijos denarus. Tik reverse buvo panaudotas ne didysis, o mažasis valstybės ir dinastijos herbas. Grašiai buvo panašūs į Žygimanto II Senojo Karališkosios Prūsijos grašius. 1546–1548 m. emisijoje atsirado dukatai. Jie buvo panašūs į Žygimanto II Senojo lenkiškus dukatus. Lietuviški lenkiškos kalimo pėdos grašiai buvo panašūs į Žygimanto II Senojo Karališkosios Prūsijos grašius, nors būta ir naujų elementų – horizontalus įrašas po valdovo portretu averse ir valdovo monograma bei Stulpai po Vytimi reverse. Šie elementai turėjo padėti jas atskirti nuo lietuviškos kalimo pėdos grašių. Mažaisiais trečiokais mėgdžioti Žygimanto II Senojo Karališkosios Prūsijos trečiokai, o mažaisiais šeštokais – prūsiški šeštokai. 1549–1554 m. emisijos monetos buvo tradicinės. Neįvyko permainų ir 1555–1561 m. kalyklą valdant žydams. 1562–1564 m. emisija buvo gausi naujų nominalų monetomis. 1562 m. didžiaisiais trečiokais ir šeštokais mėgdžioti ankstesni lietuviški grašiai, pridėtas tik nominalo ženklas. 1562 m. 10 du-

katų monetomis mėgdžioti Vakarų Europoje kaldinti portugalai. 1562–1564 m. trečiojų išvaizda buvo labai originali – valdovo monograma averse ir Vytis su vertės ženklų reverse. Iš dalies buvo mėgdžijami obolai ir grašiai. Tuo tarpu 1564 m. guldentaleriais – 1562–1564 m. trečiosios ir dukatai. 1565–1568 m. atsirado naujų nominalų monetų – dvidenarių, dvigrašių ir ketvirtokų. Dvidenariai buvo panašūs į 1562–1564 m. trečiuosius, o dvigrašiai ir ketvirtokai – į 1562 m. trečiuosius, tačiau su originaliu reversu: Vytimi ir Stulpais skyduose, vertės ženklų. 1569–1571 m. emisijos monetos – dvidenariai, dukatai buvo tradicinės išvaizdos.

Aptariamam laikotarpiu apipavidalinant monetas aiškiai sekta lenkiškais pavyzdžiais. Kai kurios monetos yra lenkiškų monetų receptijos, bet yra monetų su įvestais lietuviškais elementais, o kai kurios monetos buvo originalios lietuviškos išvaizdos. Visa tai liudytų, kad laikotarpio pabaigoje lietuviškų monetų kalyba ėmė tolti nuo lenkiškų monetų kalybos tradicijų.

16:4 Monetų kalybos politika

Visą laikotarpį galima suskirstyti į dvi dalis: į 1545–1561 m. – sąlygiškai ramios egzistencijos ir 1562–1571 m. – Livonijos karo sukuriamos egzistencijos. Pradžioje monetų kalybos politika buvo orientuota į rinkos ir valdovo reikmes. Kaltos monetos, reikalingos užsienio ir senų savų monetų išėmimui, prekybai su Lenkija, valdovo rezidavimui Lenkijoje. Iš esmės gausintas monetų asortimentas ir kiekis. Tai buvo veiksniai, stabilizavę vietinę pinigų sistemą ir rinką. Tačiau jau šio laikotarpio pabaigoje padidinta monetų kalybos pėda. Tai rodo reakciją į įvykių Livonijoje paveiktą pinigų rinkos situaciją. 1562–1571 m., atsižvelgiant į didėjančius valdovo ir valstybės įsiskolinimus bei finansinius poreikius, vėl buvo gausinamas monetų asortimentas ir kiekis, slaptai didinama kalimo pėda, vis labiau prisitaikoma prie išaugusios prekybos su Lenkija, jos finansinės ir karinės paramos, vis gausiau kaldinant lenkiškos kalimo pėdos monetas. Taigi palaipsniui atsisakyta kaldinti lietuviškų nominalų monetas. Perspektyvos joms jau nematyta.

XVII. PINIGŲ KALYBOS KLAUSIMAI LIETUVOS SEIMUOSE

Žygimanto III Augusto veikla monetų kalybos srityje buvo nepatenkinti Lietuvos seimo atstovai. 1547 m. sausio mėnesį vykusiame seime atstovai kreipėsi į valdovą šiais žodžiais: „[...] Ir taip pat kas yra jo Karališkajai Malonybei priimtina, kad kai nesenais laikais jo malonybė karalius, tėvas jo Karališkosios Malonybės, lenkiškas monetas davė valią įleisti į savo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybę, ką savo laiku jų malonybė

ponų taryba buvo leidusi, o štai jo malonybė be žinios visų jų, savo pavaldinių, to padaryti nenutartų, bet paskelbtų jo Karališkoji Malonybė seimą ir jus visus sušauktų ir apie tai jums praneštų. O dabar jo Karališkoji Malonybė liepė pradėti (gaminti – E. I.) Didžiosios Kunigaikštystės monetas, pavaldinių savo dėl to nešaukdamas, o dėl to galbūt paskui atsitiks, kad jo Karališkoji Malonybė nelieptų jums į tokius reikalus ir dalykus, kurie visą žemę liečia (vengti – E. I.) kištis [...]“ (266).

Valdovas atsakė taip: „[...] Jo malonybė gerą žinią turėti liepė, kad dėl to, kad monetos toje jo malonybės valstybėje, Didžiojoje Kunigaikštystėje, kalu, nei valdant tėvui, nei valdant kitiems protėviams jo malonybės, kurių metu monetas kalta, seimų visos žemės nerengdavo, taip pat tuo metu kai lenkiškos monetos iki tos valstybės jo malonybės buvo leidžiamos jokio žemės sušaukimo nebuvo, bet buvo tai visada galioje, žinioje ir rūpestyje pačio valdovo jo malonybės ir jų malonybės ponų tarybos, dėl to jo Karališkoji Malonybė tą teisę monetų kalybos ir dabar pagal seną paprotį savo valdžioje valdoviškoje pasilikti nusprendė, nes daug būdavo, kad prieš tai valdovas savo valia sustabdydavo kalyklą ir vėl kalti liepdavo, ir kitiems jas kalti leido [...] poreikiams savo valdoviškiems ir žemės, o žemė apie tai nieko nežinojo [...]“.

Taigi minėto seimo metu norėta susiaurinti valdovo monetų kalybos teisę, bet, atrodo, kad tai padaryti nepavyko. Kokios jėgos tai norėjo padaryti, neaišku.

Atiduodamas Lietuvos Didžiojo kunigaikščio sostą sūnui, Žygimantas II Senasis pasiliko savo žinioje išdą. Žygimanto III Augusto lenkų dvarui išlaikyti paskyrė 8 tūkstančius auksinų, o lietuvių dvarui – 18 tūkstančių kapų grašių. Žygimantui III Augustui tapus pilnateisiu valdovu, lenkų dvaras Lietuvoje sunyko, tačiau nemažai asmenų liko čia ir vykdė atsakingas pareigas. Nepatenkinti tuo Lietuvos pasiuntiniai 1551 m. Vilniaus seime prašė valdovo neleisti svetimšaliui vadovauti išdui (267). Čia turėta galvoje dvaro išdininkas J. Lutomirskis. Į šį prašymą buvo atsakyta, kad taip jį pasiųgti (paskirti svetimšalį išdininku) vertė tam tikros priežastys. Žadėta kitą kartą pasiųgti apdairiau.

1559 m. seime valdovo buvo paprašyta rūpintis kalykla (268). Atsakyta, kad jis norįs susirūpinti, kad monetų reikalas būtų naudingas ir nebūtų žalingas dėl visokių monetų ir smulkių pinigų kalybos. Matyt, pasiuntiniams nerimą kėlė labai dideli denarų kalybos mastai.

Vėliau valdovą imta spausti ir dėl kalyklos valdymo. 1565 12 21 seimo metu valdovui užduoti du klausimai: „[...] Apie kalyklą, kad kalykla pono žemės išdininko valdžioje būtų, jo malonybės valdoviškos valioje [...] bei [...] taip pat to prašome, kad kalyklos valdytojai ir prižiūrėtojai vietinės tautos joje valdytų [...]“. Į šiuos klausimus buvo atsakyta taip: „[...] Jo Karališkoji Malonybė apie kalyklą su jų malonybe ponų taryba tartis ir spręsti seime nori, palikdamas viską taip kaip buvę pagal seną paprotį ir pirmų seimų konstitucijas [...]“ (269). Kaip matyti, pasiuntiniams parūpo,

kad ir kalyklos nevaldytų svetimšaliai. Be to, ryžtingai nusiteikė iš valdovo atimti kalyklos valdymą ir jį perduoti žemės išdininkui. Valdovas 1566 03 11 buvo priverstas išduoti privilegiją žemės išdininkui Mikalojui Naruševičiui, paskirti 300 kapų grašių metinę algą (270). Šia privilegija kalykla ir jos valdymas remiantis žemės nutarimais buvo pavesta ir paskirta žemės išdininkui. Be jo sutikimo valdovas negalėjo nieko prie kalyklos prileisti, paskirti ir pavesti. Kalykla pavesta su visais vykdytojais ir su visais dabartiniais reikalais. Tuo reikalas nesibaigė. 1568 m. Gardino seime nutarta, kad už priežiūrą, meistrų samdymą ir algų mokėjimą atsakys žemės išdininkas (271).

Žinios apie monetų kalybos reikalų svarstymą seimuose labai skurdžios. Pasiuntinius domino keli klausimai: išdo ir kalyklos personalo pilietybės, blogų vietinių pinigų, išdininko kompetencijos. Personalą pagedauta vietinės tautos, nepageidavo smulkių, blogų ir įvairių monetų, siekta kalyklą iš valdovo atimti ir perduoti išdininkui. Svarbiausia jiems buvo pastaroji problema. Ji išspręsta pozityviai. Iš esmės valdovo monetų kalybos teisė susiaurinta ponų tarybos naudai.

Norint sužinoti, kodėl monetų kalykla parūpo išdininkui, reikia nušviesti išdo būklę. Išdas buvo glaudžiai susijęs su kanceliarija. Iš esmės tai buvo du vienos institucijos skyriai. Sąsąskaitą tvarkė raštininkai. Jų būta dvejų: išlaidų ir pajamų. Pajamų raštininkai buvo du, o išlaidų – vienas. Dar buvo lauko raštininkas, kuris aptarnavo kariuomenę. Išdininkas taip pat buvo raštininkas (nuo 1509 m.). Išdininkas pradžioje tebuvo išdo saugotojas, o ne jo valdytojas. Jis priimdavo pinigus ir atiduodavo juos pagal valdovo ar ponų tarybos įsakus, vedė jų apskaitą. Pats gaudavo kvitus arba buvo įsakoma žodžiu. Apyskaitą ir kvitus atiduodavo svarstyti. Išdininko įgaliojimai sustiprėjo 1531 m., kai imta išdavinėti pinigus tik su valdovo žinia. Dėl to buvo nepatenkinta ponų taryba. Apyskaitą vedė ypatingas išdo raštininkas–kasininkas, visada būdavęs prie išdo. Kasininkas buvo išdininko pavaduotojas. Dar buvo Trakų išdininkas, saugojęs pilyje laikyto išdo dalį, pavyzdžiui, kanceliarijos dokumentaciją. Išdą daugiau valdė kancleris nei išdininkas. Būtent 1566 m. žemės išdininkas tapo savarankišku išdo valdytoju. Dvaro išdininkas teoriškai taip pat buvo žemės išdininko pavaduotojas. Bet realybėje buvo tik titulo nešiotojas. Vėliau užsiėmė dažnai tik dvaro reikalais.

XVIII. LENKIJOS POLITIKA LIETUVIŠKŲ PINIGŲ ATŽVILGIU

Pagal 1545 06 17 sutartį su Lenkija joje iškasamas ir superkamas sidabras turėjo būti dalinamas į dvi lygias dalis Krokuvos ir Vilniaus kalykloms (272). Sutartis negaliojo tuo atveju, jei Krokuvos kalyklai dėl sidabro stokos grėsė darbo nutraukimas.

1546 m. pas Žygimantą II Senąjį į Lenkiją atvyko Lietuvos delegacija, vadovaujama maršalkos Mikalojaus Radvilos Juodojo ir Vilniaus klebono Jono iš Domanovo, tartis dėl lenkiškos kalimo pėdos lietuviškų monetų kalybos (273).

1546 m. rašytame atsakyme Žygimantui III Augustui Lenkijos valdovas teigė, kad pas jį lankėsi imperatoriaus Ferdinando I pasiuntiniai, įgalioti vesti derybas dėl monetų verčių sulyginimo. Žygimantas II Senasis su tuo sutiko, nusiuntė laišką, kuriame nurodė, kiek sidabro sudaro Krokuvos markę, kiek kalama iš jos grašių, pasiuntė alavinį svarelį, lygų Krokuvos markei. Žygimantą III Augustą jis patikino, kad jei jau susitarė su Ferdinandu I, tai juo labiau susitars su juo. Taigi jis sutiko, kad Lenkijoje ir Lietuvoje būtų kaldinamos vienodos prabos, svorio ir vertės monetos. Jei norėta išlaikyti savo prabą ir svorį, o tik sulyginant vertę, tai ir su tuo sutiko, kad tik monetos kursuotų pagal kainą, atitinkančią vertę. Su laišku pasiuntė Žygimantui III Augustui alavinį Krokuvos markės svarelį ir 96 grašius, sveriančius tiek kiek markė.

Kiek žinoma, Ferdinandas I domėjosi lenkiškomis monetomis dėl visai kitų priežasčių arba persigalvojo ir nutarė nieko nedaryti, kad sulyginant savo monetų vertę su lenkiškų monetų verte. 1546 05 22 jis liepė nutraukti lenkiškos kalimo pėdos monetų gamybą Legnicos ir Brigo (Brieg) kunigaikščiui Frydrichui II, o 1546 09 14 visai uždraudė lenkiškų monetų apyvartą savo valstybėje (274).

Panašiai elgėsi ir Žygimantas III Augustas. 1546 07 30 laiške Vilniaus vaivada Jonui Jurgaičiui Glebavičiui jis parašė, kad liepęs kaldinti lietuviškas monetas ir uždraudęs Svidnicos pusgrašių įvežimą iš užsienio (275). Liepė kaldinti grašius, pusgrašius ir smulkias monetas. Čia kalbama apie denarus ir pusdenarius. Valdovas pažymėjo, kad pastarųjų jau daug nukalta. Liepė vaivada išleisti aplinkraštį, kad visi naujus pinigus imtų ir naudotų. Uždraudė imti Svidnicos pusgrašius. Juos nuo laiško gavimo datos turėjo supirkinėti Laurynas Jelitovskis, Vilniaus kamaros raštininkas. Du Svidnicos pusgrašiai turėjo kainuoti 7 didelius arba 14 mažų denarų. Toks kursas turėjo galioti iki penkto indikto (iki 1547 m. rugpjūčio 31 d.), o po to, jei kupoje bus rasti du pusgrašiai, visi pinigai bus konfiskuoti ir atiduoti išdui. Dar laiške užsimenama, kad žydai mėgsta lydyti lietuviškas monetas. Draudė tai daryti. 1547 m. laiške buvo kreiptasi į Žygimantą II Senąjį, kad būtų patvirtintas lietuviškų monetų, kaldintų pagal lenkišką kalimo pėdą, kursas Lenkijoje (276). Laišką Lenkijos valdovas gavo pavėluotai, po seimo, tad pasiuntiniai išvyko negavę atsakymo. 1548 m. Lenkijos seime apie lietuviškas monetas pasisakė Petras Boratynskis (277). Jis sakė, kad „[...] o dar žinia iš Lietuvos kažkokią naują monetą į Karūną įveža. Kurioms iš tokių monetų reikia draudimo, kad karalius JD privilegiją savo išleisti lieptų, o kad dėl to kad būtų Karūnoje, žinoma kuo tokia moneta yra žalinga [...]“. Krokuvos vyskupas išsakė savo